

JOG TUDOMÁNYI KÖZLÖNY

ALAPÍTVÁ 1866.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata

TARTALOM

Tanulmány

HERMANN RÓBERT:

A politikai és katonai vezetés viszonyának jogi aspektusai 1848–1849-ben 391

MEZEY BARNA:

„Minisztériumot pótló helyettes hatalom” (Különleges kormányforma a magyar
alkotmányfejlődésben: a Honvédelmi Bizottmány) 400

JOBBÁGYI GÁBOR:

A Köztársaság téri per (Fáncsik György és társai elítéltetése) 406

NÓTÁRI TAMÁS:

De iure vitae necisque et exponendi 421

Jogalkotásunk nyomában

KÁROLYI GÉZA:

A jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok jogképességének
kérdése a gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXIV. törvény tükrében 435

Szemle

NÉMETHY ANDREA:

Az alkalmasság kérdése az alkalmatlan kísérletnél a magyar,
a német és az osztrák büntetőjogban 441

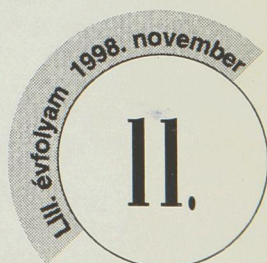
Jogirodalom-Jogélet

Hajdu Lajos: Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek

Magyarországában c. könyvéről (SOÓS ILDIKÓ) 451

SZABÓ BÉLA:

Monográfia a római kereskedelmi jogról 454

Contents

Studies:

RÓBERT HERMANN:

The Legal Aspects of the Relation of Political and Military Leadership in 1848-49

BARNA MEZEY:

„Deputy Power Replacing Ministry” (A Special Form of Governing in the Hungarian the Defence Commission)

GÁBOR JOBBÁGYI:

The Köztársaság tér Case (the Conviction of György Fánicsik):

TAMÁS NÓTÁRI:

De iure virae necisque et exponendi

Review of Legislation:

GÉZA KÁROLYI:

The Problems of Legal Capacity of Associations without Legal Personality on the basis of Act CXLIV of 1997 on Business Associations

Review:

ANDREA NÉMETHY:

The Problems of Suitability in case of Unsuitable Attempt in the Hungarian, German and Austrian Criminal Law

Legal Life - Legal Literature:

Lajos Hajdu: Crime and Criminal Jurisdiction in Hungary in the 70's of the 18th Century (ILDIKÓ SOÓS)

BÉLA SZABÓ:

Monograph on Roman Trade Law

Inhalt

Abhandlung:

RÓBERT HERMANN:

Juristische Aspekte des Verhältnisses von politischer und militärischer Leitung in 1848-49

BARNA MEZEY:

Die Ministerium ergänzende vertretende Macht (Eine besondere Kabinetform in der ungarischen Verfassungsentwicklung: „Landesverteidigende Kommission.”)

GÁBOR JOBBÁGYI:

Der Prozess von Köztársaság tér (die Verurteilung von György Fánicsik)

TAMÁS NÓTÁRI:

De iure vitae necisque et exponendi

In dem Spur des unseren Rechtschaffung:

GÉZA KÁROLYI:

Die Frage der Rechtspersönlichkeit von Wirtschaftsgesellschaften ohne Rechtspersönlichkeit in dem WG-Gesetz CXIV/1998

Rundschau:

ANDREA NÉMETHY :

Die Frage der Geeignenheit beim untauglicher Versuch in ungarischen, deutschen und österreichischen Strafrecht

Rechtsliteratur-Rechtsleben:

Über das Buch von Lajos Hajdu: Kriminalität und Strafgerichtsbarkeit in den 70-er Jahre des XVII-te Jahrhunderten in Ungarn (ILDIKÓ SOÓS)

BÉLA SZABÓ:

Eine Monographie über das römischen Handelsrecht

Jogtudományi Közlöny * A MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata.

A Szerkesztő Bizottság vezetője: **Dr. Szabó András** főszerkesztő.

A Szerkesztő Bizottság tagjai: Dr. Gáspárdy László, Dr. Lamm Vanda, Dr. Rácz Attila.

Felelős szerkesztő: **Dr. Vörös Imre**. Szerkesztő: **Dr. Szalai Éva**

A szerkesztőség címe: 1015 Budapest, I. Donáti u. 35-45.

Levélcím: 1525 Budapest, Pf.: 773. * Telefonszám: 212-1185; Fax: 212-1184.

»OBSERVER«

OBSERVER BUDAPEST MÉDIAFICSELO KFT

Kiadja a LOGOD Bt. 1012 Budapest, Logodi u. 49. Telefonszám/fax: 375-1490.

Előfizethető a LOGOD Bt. számlaszámain;

belföldön : 11701004-20141604 számlaszámon, külföldön: CART HUHB 73476020-USD, vagy CART HUHB 73476038-DEM vagy CART HUHB 73476046-ATS számlaszámokon

Felelős kiadó: Buday Miklós ügyvezető igazgató.

Nyomdai előkészítés: LOGOD Bt. * Terjeszti a LOGOD Bt. Megrendelhető a kiadó címén, valamint a Jóbarát '92 Bt.-nél: 1277 Budapest, Pf. 80., Tel./fax: (36-1) 201-8448

Előfizetési díj belföldön egy évre: 5947 Ft, külföldön 78 USD • 96 DEM • 600 ATS.

Egyes lapszámok külön is megvásárolhatók, 500 Ft/szám áron, melyet a postaköltség felszámolásával kézbesítünk.

Nyomdai munkálatok: Alfaprint Kft., Felelős vezető: Barabás Gábor. * HU ISSN 0021-7166

A politikai és katonai vezetés viszonyának jogi aspektusai 1848–1849-ben*

✎ Hermann Róbert, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest)

I.

1. 1848 előtt Magyarország nem rendelkezett hadügyi önállósággal. A rendi országgyűlés egyetlen jogosítványa e téren az volt, hogy megszavazza-e a király által kért újoncmennyiséget és hadiadót, vagy sem. Az újoncok kiképzésébe, állomásoztatásába, alkalmazásába, a hadiadó felhasználásába nem volt beleszólása. Az ország elvileg független kormány szervei, a Helytartótanács, a Kancellária és a Kamara is csak járulékos jogokkal, illetve köteleységekkel rendelkeztek e téren. A Helytartótanácsnak a katonaság ellátásában és elhelyezésében, az újoncok kiállításában, a Kancelláriának a katonai kinevezések körüli adminisztrációban volt szerepe, a Kamara a hadiadó beszedésével foglalkozott. A katonaság érdemi ügyeinek intézését azonban a birodalom központi hadügyi kormány szerve, az Udvari Haditanács (Hofkriegsrat), illetve az ennek alárendelt főhadparancsnokságok (Generalkommandók) intézték. Ezek szervezeti és politikai szempontból függetlenek voltak a magyar kormány szervektől, és semmilyen szempontból nem tagolódtak be a magyar feudális államrendszerbe. Így hiába mondta ki az 1790:10. törvénycikk, hogy „Magyarország a hozzá kapcsolt részekkel együtt szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (beleértve mindenféle kormányzókat) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, s ennél fogva (...) tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország”. A valóságban Magyarország hadügyi vonatkozásban nem bírt ezzel az önállósággal.

2. Az 1848:3. törvénycikk 6. §-a szerint „mindazon tárgyakban, melyek eddig a m[agyar] k[irályi] udvari kan-

celláriának, a k[irályi] helytartótanácsnak s a k[irályi] kincstárnak (...) köréhez tartoztak, vagy ahhoz tartozniok kellett volna, s általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai és általában minden honvédelmi tárgyban Őfelsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar minisztérium által fogja gyakorolni”. A 8. § szerint „a magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, nemkülönben a katonai hivatalokrai kinevezéseket” az uralkodó „személye körül leendő felelős magyar miniszter ellenjegyzése mellett” fogja elhatározni. A 8. § ugyan behatárolta a magyar kormány mozgásterét, s látszólag komoly befolyást engedett a hadügyekbe az uralkodónak és a Bécsben lévő külügyminiszternek. Ám az utóbbi csupán olyan katonai ügyeket továbbbíthatott az uralkodóhoz, amelyek hozzá a kormánytól vagy a hadügyminisztériumtól felkerültek. A 14. § intézkedett arról, hogy a felelős magyar minisztériumnak lesz egy honvédelmi osztálya is. Ez volt az a törvényes alap, amelyen megszervezték az önálló magyar hadügyminisztériumot. A törvénycikkek nem szóltak a magyar kormány és a főhadparancsnokságok viszonyáról; nem tisztázták az Udvari Haditanács, illetve az örökébe lépő cs. kir. és a magyar hadügyminisztérium viszonyát. A törvény arról sem intézkedett, hogy mit is jelent a magyar katonaság: az ország határain belül állomásozó, vagy a magyarországi kiállítású cs. kir. ezredeket?

Fontos kérdések voltak ezek, hiszen az országban állomásozó katonaság nagyobb része nem magyarországi, hanem galíciai, csehországi, mórvaországi, ausztriai, itáliai kiegészítésű ezredekbe állott. A magyarországi ezredek többsége viszont Észak-Itáliában, Galíciában, Csehországban, az örökös tartományokban állomásozott. A tágabb értelemben vett történelmi Magyarországról származó alakulatok közül viszont kezdettől fogva bizalmatlanul, sőt, ellenségesen figyelték a magyar polgári átalakulást a horvátországi, szlavóniai, bánsági és erdélyi hor-

* Hermann Róbert és Mezey Barna tanulmányának közreadásával a szerkesztőség folytatja az 1848-49-i forradalom és szabadságharcra emlékező „150 év” sorozatát – a mindenkori (150 évvel ezelőtti) események időrendjében. (Szerk.)

vát, szerb és román határőr gyalogezredek. Ezek egy része szintén Itáliában állomásozott, a többiek viszont az ország déli és keleti határszéleit őrizték, s komoly fegyveres támogatást nyújthattak a magyarországi nemzetiségi mozgalmak számára.

3. A hadüggyel kapcsolatos *bizonytalanságot* fokozta, hogy az 1847-1848. évi rendi országgyűlés a polgári átalakulás keresztülvitele érdekében *lemondott* arról, hogy *külön hadügyi törvénycikket alkosson*. Még március 21-re elkészült egy négy paragrafusból álló törvénycikk. Ennek lényege az volt, hogy a katonaság esküt tesz a magyar alkotmányra, illetve hogy a létrehozandó magyar kormány intézkedik „a magyar hadseregnek az ország határai közé leendő visszahozatala és a nem magyar katonaságnak az országbuli kivitele” iránt. (Lényegében ezt követelte a március 15-i pesti forradalom alapdokumentuma, a 12 pont is). E törvénycikket azonban maga Batthyány Lajos gróf, a kinevezett miniszterelnök vonta vissza.¹

3.1. A törvények közül *háromnak* volt még *hadügyi vonatkozása*. A *nemzetőrsegről* szóló törvényjavaslat 1848. április 3-án készült el. A törvénycikket a bécsi tárgyalások során az Államkonferencia több ponton is megpróbálta módosítani, de aztán a sok módosító javaslatból a várhatóan viharos magyar reagálásokról tartva, nem lett semmi. Az uralkodó április 7-én változatlan formában hagyta jóvá az 1848:22. *törvénycikket* „A nemzeti őrseregről”.

3.2. A nemzetőrségi törvénynél jóval nagyobb ellenállásba ütközött Bécsben az 1848:5. *törvénycikk az országgyűlési követek népképviseleti alapon történő választásáról*. Ennek oka szintén katonai természetű volt. A törvényjavaslat 5. §-a ugyanis a választókerületek között felsorolta a *katonai határőrvidék* ezredeit is, az 55. § pedig a horvátországi határőrvidéken a horvát tartományi gyűlés, a szerémségi és bánsági határőrvidéken, illetve a sajkás kerületben a magyar kormányra bízta a képviselőválasztás módjának szabályozását. A *magyar közjogi felfogás szerint* a Határőrvidék egész területe a Magyar Királyság része, az osztrák (birodalmi) felfogás szerint viszont mind Magyarországtól, mind a birodalom más területeitől független katonai gyarmat, amelyet legjobban lenne önálló tartománnyá szervezni. A tét persze nem csak ez volt. *Bécsben* attól tartottak, hogy ha a Határőrvidék visszakerül magyar fennhatóság alá, olyan magyar haderővé válhatna, amely az *összmonarchia érdekeivel ellentétben* is felhasználható. A *magyar fél* pedig – teljes

joggal – attól tartott, hogy ha fennhatóságát nem sikerül kiterjesztenie a Határőrvidékre, e terület katonai szervezetben élő nem magyar lakosságát a magyar átalakulás ellenségei a *magyar kormány ellen* fogják mozgósítani. Hosszas viták után a két paragrafust mégis sikerült elfogadtatni, de az esküt tevő magyar miniszterek mindegyikének írásba kellett adnia, hogy a katonai határőrvidék belső igazgatási szerkezetét nem fogják háborgatni. A törvénycikk csak általában utalt arra, hogy a határőrvidék politikai rendezése iránt a törvényhozás részletesen intézkedni fog.²

3.3. Végül szimbolikus jellegű, de a többség gyakorlását komolyan érintő törvénycikk volt az 1848:21.tc., amely arról intézkedett, hogy minden középületen és közintézetnél, minden magyar hajón a *nemzeti zászlót és címet* kellett használni.³

II.

1. Az 1848:3. *törvénycikk értelmezése* körül kezdettől fogva *komoly viták* folytak a magyar és az osztrák kormány között.

1.1. Az *osztrák* miniszterek maguk között elismerték, hogy a törvény nemcsak a régi feudális kormánysszékektől átvett ügyekre, hanem minden Magyarországot érintő katonai ügyre vonatkozik. A magyar kormánnyal szemben azonban kezdettől fogva egy *szűkített* értelmezést képviseltek, tehát csupán a helytartótanács, a kancellária és a kamara hatáskörében ismerték el a magyar kormány intézkedési jogát. Ezáltal igyekeztek kezükben tartani a magyarországi katonaság ügyeit is. A helyzetet tovább bonyolította a Lombardia és Veneto birtokáért a piemonti-szárd királyság és Ausztria között kitört háború is. A magyar kormány *nem követelhetette* az Észak-Itáliában állomásozó magyar nemzetiségű csapatok *hazahozatalát*, hiszen ezáltal abba a látszatba keveredhetett volna, hogy nem szándékozik eleget tenni a *Pragmatica Sanctióból* fakadó kölcsönös *védelmi kötelezettségnek*.

1.2. További problémát jelentett, hogy a *király által kinevezett hadügyminiszter, Mészáros Lázár ezredes* ebben az időszakban még nem tartózkodott Magyarországon, hanem Radetzky tábornagy észak-itáliai hadseregében egy huszárezredet vezényelt. Mészáros csak május 23-án tért haza Itáliából, ám a *hadügyek megszervezése* addig sem tűrt haladékot. Batthyány és Kossuth már az

1 Szemere Bertalan sk. fogalmazványa. MOL N 69. Dieta anni 1847-1848. Lad. XX 21. Fasc. C. No. 54. Ld. még Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. 162-164.. (továbbiakban Urbán Aladár, 1986.)
2 A Határőrvidék ügyére ld. Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Bp., 1936. 110-123., 274-286. és 325-327. (továbbiakban Károlyi Árpád, 1936.)
3 A törvénycikkeket az eredeti alapján idéztük: 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek. Pozsony - Pest, 1848. Létrejöttükre ld. Károlyi Árpád, 1936; Varga János: A jobbágyszabadítás kivívása 1848-ban. Bp., 1971.; Urbán Aladár, 1986. 118-233.

április 16-án tartott minisztertanácson az önálló magyar hadsereg létrehozása mellett érveltek. A minisztertanács határozatában megütkezésének adott hangot, hogy az Udvari Haditanács, illetve az osztrák hadügyminiszter még mindig rendelkezik a magyarországi katonasággal, noha az 1848:3. törvénycikk értelmében erre csak a magyar kormánynak van joga.

A minisztertanács sürgette az itáliai háború befejezését és az ottani magyar katonaság hazahozatalát, s egyben felszólította Mészároset, nyilatkozzon, részt akar-e venni a kormány munkájában. A sorkatonaság engedelmségét biztosítandó, Batthyány még ezen a napon átiratot intézett a budai, zágrábi, pétervári és temesvári főhadparancsnoksághoz. Elsősorban a budai főhadparancsnokság engedelmségét akarta biztosítani. Ennek élén ekkor Ignaz Lederer lovassági tábornok állott. Batthyány felszólította, teremtsen meg a szükséges feltételeket ahhoz, hogy a kormány által kinevezett bizottmány megvizsgálhassa a budai fegyvertár készleteit. Lederer másnap közölte, hogy mivel eddig semmi olyan értesítést nem kapott az Udvari Haditanácstól, amelynek értelmében a magyar hadügyminisztériumnak engedelmséggel tartozna, a függelmi viszonyok tisztázása érdekében Bécsbe utazik. Bécsből azonban a magyar kormány számára kedvező határozat érkezett a fegyvertár megvizsgálása ügyében. Batthyány tehát újabb körlevelében határozottan leszögezte: a főhadparancsnokságok május 1-től felmentetnek az osztrák hivatalok iránti engedelmségtől, s ezt követően a magyar hadügyminisztertől és ennek útján fogják kapni a parancsokat. Apróság, de fontos: a rendelet szerint a főhadparancsnokságok pecsétjein a magyar címet és köriratot kell használni, a „császári” szó elhagyásával.⁴

2. A játszma ezzel még nem ért véget. Zanini altábornagy, osztrák hadügyminiszter ugyanis egy átiratában visszakövetelte a főhadparancsnokság által titkon elszállíttatni akart s a pesti nemzetőrség által a budai Duna-parton lefoglalt lőport. Batthyány erre tudatta vele, hogy a törvény értelmében a magyarországi katonai hivatalok a továbbiakban a magyar kormánytól veszik parancsaikat. Ily módon hadiszerek országon belüli szállítása is a magyar hadügyminisztérium rendelkezései alá tartozik. Ha tehát az osztrák hadügyminisztérium akar valamit, lépjen érintkezésbe a magyarral. Amíg ez nem történik meg, „semminemű hivatalos kívánatai nem teljesíthetők”.

Az osztrák hadügyminisztérium azonban nem látszott tudomást venni a magyar kormány intézkedéseiről. Egy más után küldte a magyar hadügyminisztérium megkerülésével a Magyarországon állomásozó csapatokhoz a kinevezési rendeleteket, s egymás után rendelte be az itáli-

ai csapatok szabadságos katonáit további szolgálatra. Batthyány május 1-én tudatta a magyar kormány Bécsben tartózkodó külügyminiszterével, Esterházy Pál herceggel, hogy a kormány sem a kinevezéseket, sem a behívó parancsokat nem tekinti érvényesnek. Ám az egész kormány érezte, hogy a nézeteltéréseket szükséges mielőbb tárgyalásos úton rendezni. Előbb Eötvös József báró, vallás- és közoktatásügyi miniszter utazott Bécsbe, de rövid tájékozódás után dolgavégezetlenül tért vissza. A minisztertanács ezért úgy döntött, hogy Batthyány és István nádor, királyi helytartó utazzon Bécsbe. István nádor azonban úgy vélte, legalább egyiküknek Pesten kellene maradnia, s így Batthyány egyedül utazott. A tárgyalások nem ígértek könnyűnek: az osztrák kormányban ekkor már Theodor Baillet de Latour gróf, tábornagy, az úgynevezett katonapárt képviselője, a császári udvar magyarellenos köreinek bizalmasa vette át a hadügyminisztérium irányítását. Batthyány tisztázni akarta a Magyarországon állomásozó sorkatonaság feletti rendelkezés jogát, s döntést akart kicsikarni a Magyarországon kívül állomásozó, magyarországi kiegészítésű ezredek hazahozatala ügyében is.

3. Batthyány közölte, hogy a kormány nem tart igényt az Itáliában harcoló ezredek hazahozatalára, hanem megelégszik a Galíciában, Cseh- és Morvaországban, illetve az örökös tartományokban állomásozó ezredekével.

3.1. Az általa felterjesztett királyi kézirattervezetben azonban így is alapos változtatások történtek. Először is, Mészáros és a magyar hadügyminisztérium hatáskörének leírását nem a Mészároséhoz, hanem a Latourhoz intézett királyi kézirat tartalmazta. Ez utóbbi szerint az uralkodó annak érdekében, hogy a hadsereg irányításában szükséges összefüggés fenntartassék, meghagyja, hogy minden olyan „rendeletre nézve, melyek összes hadseregemre vonatkoznak, vagy melyek (...) a magyar seregnek külföldön alkalmazását tárgyazzák”, Latour előzetesen lépjen érintkezésbe a magyar kormánnyal, elsősorban a magyar hadügyminiszterrel. Erre azért van szükség, mert az ezzel kapcsolatos rendeleteket csak a magyar minisztérium adhatja ki a főhadparancsnokságoknak, amelyek egyébként a magyar kormány alatt állanak.

Egy másik kéziratban az uralkodó felszólította a nádort, hogy minden olyan rendeletről, amelyek közvetve a monarchia egész hadseregét érintenék, előzetesen értekezzen az osztrák hadügyminiszterrel. Ezek az utasítások a katonai határőrvidékre is vonatkoznak. Az uralkodó külön kéziratokat intézett a magyarországi főhadparancsnokokhoz, amelyben értesítette őket, hogy a magyarországi katonaság a továbbiakban minden parancsot

4 Az április 16-i minisztertanács határozatát közli F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849. évi minisztertanácsai jegyzőkönyvek. Bp., 1989. (továbbiakban F. Kiss Erzsébet, 1989.). Ld. még Széchenyi István: Napló. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp., 1978. 1228. A továbbiakra ld. Urbán Aladár: Batthyány és a honvédelem 1848-ban. Századok, 1982/6. 1231-1232. o. (továbbiakban Urbán Aladár, 1982.)

a magyar kormány útján fog kapni, s jelentéseit is ehhez kell intéznie. Végül Mészáros Lázár is kapott egy kéziratot, hogy adja át ezrede parancsnokságát a rangidősnek, s foglalja el miniszteri állását.

3.2. A tárgyalások csak részben voltak sikeresek. Batthyány elfogadtatta az 1848:3. törvénycikk magyar, tehát bővebb értelmezését, de nem sikerült eredményt elérnie a magyarországi kiegészítésű, külföldön állomásozó katonaság hazahozatala tekintetében. Az osztrák hadügyminiszter a Magyarországon található birodalmi katonai intézmények, katonai menések, ruharaktárak, tüzérségi szertárak tekintetében továbbra is magának tartotta fenn a rendelkezés jogát.

4. A főhadparancsnokságok magatartása továbbra sem volt egyértelmű.

4.1. Lederer budai főhadparancsnok éppen a Batthyány hazaérkezése előtti napon, május 10-én veretett szét Budán fegyverrel egy tüntetést, noha ekkor már tudott a kibocsátott királyi kéziratok tartalmáról. (Lederer a felelősségrevonás elől Bécsbe menekült). Jellačić a május 6-7-i kéziratok ellenére sem vett tudomást a magyar kormány intézkedéseiről (jóllehet, a magyar hadügyminisztérium még 1848 őszén is küldött rendeleteket és átiratokat a zágrábi főhadparancsnokságnak). Hrabovszky János báró, altábornagy, pétervárad (szlavóniai) főhadparancsnok azt kérte, hogy a katonai határőrvidék ne kerüljön a magyar kormány alárendeltségébe, mert ez könnyen polgárháborúhoz vezethet. Ludwig Piret de Bihain báró, altábornagy, temesvári (bánsági) főhadparancsnok minden további nélkül kihirdette a kéziratokat, noha a augusztustól érzékelhetően lazítani igyekezett kapcsolatait a magyar kormánnyal. Az engedelmisség, a nyílt engedetlenség, a passzivitás és a kiváras egyaránt jellemezte a főhadparancsnokságok reakcióját. A budai főhadparancsnokság pl. arra hivatkozott, hogy a királyi kéziratokban csak a magyarországi kiegészítésű katonaságnak a magyar kormány iránt tanúsítandó engedelmisségről van szó, a nem magyarországiéről nincs. A Lederer posztját átvevő helyettesek, majd az augusztus végétől budai főhadparancsnokká kinevezett Hrabovszky pedig továbbra is érintkezésben maradtak az osztrák hadügyminisztériummal, s gyakran szinte kioktatták a magyar hadügyminisztériumot a csapatok feletti rendelkezés jogával kapcsolatban.

4.2. A kérdések legalább elvi rendezését csak egy újabb, június 10-én kibocsátott királyi kézirat hozta el. Ez világossá tette, hogy az osztrák hadügyminisztérium illetékessége semmilyen tekintetben nem terjed ki a Magyarországon állomásozó katonaságra, illetve a magyarországi határőrvidékre: s az ezekre vonatkozó rendeleteket a főhadparancsnokságok ezentúl a magyar kormánytól veszik. Június 10-én az uralkodó – Jellačić engedetlensége miatt – felfüggesztette a bánt báni méltóságából és mindenféle katonai tisztségeiből. Ugyanakkor egy másik, ugyanezen a napon kelt királyi kézirat a magyar hadügyminisztériumot Dalmácia védelme érdekében éppen a bánnal való együttműködésre utasította⁵

5. Az 1848:7. törvénycikk ugyan már rendelkezett Magyarországról és Erdély uniójáról, de ennek érvényesítéséhez és végrehajtásához szükség volt még az erdélyi országgyűlés határozatára is. Az erdélyi országgyűlés május 29-én nyílt meg, másnap, 30-án elfogadta az unióról szóló törvényt. A törvényt küldöttség vitte Innsbruckba, ahová az uralkodó és az udvar a május 15-i bécsi forradalom után menekült. V. Ferdinánd június 10-én szentesítette a törvénycikket, s még ezen a napon királyi kéziratban értesítette mind az osztrák, mind a magyar hadügyminisztériumot, hogy a továbbiakban az Erdélyben lévő katonaság is a magyar hadügyminisztériumtól fogja kapni a rendeleteket.

A magyar kormány fennhatóságának tényleges kiterjesztése azonban már korábban – igaz, némileg szabálytalan módon – megtörtént. A karlócai szerb nemzetgyűlés határozatairól értesülve, Batthyány május 19-én fegyveres segítséget kért a két erdélyi székely határőrezredtől, s egyben kérte Puchner Antal báró, altábornagyot, a nagyszebeni (erdélyi) főhadparancsnokot, hogy a székelek kiindításában segítségére legyen. Lépését az uralkodónak azzal indokolta, hogy fegyveres erő híján így akart katonaságra szert tenni, s elkerülni azt, hogy kénytelen legyen az Itáliában állomásozó magyar katonaság hazahozatalát kérni. Az uralkodó méltányolta a magyarázatot, s május 29-én kiterjesztette István nádor királyi helytartói teljhatalmát Erdélyre is, s egyben értesítette Puchnernt arról, hogy Batthyány lépését utólag helybenhagyta. Puchner Antal erdélyi főhadparancsnok magatartását ugyanaz jellemezte, mint kollégáit. Ez az idős katona, aki naplóját is magyarul vezette, nem rajongott különösebben a magyar polgári átalakulásért, de mindaddig, amíg az osztrák és a magyar kormány kapcsolata nem romlott meg végzetesen, együttműködött a magya-

5 Minderde Id. Urbán Aladár, 1982. 1232-1237., Urbán Aladár, 1986. 351-357. és 553-556. o.; Aladár Urbán: Count Lajos Batthyány and the Organization of the Hungarian National Army, 1848-1849. In: Béla K. Király - Albert A. Nofi (ed.): East Central European War Leaders: Civilian and Military. War and Society in East Central Europe. Vol. XXV. New York, 1988. 41-60. o. A máj. 7-i királyi kéziratokat közli Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848-1849. I. k. Pest, 1868. 77-79. (továbbiakban: Pap Dénes I.) és Gelich Rikhard: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. Bp., é. n. I. k. 16-18. (továbbiakban Gelich I.) A főhadparancsnokságok magatartására ld. Böhm Jakab: A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán (1848. március 15 - 1848. április 16.) Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK), 1976/2.; uő.: A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán (1848. április 16 - 1848. május 23.) HK 1983/1.

rokkal. Arra vigyázott, hogy az erdélyi erődtítmények a nem magyar katonaság kezében maradjanak, s a román és szász nemzeti mozgalom hallgatóságos eltűrésével, a magyar nemzetőrség felfegyverzésének késleltetésével állandósította a polgárháborús veszélyt Erdélyben.⁶

III.

1. Az áprilisi törvények említett, s a magyar fél által önkorlátozó módon vállalt hiányosságain 1848 május–júniusában még királyi kéziratokkal lehetett segíteni. Ezek a királyi kéziratok azonban – éppen azért, mert a birodalom „közös ügyeit” érintették – *formai szempontból hibásak voltak*, hiszen sem a május 7-i királyi kéziratokon, sem a június 10-én Jellačić felfüggesztéséről kiadott királyi kéziratokon *nem volt magyar miniszteri ellenjegyzés*. Ez utóbbi esetben a magyar kormány valószínűleg éppen azért tekintett el ettől, mert Jellačić a korábbi királyi kéziratokat többek között éppen a magyar miniszteri ellenjegyzésre hivatkozva, azaz azzal utasította vissza, hogy az azokban foglaltak nem lehetnek azonosak öfelsége akaratával, vagy hogy az uralkodót rákényszerítették e rendeletek kiadására. Jellačić felfüggesztésének azonban nem sikerült érvényt szerezni, sőt, a magyar kormány maga is a következetlenség látszatába került, mert a magyar minisztertanács Batthyány távollétében éppen a királyi kéziratok közzétételének napján kérte fel János főherceget a magyar–horvát vitában a magyar kormány és Jellačić közötti közvetítésre.

Az egész ügy éppen azt példázta, hogy az áprilisi törvények rendszere csak addig működtethető, amíg a szereplők mindegyike betartja a játékszabályokat. Amint azonban az egyik fél kivonja magát e szabályok alól, a másik fél is csak saját játékszabályainak átlépésével, a törvények hallgatóságos figyelmen kívül hagyásával kísérelheti meg álláspontjának érvényesítését. Jellačić engedetlensége miatt ez a fajta alkotmányos konfliktus a magyar alkotmányosság keretein belül megoldhatatlan volt, s ez lehetővé tette az összbirodalmi álláspont képviselői számára azt, hogy döntőbírói szerepkörben lépjenek fel a Magyar Királyság belügyeiben.

2. Erre jó példa volt 1848. szeptember 4., amikor az uralkodó egy – szintén ellenjegyzés nélküli – királyi kézirattal visszahelyezte Jellačićot báni méltóságába és katonai tisztségeibe.⁷ 1848. szeptember 25-én hasonló módon került sor Lamberg Ferenc gróf, altábornagynak a

magyarországi fegyveres erők – tehát mind a magyar, mind a horvát csapatok – főparancsnokává történt kinevezésére. Amikor pedig Pulszky Ferenc, a magyar külügyminisztérium államtitkára tudatta Latour osztrák hadügyminiszterrel, hogy a királyi kézirat formai szempontból *törvénytelen*, mert *nincs rajta magyar miniszteri ellenjegyzés*, Latour azzal vágott vissza, hogy a június 10-i, Jellačićot felfüggesztő kéziratokon sem volt ellenjegyzés, amivel arra utalt, hogy a magyaroknak az ellen nem volt törvényességi kifogásuk.⁸

A kifogás azonban mégis szöveget üthetett az osztrák kormányférfiak fejébe, mert Jellačić október 3-i dátumot viselő, főparancsnoki és teljhatalmú királyi biztosi kinevezését már szükségesnek látták magyar miniszteri ellenjegyzéssel elláttatni. Igaz, ez utóbbi miniszter, Récsey Ádám báró kinevezése s Jellačić kinevezésének általa történt ellenjegyzése a formai és tartalmi hibák tucatjával bírt, hiszen az új miniszterelnök kinevezése csak a Budapesten székelő miniszterek valamelyikének ellenjegyzésével lett volna érvényes, Récsey pedig Bécsben önmaga ellenjegyezte saját kinevezését, s szintén itt írta alá Jellačić kinevezését is.

3. Ekkorra azonban az 1848:3. törvénycikk gyakorlatilag betarthatatlanná és alkalmazhatatlanná vált, hiszen egyetlen ténylegesen hivatalban lévő miniszter maradt csak a magyar oldalon, s ez Mészáros Lázár hadügyminiszter volt. Az uralkodó és környezete ekkorra már szakított a magyar alkotmányossággal; erre mutatott az a tény, hogy az október 3-i manifestum – mind formai, mind tartalmi szempontból *törvénytelenül* – feloszlatta az országgyűlést és a hadi törvények alá rendelte az országot.⁹

IV.

1. Az október 3-i manifestum kiadása után a kérdés nem kisebb tét körül forgott, mint hogy *kié lesz a Magyarországon állomásozó cs. kir. hadsereg?*

1.1. Az abszolutisztikus hatalomgyakorlás szellemében felnőtt magasrangú cs. kir. parancsnokok egy része úgy vélte, hogy ha az uralkodó adhatott alkotmányt Magyarországnak, akkor az uralkodónak arra is joga van, hogy ezt az alkotmányt visszavegye. A magyar álláspont az áprilisi törvényeket nem adományként, hanem az alkotmányos állapot visszaállításként fogta fel, s ezért ta-

6 Károlyi Árpád, 1936. 176–198.; Urbán Aladár: A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. HK 1980/3. 405–420. Batthyány felhívása és a máj. 29-i királyi kézirat: Pap Dénes I. 140–141.6 Károlyi Árpád, 1936. 176–198.; Urbán Aladár: A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. HK 1980/3. 405–420. Batthyány felhívása és a máj. 29-i királyi kézirat: Pap Dénes I. 140–141.

7 Közli Pap II. 1.

8 A kinevezést közli Pap Dénes I. 78–79. Ld. még Pulszky Ferenc: Életem és korom. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp., 1958. I. 417.

9 Közli Pap Dénes II. 69–71.

gadta az uralkodó ezen jogát. Az osztrák vagy birodalmi álláspont a magyar törvények szempontjából tökéletesen alkotmányellenes volt; a magyar álláspont képviselői az adott lehetőségek között igyekeztek megmaradni a *formális törvényesség* keretei között, bár erre *egyre kevesebb lehetőségük volt*. Az áprilisi törvényeknek megfelelő, s az uralkodó által megerősített *végrehajtó hatalom hiánya* azonban eleve behatárolta mozgásterüket.

1.2. Így aztán a *bánsági és az erdélyi cs. kir. főhadparancsnokságok október 10-én, illetve 18-án felmondták az engedelmisséget* a magyar képviselőház és az az által a végrehajtó hatalom gyakorlásával megbízott *Országos Honvédelmi Bizottmány* iránt. A két főhadparancsnokság nyilatkozatai egyöntetűen törvénytelennek nyilvánították az Országos Honvédelmi Bizottmányt; míg azonban a temesvári várórség nyilatkozata az október 3-i királyi manifesztumot a magyar áprilisi törvények szempontjából érvényesnek nyilvánította, s ezzel indokolta annak kötelező erejét, addig a nagyszebeni főhadparancsnokság az uralkodó akaratának mindenhatóságára helyezte a hangsúlyt.¹⁰ A bánsági és bácskai mozgó csapatok, az eszéki, péterváradai és komáromi várórségek, a szlavóniai és a magyarországi főhadparancsnokságok viszont elfogadták a magyar értelmezést. Az *ok* persze nem annyira az eltérő jogértelmezésben rejtett, hanem abban a prózai tényben, hogy az erdélyi és temesvári cs. kir. csapatok nem magyar, az utóbb említett várórségek és főhadparancsnokságok pedig magyar (vagy szlovák) legénységű alakulatokból álltak, illetve azok felett rendelkeztek, s ezek nem voltak hajlandók elfogadni azt, hogy a továbbiakban az országot megtámadó szerb és horvát csapat oldalán harcoljanak magyar honfitársaik ellen.

2. A magyar fél pedig igyekezett *ügyesen lépkedni* a már említett *vékony ösvényen*.

2.1. *Adminisztratív hiba* folytán ugyanis V. Ferdinánd október 17-én megerősített néhány, a magyar hadügyminisztérium által felterjesztett kinevezést.¹¹ (Mindez egy nappal azután történt, hogy az uralkodó az itáliai hadsereg kivételével valamennyi cs. kir. haderő főparancsnokává nevezte ki Alfred zu Windisch-Grätz tábornagyot). A kinevezések ugyan nem voltak igazán fontosak, de arra mutattak, hogy az uralkodó még mindig törvényesnek tekinti a magyar hadügyminisztérium működését. Aki tehát a minisztérium utasításait követi, az törvényes téren áll. Ez pedig arra is mutatható, hogy *őfelsége* akarata nem feltétlenül azonos az október 3-i manifesztummal. Elképzelhető, hogy *őfelségét* – mint annyiszor már – csak rossz tanácsadók veszik körül, akik elzárják őt a külvilágtól.

2.2. A másik nagy „találmány” a *katonai kinevezések megerősítéséhez* fűződött. Miután a szeptember-októberi napokban tucatnyi újabb alakulat állt fel, s tucatnyi cs. kir. törzstiszt adta be lemondását, újabb tiszt kinevezésekről kellett gondoskodni. Ezért az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) és a hadügyminisztérium a kinevezésekre az „*őfelsége utólagos jóváhagyása reményében*”-formulát írta rá. Ezzel határozatlan időre érvényesítette a kinevezéseket, ugyanakkor jelezte, hogy a magyar kormányzat bármikor kész a törvényes állapot helyreállítására, ha azt *őfelsége* is úgy akarja. A formula alkalmazása 1848 decemberéig tartott. Amikor a december 2-i trónváltás, V. Ferdinánd lemondása és I. Ferenc József trónralépésének híre megérkezett a magyar fővárosba, az OHB a katonai kinevezésekről elhagyta ezt a formulát, hiszen a magyar trón Ferdinánd lemondásával egyelőre üres volt, I. Ferenc József pedig semmilyen jelét nem adta annak, hogy az alkotmányos szabályok szerint kívánná elfoglalni Magyarország trónját.

3. Az áprilisi törvények – a magyar történetírás megállapítása szerint – *kerettörvények* voltak, tehát nem terjedtek ki a létrejött új államszervezet valamennyi kérdésére.

3.1. Az értelmezés, kiegészítés és korrigálás részint a népképviselői országgyűlés által hozandó törvényekre, részint a minisztertanács határozataira és az egyes miniszterek rendeleteire várt. Az 1848. október 3-i fordulat után a népképviselői országgyűlés csak *formahibás* (tehát királyi szentesítés nélküli) törvényeket hozhatott; a minisztertanács megszűnt, s a hadügy kivételével a minisztériumok élén államtitkárok maradtak. A végrehajtó hatalmat *parlament*i határozat révén átvévő Országos Honvédelmi Bizottmány és a minisztériumok csak *rendeleti úton* kormányozhattak, a *parlament* pedig csak *határozatokat* hozhatott. A rendeleti és határozati úton, tehát az uralkodó kikapcsolásával történő kormányzás lényegében már szeptember 12-én, a Batthyány-kormány lemondása után megkezdődött, amikor a parlament határozati úton rendelte el az újabb honvédtoborzást (amivel életbe léptette az uralkodó által nem szentesített katonaállítási törvényt), s az újoncozás beindításáról Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnök e határozat alapján már rendeleti úton intézkedett. Maga Batthyány is úgy vélte, ha már életét és egzisztenciáját kénytelen egy nemzet védeni, a *legalitás némi tekintetben akadálylá* változik.¹²

3.2. Mindez azért fontos, mert a megvívandó *háború folyamán* a *politikai és katonai vezetés kapcsolatát* nehéz volt az áprilisi törvények nyújtotta kereteken belül megnyugtató módon rendezni.

10 Közli őket Pap Dénes II. 153-154. és 165-168.

11 Közli őket Gelich I. 378-379.

12 Urbán Aladár, 1986. 650-651.

1848 októbere után adott volt egy, a végrehajtó hatalommal felruházott parlamenti bizottság: az Országos Honvédelmi Bizottmány amelynek tagja volt a le nem mondott hadügyminiszter, Mészáros Lázár is. Adottak voltak az egyes hadseregarancsnokok, s továbbra is léteztek a magyarországi és szlavóniai főhadparancsnokságok. Adott volt ugyanakkor a hadügyminisztérium mellett a korábban kormányhatározat alapján létrehozott, de lényegében miniszteriális szintű hivatal, az Országos Nemzetőrségi Haditanács, s a honvédszázlójak egyes ügyeivel foglalkozó Honvédsereg Főparancsnoksága.

Kevésé voltak viszont tisztázva a jogkörök. A hadügyminisztérium adminisztratív, ellátási, diszlokációs stb. ügyekben a főhadparancsnokságok útján rendelkezett a volt cs. kir. sorkatonasággal. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács intézte a nemzetőrség, s a Honvédsereg Főparancsnokságán keresztül a honvédség hasonló ügyeit. A katonai alkalmazás, a harcéri szolgálat ügyei azonban a hadügyminisztérium volt ezeknek az alkatoknak a felettes hatósága is.

4. De ki rendelkezzen magával a hadsereggel? A hadügyminisztérium vagy az Országos Honvédelmi Bizottmány utasítsa-e hadműveleti ügyekben az egyes hadseregek és hadtestek fővezéreit?

4.1. A „törvényes” időszakban az utasításokat a hadügyminiszter adta ki, s ő nevezte ki – minisztertanácsi döntés alapján – a fővezéreket. Így nevezték ki a délvidéki haderő élére Philipp Bechtold, a drávai haderő élére Franz Ottinger, majd Teleki Ádám vezérőrnagyot. Mészáros Lázár délvidéki szemleútjai során részint a hadügyi államtitkár, részint maga Batthyány intézkedett ezekben az ügyekben. Amikor az országgyűlés felkérte István nádort a dunántúli tábor vezérletének ellátására, s a nádor néhány nap múlva elhagyta a tábornokot, utódját, Móga János altábornagyot ő maga nevezte ki (igaz, Batthyány tudtával és beleegyezésével). A Bechtold helyét a Délvidéken ideiglenesen átvevő Mészáros Lázár a fővárosba történt visszajöveletekor maga bízta meg utódját, Friedrich Eder vezérőrnagyot a délvidéki csapatok vezérletével.

4.2. A helyzet Batthyány 1848 szeptember végén az országból történt távozása után változott meg gyökeresen. Elképzelhető volt olyan megoldás, hogy a hadügyminisztérium veszi át mindezen jogköröket, de elképzelhető volt az is, hogy a Batthyány-kormány gyakorlatát mintául véve, a fővezéri kinevezések és a haderő irányításának stratégiai kérdéseiben az OHB-é lesz a főszerep.

1848. október 8. után lényegében ez utóbbi következett be. A Kossuth vezette OHB intézkedett a törzstiszti és tábornoki, valamint a hadtest- és hadseregarancsnoki

kinevezések ügyében; ő nevezte ki a feldunai hadtest vezérévé Görgeit, az erdélyiévé Bemet. Az OHB adta ki az általános hadművelési utasításokat, sőt, a cs. kir. hadsereg decemberi támadása után ez intézkedett egyes alakulatok útbaindításáról is, s az OHB döntötte el, hogy melyik hadszínterre milyen erősítéseket vezényeljenek, vagy milyen erőket vonjanak el onnan. A hadsereg adminisztratív ügyeinek intézését viszont egységesítették: az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot beolvasztották a hadügyminisztériumba, elrendelték a főhadparancsnokságok felszámolását, s létrehozták helyettük a honvéd kerületi vagy hadmegyei rendszert.

Maga a hadsereg is elfogadta ezt a modellt. Amikor V. Ferdinánd, majd I. Ferenc József, illetve Windisch-Grätz kiáltványok sorában vonta kétségbe az OHB működésének törvényességét, a Görgei Artúr vezette feldunai hadsereg nyilatkozatban jelentette ki, „most, midőn fejedelmünk és a nemzet közt minden törvényes érintkezés a reakció ármányai által lehetetlenné tétetett, s miután a király törvényes helytartója, a nádor, országunkat elhagyá, mi a nemzet képviselőiben ismerjük föl azon hatalmat, mely törvényesen egyedül intézkedhetik az alkotmányos Magyarország ügyei felett; hogy e hatalom kifolyását, a Honvédelmi Bizottmányt tökéletesen jogszerű kormánynak tekintjük; ennek rendelkezéseiben az összes nemzetnek az alkotmányos többségben nyilatkozó akaratát hisszük manifestálva; és valamint e meggyőződésünkben eddig minden parancsait híven teljesítettük; úgy ezentúl is sem biztatás, sem fenyegetés által meg nem ingatva, rendelkezéseit kötelességünk szerint teljesíteni szentül fogadjuk”.¹³

5. A problémák 1849 januárjában kezdődtek, amikor a katasztrofálissá vált hadihelyzet miatt a hadsereg egy része kétségbe vonta az OHB és a képviselőház autoritását.

5.1. A Görgei vezette feldunai hadtest 1849. január 5-én Vácott kiadott nyilatkozatában kijelentette, hogy „az alkotmányos királyság fogalmából – melyért a feldunai hadsereg utolsó emberig harcolni kész – önként következik, miszerint a hadsereg csak azon parancsoknak fog engedelmességni, melyeket hozzá a felelős magyar hadügyminiszter, vagy helyettese (jelenleg Vetter tábornok) törvényes alakban bocsát ki”. Ez a pont lehetett volna az OHB iránti engedelmisség felmondása is, valójában azonban inkább a hadsereg szakmai irányításának követelését és a hadsereg legitimáció iránti igényét fejezte ki.¹⁴

A hadihelyzet megszilárdulásával az OHB és a képviselőház helyzete is megszilárdult, s a hadsereg továbbra sem vonta kétségbe rendelkezési jogát. Ugyanakkor maga Kossuth is vigyázott arra, hogy – ellentétben a decemberi gyakorlattal – pld. egyenes hadművelési utasításokat küldjön az egyes hadtest- vagy hadseregarancsnokoknak.

13 Görgei és Csány László kormánybiztos nov. 26-i kiáltványát közli Pap II. 220-221. és Gelich I. 425-426.

14 Közli Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. Katona Tamás. Bp., 1988. I. k. 285-291.

5.2. A katonai és politikai vezetés közötti újabb konfliktus az úgynevezett *fővezéri kérdés* körül tört ki 1849 márciusában. 1849 februárjáig a honvédsereg egyes hadtestei lényegében egymástól függetlenül, *központi irányítás nélkül* harcoltak a Felvidéken, a Közép- és Alsó-Tiszánál, a Bánságban vagy Erdélyben. A főerők január-februári összpontosítása azonban szükségessé tette egy fővezér kinevezését. Kossuth erre a pozícióra *Henryk Dembinskit*, a Párizsból frissen érkezett, európai hírnévvel leghíresebb altábornagyot nevezte ki. Dembinskiről azonban rövidesen kiderült, hogy alkalmatlan erre a pozícióra, s ezért a főcsapat tisztikara 1849. március 3-án kérte a táborban tartózkodó Szemere Bertalan teljhatalmú kormánybiztost, az OHB tagját, vegye rá Dembinskit tervei közlésére és haditanács tartására. Miután Dembinski erre nem volt hajlandó, Szemere leváltotta őt, s a fővezérséget ideiglenesen a rangidős Görgeire bízta. A leváltás formálisan szabályos volt, hiszen nem a hadsereg, hanem a politikai hatalom képviselője eszközölte, de Kossuth számára mindez a katonai lázadás és hatalomátvétel rémképét idézte fel.

Dembinski fővezéri kinevezése úgy történt, hogy Kossuth előbb két, majd újabb egy-egy hadtestet adott rendeleti úton az altábornagy parancsnoksága alá. A fővezért az OHB egyik tagja váltotta le. Miután Kossuth nem akarta Görgeire bízni a fővezérséget, az új fővezér, Vetter Antal altábornagy számára erősebb legitimációról kellett gondoskodnia. Ezért – ellentétben Dembinskiével – március 8-án *Vetter kinevezését* a hivatalos lapban is közzétette, s a képviselőházban bejelentve azt, lényegében kikérte annak jóváhagyását is.¹⁵

Vetter március végi megbetegedése után Kossuth *Görgeire* bízta a fővezérséget, azonban csak *ideiglenesen*. A megbízó okirat – ha volt ilyen – nem ismert, s ideiglenesnek szánt döntésről lévén szó, a parlamenti jóváhagyás is elmaradt. A tavaszi hadjárat után azonban Görgei elmozdítása nemcsak lehetetlen, de értelmetlen és indokolatlan is lett volna, s ezért a kormányzó elnökké választott Kossuth a fővezéri poszt megtartása mellett a hadügyminiszterséget is felajánlotta Görgeinek.¹⁶ Ez a lépés kiküszöbölte volna a hadsereg irányításával kapcsolatos eddigi konfliktusokat, hiszen a hadügyminiszter és fővezér mind stratégiai, mind adminisztratív szempontból rendelkezhetett a hadsereggel, s miután a hadügyminiszteri kinevezést a *parlament is jóváhagyta*, a döntés teljesen *alkotmányos* volt.

5.3. Másfél hónappal ezután az 1848:3. törvénycikk egy újabb „hiányosságára” derült fény, éppen e kettős

pozícióval kapcsolatban. A minisztertanács június 26-án Görgei javaslatára elfogadta a magyar hadsereg két, Komárom-, illetve Nagyvárad-közzontú összpontosításának tervét, de három nap múlva, június 29-én Görgei távollétében elvetette a tervet, s a magyar hadsereg Tisza-Maros-szögi koncentrációjáról döntött. Azaz, a legilletékesebb, a hadügyminiszter és fővezér távollétében döntött egy, elsősorban az ő illetékességi körébe tartozó kérdésről.

Az 1848:3. törvénycikk, mint már említettük, az uralkodói rendeletek érvényességét a Budapesten tartózkodó miniszterek egyikének *ellenjegyzéséhez* kötötte, s kimondta a miniszterek felelősségét, de – praktikus okokból – nem mondta ki, hogy egy miniszter csak a saját tárcájának ügyeiben intézkedhet. 1848 tavaszán és nyarán a miniszterek távollétében az államtitkárok, miniszteriális szintű ügyekben a miniszterelnök által kijelölt miniszter helyettesítette az egyes minisztereket (így májusban Deák, augusztus-szeptemberben Szemere Mészáros). Az egymás tárcájának ügyeibe történő beavatkozásra maga Görgei mutatott példát, amikor – Vukovics Sebő igazságügyminiszter délvidéki küldetése során – 1849. június 2-án javasolta a tábori vésztörvényszékek megszüntetését.¹⁷ Június 29-én azonban semmi nem akadályozta a kormányt abban, hogy Görgei véleményét kikérje az ügyről, hiszen az egy nap alatt Budapesten lehetett volna. A hadügyminiszter és fővezér nélküli határozathozatal nem volt alkotmányellenes, csak éppen ütközött az eddigi kormányzat gyakorlattal. Mert az már a Batthyány-kormány minisztertanácsai ülésein előfordult, hogy egy miniszter előterjesztését a többiek leszavazták vagy módosították, de arra nem tudunk példát, hogy az illető ideiglenes távollétét felhasználva másítsanak meg egy általa előterjesztett, s a többiek által elfogadott döntést.¹⁸

5.4. Június 30-án Kossuth leváltotta a fővezérségről Görgeit, s helyette *Mészáros Lázár altábornagyot* nevezte ki. Ezt Mészáros részéről követte egy, törvénytelennek ugyan nem mondható, de legalábbis *furcsa* lépés. Július 3-án saját teljhatalmú helyettesévé, azaz 2. számú fővezérré nevezte ki Dembinskit.¹⁹ Július 4-én Görgei a hadügyminiszterségről is lemondott. S ezzel még nem érték véget a fővezéri kérdés rendezetlenségéből fakadó, furcsa alkotmányos helyzetek.

Július 27-én *Beöthy Ödön* hozta elő a fővezéri ügyet a Szegeden összeülő képviselőház zárt ülésében. Megkérdezte Szemere Bertalan miniszterelnököt, sikerült-e már elsimítani a vezérek és a kormány közötti ellentéteket?

15 Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. S. a. r. Barta István. Bp., 1953. 601-603., 609-615.

16 Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Bp., 1955. 15-16. o. (továbbiakban KLÖM XV.)

17 A minisztertanács határozatát közli *Sarlós Béla*: Igazságkereső. Bp., 1971. 241.

18 A minisztertanácsra ld. *Hermann Róbert*: Az 1849. június 24-i, 26-i és 29-i minisztertanácsok. Komárom vagy Szeged? (In:) „Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc utóélete” című tudományos ülésszak. Vaja, 1996. 3-28.

19 Közli *Gelich* III. 695.

Egyben szükségesnek mondta, hogy a fővezérséget egyetlen személy kezébe adják, s Görgei kinevezését javasolta. Csány László közmunka- és közlekedésügyi miniszter javasolta, hogy Görgeit az erdélyi kivételével minden hadsereg fővezérévé nevezzék ki, s csupán békekötésre ne legyen joga. Kovács Lajos a képviselőház népfelségi jogaira hivatkozva indítványozta, hogy ha a kormány nem akarná, a Ház maga kiáltsa ki Görgeit fővezérnek. Batthyány Kázmér külügyminiszter erre megjegyezte: ez egyet jelentene az április 14. óta a képviselőház, a kormány és a kormányzó jogköréről hozott határozatok megsemmisítésével. Őt követte Vukovics Sebő, aki hosszan ecsetelte Görgei hibáit. Majd Szemere hosszan elemezte Görgei engedetlenségeit, s kijelentette, csak egy tulajdonsága van, mi a fővezérségre való alkalmatosságát bizonyítja: „az, hogy engedelmességni nem akar - parancsolni szeret”. Végül elmondta, Kossuth Görgeihez utazott, hogy megegyezzen vele. Ezt pedig a Ház határozata nem segítené elő. Ezért kéri, ne határozanak most. A kormány most már ismeri, és tisztelni is fogja a Ház akaratát. A dodonai kijelentést úgy is lehetett értelmezni, hogy a kormány a távollévő Kossuth

visszatérte után Görgeit nevezi ki fővezérré. A szituáció azért *érdekes*, mert a képviselők egy része az 1849 márciusi gyakorlatot mintának tekintve, s azt továbbfejlesztve, nem egyszerűen a végrehajtó hatalom döntésének jóváhagyását, hanem akár azzal ellentétes döntés meghozatalát is elképzelhetőnek tartotta a július végi válságos napokban.²⁰

A kormány pedig végül *nem döntött* a kérdésben. Július 30-án a minisztertanács úgy határozott, hogy a hadsereg összpontosításáig nem nevez ki fővezért, s a lemondott Mészárost csupán főserég élén váltja fel Dembinskivel.²¹ Augusztus 9-én Kossuth – Aulich Lajos hadügyminiszter ellenjegyzésével, de a minisztertanács tudta nélkül - fővezérré nevezte ki Bemet. Az aznapi temesvári vereség miatt azonban a fővezéri kérdés ismét aktuálissá vált, s Kossuth augusztus 11-én a minisztertanács többségének jóváhagyásával előbb fővezérré, majd diktátorrá, azaz a katonai és polgári teljhatalom birtokosává nevezte ki Görgeit.²² Az alkotmányos szempontból kifogásolható lépés azt jelezte, hogy a katasztrofális hadihelyzet lehetetlenné tette az 1848 áprilisában létrejött polgári államberendezkedés további működtetését.

20 Hunfalvy Pál: Napló 1848-1849. S. a. r. Urbán Aladár. Bp., 1986. 310-313. és Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. Katona Tamás. Bp., 1982. 167-168.

21 Közli F. Kiss Erzsébet, 1989.84-86.

22 KLÖM XV. 844-846.

TANULMÁNY

„Minisztériumot pótló helyettes hatalom” (Különleges kormányforma a magyar alkotmány- fejlődésben: a Honvédelmi Bizottmány)

▲ Mezey Barna egyetemi tanár, Eötvös Lóránd Tudományegyetem (Budapest)

Bevezetés és kronológia

1. 1848 augusztusának utolsó napjaiban Batthyány Lajos gróf és Deák Ferenc Bécsben sikertelenül próbálta elsimítani az osztrák és a magyar kormány közötti nézeteltéréseket. A magyar országgyűlés delegációja szeptember 9-én ugyancsak eredménytelen látogatást tett a császárvárosban. Jellasicsnak a báni méltóságba történő provokatív visszahelyezését követően a magyar kormány tagjainak többsége a lemondás mellett döntött.

1848 szeptember 11-én Batthyány Lajos gróf a képviselőházban bejelentette a magyar polgári alkotmánytörténet első felelős minisztériumának leköszönését. Ezzel véget ért a Batthyány kormány története, mellyel egyben a magyar jogtörténetben az alkotmányos monarchiát kiépíteni reménylő elképzelések is elenyészni látszottak.

A meglehetősen bizonytalan, politikai feszültségektől terhes helyzetben István főherceg nádor ugyan ismét Batthyányt tüntette ki bizalmával, s hatalmazta fel kormányalakításra, a kísérlet kudarcba fulladt. A szeptember 22-i királyi kézirat nyilvánvalóvá tette Bécs részéről Batthyány feltételeinek teljesíthetetlenségét. Huszonötödikén már uralkodói nyílt parancs érvénytelenítette Batthyány miniszterelnöki megbízatását, s október másodikára maga a gróf is meggyőződött az alkotmányos kormányalakítás lehetetlenségéről. Ezért Bécsben ő is viszszaadta mandátumát. A képviselőház szeptember 27-én szerzett tudomást arról, hogy az udvar megtagadta Batthyány újabb kinevezését...

Az ország kormány nélkül maradt.

2. Október negyedikén kihirdették azt a császári pátenst, mely feloszlatta a magyar országgyűlést és hadi törvények hatálya alá helyezte Magyarországot. Az udvar immáron nyilvánosan deklarálta, hogy a fegyveres

rendezésben bíz. A korona szembefordult az országgal, az államélet cselekvő uralkodó nélkül maradt.

Jellasics bárónak a magyarországi császári haderők parancsnokává történő kinevezésével kezdetét vette a magyar függetlenség ellen indított háború és a nemzet szabadságharca.

3. A magyar országgyűlés ekkor választás előtt állt: vagy enged az udvar nyomásának vagy pedig ellenáll a bécsi erőszaknak. Ha elfogadta volna az udvar ultimátumát, esély lett volna a konfliktus békés lezárására, ám a polgári átalakulás eredményei, a magyar függetlenség és az alkotmányos monarchia kiépített keretei kerültek volna veszélybe.

A szembeszegülés mellett döntő parlament ugyanakkor a lehető legmesszebbmenőkig ügyelni igyekezett az alkotmányosság látszatának fenntartására, a magyar polgári alkotmány áprilisi rendelkezéseinek megtartására. A polgári átalakulás bázisát képező liberális nemesség nem volt feltétlenül dinasztiaellenes: a méltányos megbékélés koncepciója a függetlenségi nyilatkozatig meghatározó tényezője volt az országgyűlési tárgyalásoknak. Az az alkotmánytörténeti tény, hogy a kormány lemondásával és az uralkodó szembefordultával zátonyra futott alkotmányosságnak legalább bizonyos maradványait megőrizhette a szabadságért küzdő állam, nem kevésbé köszönhető azonban Kossuth Lajos határozott hatalmi ambícióinak, s az ezt szimbolizáló Honvédelmi Bizottmánynak.

I.

A Honvédelmi Bizottmány létrejötte

1. A később kormányzati szerepkörhöz jutó Honvédelmi Bizottmány létrejötte nem volt váratlan esemény.

Kossuth Lajos szeptember 4-én tartott beszédében arra hívta fel a képviselők figyelmét, hogy „ha a ministerium kénytelen a maga eljárásának eszközeit a törvényből, s ennek korlátai közt, nem pedig a haza veszélyéből meríteni, a hazát meg nem mentheti”.¹ Világosan fogalmazott: az alkotmányos garanciák által megkötött kezű kormány háborús válsághelyzetben tehetetlen. Kimondatlanul ott bujkált már e gondolatban egy esetleges „forradalmi kormány” kialakításának gondolata. Jóllehet ekkor még Kossuth érvelése a Batthyány-kormány megerősítésére szolgált, nehezen hihető, hogy tervei között a néhány nappal később javasolt bizottmány gondolata ne szerepelt volna.²

Szeptember 15-én ugyanis „javaslatba hozatván olly bizottmány kiküldése, melly a haderő állapotjáról s mind azon erőről, mellyről rendelkezni lehetne, körülményesebben értesülhessen, miszerint a háznak a tapasztalódókhoz képest határozni lehessen.”³ Vagyis – miként *Ember Győző* is értékelte a törekvést – a bizottságnak fő feladata lett, hogy „a miniszterelnöktől tájékozódást szerezzen és a házat tájékoztassa ahelyett, hogy ezt a természetyszerűleg bizalmas jellegű tájékoztatást a miniszterelnöknek a nyilvános interpellációra válaszolva kellemen megadnia. Nyilvánvaló azonban, hogy a választmánynak nem csak a tájékozódás és tájékoztatás, hanem ellenőrzés és szükség esetén intézkedés is feladata lett volna. Kossuth és a baloldal ha taktikai okokból ragaszkodtak is Batthyányhoz, mint a törvényesség egyik biztosítékához, éppúgy nem bíztak meg benne, mint ahogy nem volt bizalmuk a nádor iránt sem”⁴ Nem véletlen tehát, hogy a kormányfő tiltakozott, úgy a választmánnyal egyidőben kiküldendő tábori biztosok, mint a bizottmány megválasztása ellen, „e részben szabad kezét engedni kérvén”⁵ Kossuthnak biztosítania kellett bizalmáról Batthyányt, s megnyugtatni, hogy „a bizottmányt nem rendelkezés, hanem a haderők állapotáról tudomás szerzés végett indítványoztam kiküldendőnek, mely bizottmány a tapasztalatról jelentést teend a háznak”⁶ A képviselőház a miniszterelnök ellenkezését érzékelvén a tábori biztosok kiküldését elhalasztotta, a hattagú választmány összetételének meghatározását pedig a következő napra rögzítette.⁷

2. A másnapi események azonban elsodorták a választást: Batthyány ekkor jelentette be lemondását a háznak, s a tárgyalási nap a teendők megvitatásával telt el. Majd csak szeptember 21-én dőlt el a bizottmány sorsa; ekkor

Kossuth Lajos, Nyáry Pál, Madarász László, Pálffy János, Patay József és Zsembery Imre választattak meg.⁸ Az összetétel a radikálisok előretörését bizonyítja, akik szerint „most a veszedelem perceiben kellenek a bizottmányba e férfiak, a kik a miniszterrel szemben függetlenek”⁹

3. Az első lépést gyorsan követték a többiek. Kossuth már másnap indítványozta hogy a ház küldjön „comitét...a minsiterelnök mellé, mert az lehetetlen, hogy egy ember mindent végezhesen. Ennek az emberi erő felülmúló lehetetlenségnek nem adhatjuk által a haza sorsát”¹⁰ Az alig leplezetten a Honvédelmi Bizottmányt a miniszterelnök mellé delegálni kívánó szándék ismét csak meghiúsult. Ekkor még nem érkezett el az idő a Honvédelmi Bizottmány és a végrehajtó hatalom összekapcsolására. A miniszterelnök határozottan tiltakozott: „hogya a képviselőház a kiküldött bizottmányt olly felhatalmazással látná el, mihez képest azon intézkedések hozatalába vagy azoknak végrehajtásába határozólag folyna be, azon esetben kénytelennek érezné magát a ház bizalmából viselt kormányt annak kezeibe letenni”.¹¹ Vagyis a Honvédelmi Bizottmány hatáskörének Kossuth által kért kizárása egyet jelentett volna Batthyány lemondásával.

Az éles politikai vitában Deák Ferenc is részt vett. A Honvédelmi Bizottmány és a kormány között, a kossuthi felszólalásokban kirajzolódó viszonyt értékelve, melyet a választmány elnöke a bizottmány részéről a kormánynak nyújtandó segélyként fogalmazott meg, így reagált: „Ha a nyújtandó segélyt úgy érti a Ház, hogy mindenféle biztosokat határoz küldeni, hova a haza megmentésére az elnök kívánja, annak látom értelmét, de hogy legyen mellette minél előbb nyolcz miniszter, annak hasznát éppen e veszélyes körülmények közt nem értem, mert bent voltam én is azon körben, s tudom, hogy veszélyes körülmények között nincs nehezebb, terhesebb és zsidbasztóbb, mint nyolcz embertől körözve lenni, kik gyakran nem értenek egyet. Ha a miniszterelnök erélyességét meg akarjuk zsidbasztani, egyik módja, tanácsot adni melléje, melynek felette nem áll, hanem melynek többsége szabályozza az ő tehetségét.”¹²

4. Az akadály Kossuth törekvései elől szeptember 27-én hárult el. Az országgyűlés elnapolásáról, Majláth György helytartói kinevezéséről drámai módon értesült a

1 Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés (továbbiakban NkOGy) szerk. Beér J., Budapest 1954. 213. Jkv. 349

2 Vö.: *Ember Gy.*: Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén, In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, szerk. I. Tóth Z., Budapest, 1952., I. 178.

3 NkOGy 233.jkv. 416

4 *Ember Gy.* ih. 180.

5 NkOGy 233.o. jkv 415. *F. Kiss E.*: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok, Budapest 1987, 73.

6 Közlöny, 1848 szeptember 17. 510.

7 NkOGy 233.o. jkv 415-416.

8 NkOGy 246.o., Jkv. 462.

9 *Madarász J.*: Emlékirataim, Budapest, 1883., 167-168.

10 Közlöny 1848, 549.

11 NkOGy 248.o. Jkv. 472.

12 *Deák ih.* 122.

képviselőház. A miniszterelnök a tárgyalások megszakítását, s a Honvédelmi Bizottmány azonnali összehívását kérte a királytól érkezett leiratok értelmezése okán.¹³ Az éjszaka folytatott tanácskozáson azután kihirdették azt a határozatot, mely a királyi rendeletek törvénytelenességét állapította meg. A határozat végrehajtását „a miniszterelnöknek és a melléje rendelt Honvédelmi Bizottmánynak” kötelességévé tették a képviselők.¹⁴

E döntés a miniszterelnök távollétében született, s aligha vitatható, hogy ekkor született meg az a Honvédelmi Bizottmány, mely már a végrehajtó hatalom szerveként tevékenykedett az államéletben. Kossuth remek érzékkel használta ki a miniszterelnök távollétét. Elfogadtatta a másnapi ülésen a képviselőkkel, hogy a miniszterelnök visszatérteig a haza védelme, a béke és a rend fenntartása iránt a Honvédelmi Bizottmány intézkedjék.

Lényegében ezzel a döntéssel vált kormányvá a Bizottmány.

II.

Az alkotmányos képlet

1. A Honvédelmi Bizottmány hatáskörének kiteljesítésével a magyar szabadságharc politikusai egy alkotmányos dilemmát láttak feloldhatónak. Egyfelől a liberális többség szándékát követve, kíváncsian volt elkerülni a dinasztiaival történő nyílt szakítás látszatát (a detronizációt), másfelől biztosítani kellett az államélet zavartalanlását, a függetlenségi küzdelem sikerét. Létre kellett tehát hozni azon szervet (szerveket), s kimunkálni megoldásokat, melyek az áprilisi alkotmány szellemében pótolni képesek a válság miatt kialakult helyzetben nem működő vagy nem létező szerveket. (Vagyis a kormányt és az államfői jogait gyakorolni nem hajlandó királyt). A megoldásnak törvényesnek és alkotmányosnak kellett tehát lennie, de a szükséghelyzetben csak a tradícióktól távolabb eső (*ideiglenes*) módon volt feloldható a konfliktus.

2. Alkotmányos lehetőségek az országgyűlés, mint a nemzet szuverenitásának hordozója és az egyetlen funkcionáló nemzeti intézmény keretei között kínálkoztak.

2.1. Kézenfekvőnek látszott, hogy a végrehajtó teendők ellátására, az államfői tevékenység helyettesítésére az országgyűlés által választott vagy kiküldött személy vagy bizottság lehet alkalmas. S miután a kormányválság időpontjában dinamikájában, ambiciózus politizálásában, hatásköri étvágyában a választmányok közül kimagasló, a kossuthi politikát leghatározottabban képviselő Honvédelmi Bizottmány a feladatra készen állott, nyilvánvalónak látszott igénybevétele a krízis föloldására. A ház e választmány útján anélkül pótolhatott bizonyos államfői cselekményeket, hogy azzal a király és országgyűlés alkotmányos viszonyát megsértette volna. Egyben egy, a korban kedvelt forradalmi megoldást is jelentett, melyet Európaszerte alkalmaztak a politikai erők: a kollegiális-képviselési kormányformát. „E kormányformában az államfői jogkör választott testületi szervnél van. A Honvédelmi Bizottmány idején maga a Bizottmány a kormányzati funkciók betöltése mellett ellátta az államfői feladatkört is. A Honvédelmi Bizottmányt az országgyűlés választotta, és ugyanennek volt felelős, lényegében tehát kollegiális államfőnek volt tekinthető”.¹⁵

A Honvédelmi Bizottmányra hárult államfői feladatok közül a katonai vezetők kinevezése, az állami tisztviselők megbízása, az országos biztosok kiküldése, kormányalakítási tárgyalások folytatása, népfelkelés elrendelése, pénzügyi intézkedések, a főfelügyeleti jog realizálása mind olyan halaszthatatlan teendők voltak melyet teljesíteni kellett. Természetesen tartózkodott a Bizottmány a királyt illető személyes felségjogok gyakorlásától, miként a szentesítéstől is. Különös jelentőségre emelkedett ez a tevékenység 1848. december 2-a után, amikor is V. Ferdinánd lemondott trónjáról unokaöccse, Ferenc József javára. A magyar alkotmány szerint érvénytelen tróncsere ugyan komoly gondokat vetett fel az államfői jogkör gyakorlása körül, de a magyar országgyűlés következetesen tartotta magát közjogi felfogásához, s 1849. április 14-ig a dinasztiaira vonatkozó trónöröklési törvényeket nem kérdőjelezte meg.

2.2. Egyértelműbb volt a Honvédelmi Bizottmánynak, mint a végrehajtó hatalmat gyakorló kormány szervnek a működése. Miután Kossuth Lajos törekvése kezdettől fogva a Honvédelmi Bizottmány forradalmi kormányvá alakítására irányult, miután elsősorban a felelős minisztérium tevékenységi körének kiszélesítésében, mozgását gátló garanciák lebontásában gondolkodott, természetes utódként jelent meg a Honvédelmi Bizottmány a kormányválság idején. A honvédő háború idején amúgy is főként a hadseregszervezéssel kapcsolatos kérdések kötötték le a kormány figyelmét és energiáját, legfontosabb működési területe tehát a hadügyi igazgatás volt. Miután a király nem volt hajlandó a parlamentáris szabályoknak megfelelően, a népképviselési országgyűlés egyetértésével kinevezni kormányfőt s megbízni kormányt, nyilvánvaló az országgyűlés törekvése a kormányzati feladatokat kézben tartó minisztérium pótlására. („miután Magyarországon más constituált hatalom nem létezik, mint a ház, e ház kormányoz a maga küldöttei által”- jelentette ki a vitában Nyáry Pál.¹⁶ A népszuverenitás letéteményesének, az országgyűlésnek ilyen döntése nehezen volt vitatható.

13 NkOGy 254. Jkv. 501.

14 NkOGy 255. Jkv. 503.

15 Kovács K.: A polgári forradalom és a nemzeti szabadságharc időszakának állama és joga, In: Magyar állam- és jogtörténet, szerk. Csizmadia A., Bp., 1975, 356.

16 Kölöny, 1848 október 10.

3. Ugyanakkor a Honvédelmi Bizottmány felruházása kormányzati (és államfői) jogosítványokkal, a magyar alkotmánytörténetben eddig ismeretlen hatalmi egységet hozott létre. Sem a rendi államban megszokott és elfogadott hatalommegosztás (*rex* és *regnum* királyban és országgyűlésben megtestesülő) képlete, sem pedig a polgári állam törvényhozó és végrehajtó hatalmi ágat elválasztani kívánó teóriája nem érvényesült, ehelyett mint láttuk, az országgyűlés és a kebeléből kibocsátott választmány egyesítette a hatalmi ágakat. Sőt a kormányzati hatalom a *vésztörvény* jóvoltából a törvénykezés terrénumába is átnyúlt. Ugyan július 29-én, a vésztörvény vitájánál még szó sem esett a Honvédelmi Bizottmányról, az előterjesztő *Deák* már ekkor figyelmeztette a Házat egy jelentős veszélyre. „Nehéz szívvel teszem e lépést, mert az ilyen törvény diktatóri hatalmat ad, ez pedig alkotmányos országban kényes hatalom; ...Azonban a ház parancsolt: méltóztassanak megfontolni a tárgyat, én a javaslatnak egyik pontjához sem kötöm magamat; de újra figyelmeztetem a házat, hogy mi nem kértük e nagy hatalmat; de hiszem, míg ezen hatalom kezünkben lesz, nem fogja a ház tettét megbánni; adja Isten, hogy a nemzetnek azt megbánni oka soha ne legyen”.¹⁷

A Bizottmányban megjelenő, a hazai közjogban szokatlan alkotmányos megoldást *Kossuth* a *jogfolytonosság* bizonyos elemeinek hangúlyozásával igyekezett a képviselők számára elfogadhatóvá tenni. Szeptember 29-én „határozatilag kijelentetni kívánja, hogy minden miniszeri államanytitkár, mint különben is törvényes auctoritás, csatlakozzék a bizottmányhoz”.¹⁸ Az *államtitkárok*, kiknek a Honvédelmi Bizottmány munkájában történő közreműködését a Ház elrendelte, amint a királyi szentesítéssel létrejött áprilisi törvények képviselői a törvényesség, a jogfolytonosság megtestesítői voltak.¹⁹

4. Ez persze nem fedte el az *alkotmányos kérdőjeleket*, az áprilisi alkotmánnyal történő egyeztetés problémáját. Plasztikusan fogalmazódott meg a dilemma november 9-én, amikor Pázmándy Dénes kormányalakításra hívta fel a Bizottmány elnökét. A Házelnök abbéli aggodalmainak adott hangot, hogy a kormányelőterjesztések helyett beterjesztett bizottmányi javaslatok nem illeszthetők azonos módon a tárgyalási rendbe.²⁰

III.

A Honvédelmi Bizottmány működése

1. A Honvédelmi Bizottmány a *függetlenségi háború legfőbb szervévé* lett. Teljesült *Kossuth* azon elgondolása, hogy a parlamentáris kormányzat alkotmányos meg-

kötöttségeitől mentes kormány kezébe kerüljön a végrehajtó hatalom.

A forradalom és szabadságharc sikerét mindenekelőtt szem előtt tartó *Kossuth* Lajos logikusan jutott erre az álláspontra. Politikai elgondolásai a hatalomkoncentráció irányában mozogtak. Meggyőződése volt, hogy a haza védelme, a szabadságharc sikere csak központilag egyesített erők birtokában lehetséges, s hogy a siker érdekében még az alkotmányos garanciák is *mellőzhetők*. A Honvédelmi Bizottmány alkalmasnak látszott e program megvalósítására. A kezdetben hatáskör nélkül, de erőteljesen radikális befolyás alatt álló választmány jogkörének fokozatos kiterjesztése megfelelővé tette arra, hogy a kételkedésmentes forradalmi gondolkodást napi politikára váltsa. Szeptember 27-én már arról szól a képviselők határozata, hogy „a ház mindenik tagja a miniszterelnök s a Honvédelmi Bizottmány végrehajtási megbízását elfogadni s teljesíteni köteles. Vagyis a végrehajtó hatalom tényezőjeként tekinti a Bizottmányt a Ház. Már szeptember 28-át követően is bocsátott ki a bizottmány *rendeleteket*, saját nevében, *önálló kormány szervként*,²¹ hatásköre teljessé azonban csak Batthyány Lajos visszavonulása után lett. Szeptember 28-án *Kossuth* indítványára azt is elfogadták a képviselők, hogy a Bizottmány rendelkezéseinek meghozatalához már három tag jelenléte elégséges. A kollegiális testületként működő választmány életében ez a döntések egyértelmű majorizálásához vezetett.²²

2. A Honvédelmi Bizottmány és a miniszterialis *apparátus* viszonya sajátosan alakult. *Minisztereket nem bízta meg*, a választmány a korábbi kormány szakmai vezetőit (a miniszteri felelősség alkalmazása nélkül) vette igénybe. A Honvédelmi Bizottmány üléseire a szeptember 29-i határozattól fogva berendelték az *államtitkárokat*, kik a hozzájuk tartozó osztályok vezetőiként működtek közre a kormányzati munkában. Ők formailag szintén a bizottmány tagjaivá váltak, valójában azonban inkább referensként működtek. Hamarosan kialakult gyakorlat szerint őket már csak a hatáskörükbe eső ügyek tárgyalásaira hívták be.

3. Ezzel szemben látványosan *bővítette* a Ház a bizottmányi tagok *számát*. Október elsején a Választmány tagjává választotta a képviselőház *Szemere Bertalant*, s tagjának tekintették az egyetlen, mandátumáról eredetileg *le nem mondott minisztert*, *Mészáros Lázárt* is. A felsőház báró *Perényi Zsigmondot*, gróf *Esterházy Mihályt*, báró *Jósika Miklóst* és idősebb *Pázmándy Dénest* delegálta a Bizottmányba. Ezzel vált teljessé a kollegiális kormányforma: mint a képviselőház határozata megállapította:

17 *Deák* ih. 99.

18 NkOGy 256.jkv 510.

19 *F.Kiss* ih. 81.

20 Közlöny, 1848 november 11.

21 *Ember Gy.* ih. 190

22 NkOGy 255., jkv 505.

képezi a Bizottmány „az összes törvényhozás mindkét háza többségének kifolyását”.²³ Az új tagok új arányokat is hoztak a választmányba. A Honvédelmi Bizottmány immáron nem a radikális pártiak eszköze volt, hanem a parlamenti irányzatok párharcának is terepévé vált. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy Kossuth éppen ezeitől fogva igyekezett befolyását döntően érvényesíteni.

4. Kossuth Lajos a Honvédelmi Bizottmány választott elnökként meghatározó szerepre tett szert a kormányzásban: „a Honvédelmi Bizottmányban a döntő szó mindig Kossuthé. A Honvédelmi Bizottmány lényegében egyet jelentett Kossuth tevékenységével, annak gyakorlatában is teljesen háttérbe szorult és elhalványodott a testületi munka, a kollegiális vezetés.”²⁴ A Ház által szorgalmazott, a bizottmány teendőit és működésének alapelveit tartalmazó szabályzat kielégítő módon soha nem készült el, Kossuth ügyelt a forradalmi kormányzat korlátatlanságának biztosítására. Ezért azután a Házban egyre többen fogalmazták meg aggodalmukat, s igényelték az ügyvitel, az adminisztráció keretek közé szorítását.

5. A végleges hatáskört október nyolcadikán szerezte meg a választmány, amikor is az országgyűlés határozatban mondta ki, hogy a Bizottmány „minisztériumot pótló helyettes hatalommal” lett. Elnöke pedig megszerezte azt a jogosultságot, hogy „az ország kormányzatára megalkotott Honvédelmi Bizottmányt önbételezésére rendezze, s egyes tagjainak teendőit jelölje ki”.²⁵ (A sikertelen novemberi kormányalakítási tárgyalásokat követően november 28-án a Bizottmány elnöke rendelettel osztotta fel a kormányzati hatásköröket a Honvédelmi Bizottmány tagjai között.)²⁶ Ezt a szabad kezét a későbbiekben sem kötötték meg, s a Bizottmány működése így közelebb állott az ország ügyeinek a forradalmi diktatúra szabályai szerint történő vezetéséhez, mint a minisztériális kormányzati formához”.²⁷

A hatalomösszpontosításra lehetőséget adó forma azonban korlátokat is jelentett. Mi sem tükrözi ezt jobban, mint Kossuth nagyhatású beszéde 1849. március 25-én a Képviselőházban. A Honvédelmi Bizottmány elnöke, mielőtt Görgeyhez utazott volna, szükségét érezte, hogy biztosítsa a Ház támogatását politikájához. Ekkor már világosan érezte azon veszélyeket, melyek a Bizottmány kiszolgáltatottságából fakadnak. A mind erősebbé váló pártküzdelmek bizonytalanná tették a parlament egységes pártolását, ami a Honvédelmi Bizottmány tevékenységét is labilissá tette. „Másként - mondja Kossuth La-

jós - ha a kormány látja, hogy a törvényhozás oly politikai útra tér, melynek végrehajtásában nem akarja elválni a felelősséget, van neki joga apellálni a néphez, új választások által nekünk nincs ezen jogunk, mi eszközei vagyunk a képviselőház politikájának. ...hogy távollétemben annak legyek kitéve, ...hogy oly térre állítatom, melyen én nem akarok állni - én ezen krízisnek sem magamat, sem a nemzetet, sem a hadsereget kitenni nem volnék hajlandó”. Világosan leszögezte az OHB elnöke: „hogy részese legyek azon kormánynak, mely nem a képviselőházon kívül áll, de a háznak választmányát képezi: addig őszintén megvallom a képviselőháznak, hogy én csak úgy vagyok hajlandó ezen hivatalomat folytatni, és abban eljárni, ha azon politikára nézve, melynek egyik végrehajtó eszköze vagyok, a ház irányában ismeretes téren állva, tudom, hogy ez a képviselőház politikája”.²⁸

IV.

Felelősség és kollegialitás

1. Az egyik alkotmányos probléma ebben a fenti konstrukcióban az áprilisi törvények által meghonosított miniszteri felelősség és parlamentáris kormányrendszer, valamint a Honvédelmi Bizottmányban testet öltő kollegiális alkotmányos képlet ellentmondása volt. A Honvédelmi Bizottmány működéséből hiányzott a parlamentáris felelősség. Erre Halász Boldizsár képviselő 1849 februárjában nyomatékosan föl is hívta a figyelmet. Fogalmazása brutálisan nyílt. „a collegialis kormányzat természete miatt a felelősség annyira el van osztva, és utoljára annyira reducálva csaknem a semmisségig, hogy egyik a másikért tartozván felelni, senki nem felelős, sőt azon collegiális kormányzatban lehető felelősség is a képviselőház köpönyege alá bújlik”.²⁹

A téma felemlegetése már csak azért is aktuális volt, mert 1848. szeptember 24-én, tehát a kormányzati válság kezdetén fogadta el a képviselőház a minisztériumot kötelező azon határozatát, mely szerint az „1848-as törvényeknek, mellyekhez e képviselői ház mindenkor és mindenben szorosán ragaszkodik, értelmében leendő szigorú megóvását és fenntartását elmulasztathatatlannul szem előtt tartandó - attól egy hajszálnyit se távozzék el.”³⁰ A Deák indítványozta határozat - miként Szabad György felhívta rá a figyelmet - „a megtörténtekekről való számonkérés mellett a kormányfelelősség érvényesítését a jövőt illető kötelező irányadással társította”.³¹ Vagyis ismét-

23 NkOGy 262. jkv 531.

24 Beér J.-Csizmadia A.: A népképviselői országgyűlés helye Magyarország 1848-49. államszervezetében. In: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés szerk. Beér J., Budapest 1954.105.

25 NkOGy 654.o. jkv 555.

26 F.Kiss ih. 90.

27 Beér-Csizmadia: ih. 105.

28 Horváth M.A debreceni belviszonyok, In: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc, Budapest, 1986., 293.

29 1849. február 8.

30 Jkv. 1848/49. 250.

31 Szabad Gy.: A kormány parlamenti felelősségének kérdése, In: Az országgyűlés 1848/49-ben, Budapest, 1998, 105.

ten deklarálta igényét az alkotmányosság fenntartására, az április törvények rendelkezéseinek betartására és a parlamentáris kormányzati modell mintájának követésére. Nem kétséges, hogy a *kormány és tagjainak felelőssége* a negyvennyolcas követelményrendszer központi elemét képezi, mert hiszen „a miniszteri felelősség intézménye majdhogynem azonosítható a modern alkotmányossággal”.³²

2. A Honvédelmi Bizottmány azonban *nem felelt meg* a parlamentáris felelős kormányzattal szembeni elvárásoknak. A Honvédelmi Bizottmány ugyanis, bármennyire felruházott is a végrehajtó hatalom teljességével, mégiscsak *a képviselőház egyik bizottmánya volt*, s akként is működött. Nem arról van tehát szó, hogy a bizottmány ne lett volna felelős annak a parlamentnek, mely őt kebeléből kiküldte. Felelőssége azonban nem parlamentáris kormányzati felelősség, hanem *a Ház saját bizottságának megbízatásáért való felelőssége*.

Ez a felelősség pedig nem határvonalat vont a kormányzati és törvényhozó tevékenység közé, nem elválasztotta a törvényalkotást és végrehajtást, hogy azután a miniszteri felelősségi konstrukcióval összekapcsolja azokat, hanem éppen a legislativa és az executiva egyfajta *egységét* teremtette meg. Ez a felelősség nem a kormányférfiak személyes felelősségét jelentette a törvényhozásnak, hanem éppen a *személyes felelősség elenyészését* segítette elő a bizottmányi felelősségi konstrukcióban. A kormányzati hatáskör átruházásakor ugyan a Ház kikötötte, hogy a Bizottmány tevékenységét „felelősség terhe alatt” végezze, arról azonban sehol sem esett szó sem korábban, sem később, hogy miben álljon is ez a felelősség. Az *áprilisi törvényekben* foglalt miniszteri felelősségre, annak esetleges törvénykezési úton történő realizálására *utalás sem esik*.³³ Halász Boldizsár éppen ezt a hiányt kívánta volna határozati javaslatával pótolni, amikor is az 1848:3.tc. felelősségi konstrukcióját indítványozta alkalmazni a Honvédelmi Bizottmány tagjaival szemben is.³⁴ Mint tudjuk, a zárt tanácskozás után a Ház *elvetette* a kezdeményezés támogatását.³⁵

Néhányan érvelni próbáltak ugyan a Bizottmány kormányzati felelőssége mellett, kevés sikerrel. Miként Madarász László, illetve Pálffy János tette, mikor azt állították, hogy a Bizottmány „sehol nem kíván önerejével működni, míg utasítása nincs a nemzetgyűléstől, „vagy hogy másként: a Honvédelmi Bizottmány hódolni köteles; ha a Honvédelmi Bizottmány határoz valamit, ezt az országgyűlés helyben hagyja, vagy nem.” Az itt emleget-

tett kapcsolat azonban nem a parlamentáris rendszerek felelős kormányának felelőssége, hanem a Ház kiküldött bizottmányának természetes és közvetlen alárendeltsége a Ház akaratának.

3. Maga Kossuth Lajos, a bizottmány *elnöke*, a kormányzati hatalmat szeptember óta kézben tartó politikus adott csattanós választ a Honvédelmi Bizottmány felelősségét bizonygatóknak.

A *függetlenségi nyilatkozat előterjesztésekor* szögezte le: „*En amondó vagyok, hogy e nemzetnek jövőndő kormányformáját senki más, mint csak a nemzet képviselői határozhatják meg...Hanem addig, míg a nemzet képviselői a körülmények megfontolásával a jövőndő kormányzati rendszert minden részleteiben kidolgozandják, az országban kormánynak kell lenni; és mennél nagyobb és nehezebbek a feszültségek, annál inkább szükséges, hogy ezen kormány tagjai személyes felelősség mellett sáfárkodjanak a nemzetnek rájuk bízandó ügyével.*”...itt az idő, amidőn a kollegiális kormányzati rendszer többé a jelenkor nagyszerű igényeinek meg nem felelhet; itt az idő, amidőn nem oly kormány kell, amely csak a háznak választmánya, hanem olyan, amely egy olyan kormány minden kellékeivel fel lévő ruházva, nagyobb körben, nagyobb hatalommal intézhessen a nemzet kormányzati ügyeit; egyszersmind személyes felelősséggel is álljon az országgyűlés, és ezáltal a nemzet irányában, s ne fedezhesse magát azon palásttal, hogy ő egy választmány....s ezért, mert ily felelősségre szükség van, azt indítványozom uraim, hogy addig is, míg a nemzet a fentebbi indítványok alapján, az ország kormányzati rendszerének minden részleteit megállapítaná, méltóztassanak ideiglenesen egy a személyes felelősségre fektetett kormányról gondoskodni akként, hogy annak tagjai bírjanak a kellő hatósággal és hatalommal a nemzet javát eszközölni”.³⁶

A Honvédelmi Bizottmány vezetőjének, a különleges kormányzati forma életrehívójának ekkor már az *áprilisi alkotmányos kormányzati modell visszaállítása* a célja, melyet immáron alkalmasabbnak vél céljainak, a honvédelem megszervezésének és a forradalom megvédelmezésének realizálására, a politikai közhangulat radikalizálódásának követésére. Egy újabb kísérlet vette ekkor kezdetét: *a parlamentarizmus kereteinek felhasználásával történő hatalomkoncentrációs próbálkozás*, mely együtt járt az államfői pozíció rendezésével is. Ismeretes: a kormányzó elnöki poszt életrehívásával az országgyűlés felelevenítette az áprilisi felelősségi klauzulát.

32 Sári J.: A hatalommegosztás, Budapest 1955, 83.

33 Vö. F. Kiss E. i.h. 81.

34 NkOGy 361.o. Jkv.831.

35 NkOGy 367.o. Jkv 854, 367.o., jkv 860.

36 NkOGy 720.

A Köztársaság-téri per (Fáncsik György és társai elítéltetése)*

♣ *Jobbágyi Gábor egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Budapest)*

I.

A nyomozás és a vádirat

A Köztársaság téri párház ostroma, s azt követő események az 1956-os forradalom és szabadságharc máig is felderítetlen történései.

Bevezetőben annyit megállapíthatunk, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni megtorlás (ennek a külföld és a hazai közvélemény előtti igazolásának) egyik fő indoka, érve a Köztársaság terén 1956. október 30-án történtek voltak. Állapítsuk meg azt is, hogy mai jogszemléletünk szerint is, itt és e napon vitathatatlanul kaptak el súlyos bűncselekményeket.

A párház önmagát már megadó fegyvertelen tagjainak, védőinek megölése a nemzetközi és jogállami normák szerint is bűncselekmény.

Emellett megállapíthatjuk, hogy a Köztársaság tér, az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének egyik kulcshelyszíne, és számos alapvető fontosságú tény, körülmény a mai napig tisztázatlan, *Gosztonyi Péter* könyvének egy tanulmánya igyekszik először hű és alapos képet adni a történetekről.¹

Átfogó kutatást ezen a téren nem végeztem, de megemlítek néhány ügyet, ahol döntő volt a halálos ítéletben a Köztársaság téri részvétel:

1. Fáncsik György és társai ügye; Nb. 9024/1959.
(halálra ítélve: Fáncsik György, Dobi Károly, Tóth Tibor, Huzián István)
2. Nickelsburg László és társai ügye; Nb. 7098/1957.
(bírósi irat nincs),
ismeretlen számú halálos ítélet
3. Galgóczi Zoltán és társai ügye; Nb. 2540/1975.,

ismeretlen számú halálos ítélet

4. Panzer Ferenc ügye; Nb. 2592/1975.
(halálra ítélve)
5. Havrila Béláné ügye; Nb. 2620/1975.
(halálra ítélve)
6. Klenovszki István ügye; Főv.Bír. B.IV. 2134/1957.
(halálra ítélve)

Bevezetőben annyit megállapíthatunk, hogy több Köztársaság téri ügy volt, illetve különböző ügyekben több jogerősen halálraítélt ügyében volt döntő szempont, hogy valamilyen módon részt vett a Köztársaság téri eseményekben.

Óvatos becslés alapján így 20-25 főre tehetjük a Köztársaság téri történések miatt kivégzettek számát.

Fáncsik György és társai ügye minden valószínűség szerint „maradék” ügynek tekinthető; ez azt jelenti, hogy az ügyben elítéltek nem voltak csoportban, cselekedeteiket egymástól teljesen függetlenül követték el, nem ismerték egymást. Ez különbözteti meg ezt az ügyet a Nickelsburg László és társai, illetve Galgóczi Zoltán és társai ügytől, amelyekben az elítéltek csoportban vettek részt a párház ostromában, s az ezt követő megtorlásban.

Fáncsik György és társai (Dobi Károly II.r., Tóth Tibor III.r., fk. Gyűrű András IV.r., fk. Deák Gábor V.r., Huzián István VI.r., fk. Novák Károly VII.r., Debrei István VIII.r. és Lengyel Jenő IX.r. vádlottak) ügyében 1959. július hó 21., 22., 23., 28., 29., 30., és augusztus 4. napján tartott tárgyalást a Fővárosi Bíróság Népbírósi Tanácsa (Dr. Tutsek Gusztáv, Melegh Lajos, Bihari Lajos népbírók). A Fővárosi Bíróság Fáncsik Györgyöt, Dobi Károlyt, Tóth Tibort, fk. Deák Gábort, Huzián Istvánt, fk. Novák Károlyt, Debrei Istvánt halálra, fk. Gyűrű Andrást életfogytig tartó, Lengyel Jenőt 15 évig tartó börtönbüntetésre ítélte.²

* Részlet egy – a közeljövőben könyvalakban is megjelenő – nagyobb tanulmányból.

1 *Gosztonyi Péter*; Magyar Golgota. Bp. 1997.

2 Fáncsik György és társai ügye T. Nb. 9024/1959.;

Fellebbezések folytán a Legfelsőbb Bíróság Népbíró-sági Tanácsa (Dr. Borbély János, Fehér Kálmán, Györe József, Maróti Károly, Szabó Sándor népbírók) 1959. december 14.-én tartott tárgyalásán Fánicsik György, Tóth Tibor, Huzián István, Dobi Károly fellebbezését elutasította, így *halálos ítéletük jogerős lett*, fk. Deák Gábort életfogytiglani, fk. Novák Károlyt 10 évi, Debrei Istvánt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte, fk. Gyűrű András és Lengyel Jenő fellebbezéseiket visszavonták, így elsőfokú ítéletük jogerős lett.³

Az ügyben tehát *4 jogerős halálos ítéletet, 3 életfogytig tartó, egy 15 évig tartó és egy 10 évig tartó szabadságvesztés büntetést szabott ki a bíróság*.

Ha e mellett figyelembe vesszük, hogy elsőfokon 7 halálos ítélet született alátámasztva láthatjuk azt a megállapítást, hogy a *Köztársaság terén történtek miatt a legsúlyosabb megtorlást alkalmazta a hatalom* (úgy, hogy az ügyben 3 fiatalok szerepelt!)

1. Fánicsik György esetében csak 1958. március 21-én indul a nyomozás majd ugyanezen a napon elrendelik letartóztatását szervezkedés miatt. Ekkor Fánicsik Györgyöt még a „Lipótmezei Elmegyógyintézetben” kezelik, ténylegesen 1958. március 31-től van előzetes letartóztatásban. Első kihallgatáskor védekezést nem terjeszt elő, mert „ideg állapota miatt” védekezni nem tud, ezért panaszt terjeszt elő. Az 1958. április 20-án tartott elmeorvosi szakvélemény megállapítja, hogy a vizsgált psychopatiás hiszteroid karakter ez „jellemkép”, elmebetegségben nem szenved.⁴

Fánicsik György tényleges kihallgatása így 1958. április 30-án kezdődik. Előadja, hogy a Kisfaludy u. 28/b. alatt működő „Különleges csoport” vezetője volt, helyettese Debrei István. Feladatuk *rendbiztosítás és ellátás volt*, fegyveres harcban nem vettek részt. A csoport 1956. november 4-től szétesett, néhányan november 6-tól gépkocsin elindultak a nyugati országhatár felé. A Nyugat felé menekül 250 tagúra nőtt fegyveres csoportot a szovjet csapatok november 7-én megtámadják Tarján községnél, a felkelők több halottat és sebesültet vesztenek. Fánicsik Debreivel együtt, egy kb. 10 fős csoporttal menekül tovább, mikor lovat akarnak szerezni, egy társukat lelövik. Fánicsikot 1956. november 11-én sebesülése után fogják el.⁵

Fánicsik Györgyöt *terheltként* csak 1958. július 16-án hallgatják meg csoportjának működéséről, tagjairól láthatóan semmit nem tudnak a nyomozók, ő sem tesz beismerő vallomást, védekezéséként elmeorvosi kezelésre hivatkozik.⁶

2. Debrei Istvánt 1957. április 11-én közbiztonsági őrizetbe veszik (lényegében semmi konkrét okot nem tudnak megjelölni, csak azt, hogy „fegyveresen vett részt az októberi eseményekben”, (majd 1958. március 31-én, mint Fánicsik György helyettesét előzetes letartóztatásba veszik.⁷ Közbiztonsági őrizetének ideje alatt tett vallomásában a „Különleges csoport” feladatát ő is, mint Fánicsik György anyagbeszerzésben, őrségadásban jelöli meg. Ezután csak 1957. október 1-jén hallgatják ki, ekkor is csak matracheszerzésről, a lakosság számára krumplosztásról tesz említést, október 28-tól november 3-ig őrszolgálatot látott el, mindössze pisztolya volt. Menekülésüket Fánicsikkal egyezően adja elő, azzal, hogy az autóval, teherautóval menekülő 200 fős csoportra Tarjánál szovjet tankok nyitottak tüzet, amely miatt 8 halottjuk és több sebesültjük lett. Debreit Környén 1956. november 10-én fogják el, majd 26-án elengedik.

Debrei 1958. február 11-ei, 12-ei vallomása szerint Fánicsik 1956. október 27. november 3. között kb. 40 fős nemzetőr csoportot vezetett, amely harcokban nem vett részt. Elismeri, hogy Fánicsik helyettese volt. A Tarjánál történeteket így adja elő: „Én, Fánicsik, Kozma Mária személygépkocsin folytattuk utunkat Tarjánig. E helyen szovjet tankok jöttek szembe és tüzet nyitottak ránk. A helyszínen 8 halott, kb. 9-10 sebesült lett ... Azt a kocsit, amelyben én ültem ..., annak a szovjet tank nekiment, összetörte ... Koma Mária, amint a tank a kocsinak nekiment medence csonttörést szenvedett”.⁸ Tarjánál tehát *nem* kölcsönös fegyveres harc volt, hanem szovjet páncélosok belelőttek, és hajtottak a menekülő gépkocsioszlopba!

Debrei István 1958. július 16-ai terhelte nyilvánító határozata is a „Különleges csoport” tevékenységét „őr és járőrszolgálatban” jelöli meg, bár Tarjánál tűzharcról ír a szovjet egységekkel.⁹

Az ügyben meghallgatott tanúk a csak e „Különleges csoport” ruhaosztásáról szólnak, bár van olyan tanú is, aki arról szól, hogy e csoport harcokban is részt vett. László Béla szerint Fánicsik Györgyöt Pongrácz Gergely 1956. november 2-án nevezte ki a Különleges egység parancsnokának, a „rend fenntartása és az államvédelmi hatóság felszámolása”¹⁰ céljára. (Bár nem szól egyetlen ÁVH- konkrét letartóztatásáról sem).

A nyomozás befejezéséről szóló 1958. augusztus 2-ai határozat lényegében a „Különleges csoport” ténykedéséről semmit nem állapított meg, a fő esemény a Tarján körüli november 6-ai eseményekkel kapcsolatos.

E szakaszban Fánicsik György és Debrei István ügye véleményem szerint „kis ügy”. A „Különleges csoport”

3 Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága T Nb. 69/1959. ítélete;

4 B.M. Vizsgálati dosszié 10 - 52056/1958. I. kötet 2-17. old.

5 ld. 4 alatt 19-26. old.;

6 ld. 4 alatt 27-29. old.;

7 ld. 4 alatt 32-34. old.;

8 ld. 4 alatt 55-65. old.;

9 ld. 4 alatt 79. old.;

10 ld. 4 alatt 105. old.;

tevékenységéről nincs különösebb adat, s a november 6-ai események is csak a felkelők veszteségeit rögzítik, valószínűleg a csoport nem is vette fel a harcot az őket szétlövő szovjet egységgel.

Fáncsik György és Debrei István tehát valószínűleg az ügy állása szerint megmenekültek volna a halálos ítélettől. Fáncsik György azonban 1958. szeptember 19-ei ügyészégi kihallgatásán sorsdöntő kijelentést tesz: „Előadom még, hogy 1956. október 30-án vagy 31-én a Bezerédi utcában a tömeg egy ÁVH-st ki akart végezni, akit én a tömegből megmentettem, és vagy a Korányi vagy a Péterffy kórházba szállítottam busszal. Az ÁVH-s nevét nem tudom, azonban emlékezetem szerint a Fehér Könyv harmadik kötetében láttam a fényképét”. *Fáncsik György tehát ügyének lezárásakor mentő-enyhítő körülményként jelenti be, hogy megmentette a Köztársaság terén egy ÁVH-s életét.*¹¹

Ezután Fáncsik György és Debrei István ellen szervezkedés vezetése, illetve az abban való részvétel miatt ad ki vádiratot Götz János fővárosi ügyész 1958. szeptember 23-án.¹² A vádirat rövid, s lényegében semmi súlyosan terhelőt nem állít a vádlottakról. A „Különleges csoport” a vádirat szerint őrszolgálatot látott el, s egy „ismeretlen” ÁVH-st állított elő. A november 6-án történeteket nem „harc”-nak írja le a vádirat, hanem úgy, hogy a szovjet egységek „szétverték az ellenforradalmi csoportot.”

A Fővárosi Bíróság azonban „nem fogadta el” a vádiratot, s pótnyomozást rendelt el arra tekintettel, hogy Fáncsik György védekezése szerint megmentett egy ÁVH-st a Köztársaság terén, s amennyiben ez igaz, *mindenképpen kihatással lenne a büntetés kiszabására.*¹³

Fáncsik György és Debrei István ügye tehát drámai fordulatot vett 1958. szeptember 30-án; *ügyük Köztársaság téri ügy lett.*

Ezt követően a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztály 1959. január 5-ei előzetes letartóztatást meghosszabbító határozata már tényként közli, hogy a 2 személy; „részt vettek a Köztársaság téri párház ostromában, majd az ostromot követő terrorcselekményekben”.¹⁴

Fáncsik György ezt teljes mértékben tagadja. Előadása szerint 1956. október 30-án 14 órakor került a térre, a harcok akkor már véget értek. Telefonálni akart a feleségének, átment a téren, s látta, hogy egy embert ütlegel a tömeg, ő elővette pisztolyát a levegőbe lőtt riasztólövéseket. Előadja, hogy kiabált „sebesült, ne bántsátok” és „nem ávós, hanem rendőr”, s kikapott egy zászlót a tömegből a sebesült ütlegelt ÁVH-s vállára terítette, s ki-

vezette a tömegből. Ezen kívül 2 személy segítségével riasztólövessel bekísért egy buszba a párházból menekülő házaspárt, akik így megmenekültek.¹⁵

Debrei István viszont 1959. január 15-én egyértelműen kijelenti, hogy „határozottan állítom, hogy nem jártam a kérdéses napon a Köztársaság terén”.¹⁶ Debrei István ezen kijelentéséhez mindvégig ragaszkodik.

Két terhelő tanú van; az egyik későbbi vádlott Tóth Tibor kijelenti, hogy október 30-án az egész „Különleges csoportnak” ki kellett vonulnia a Köztársaság térre harcolni a „párházat védő államvédelmisták ellen” (ő a körletben maradt őrségben) és Bozsó Imre a megmenekült ÁVH-s határozottan kijelenti, hogy emlékszik Fáncsik Györgyre; „Határozottan felismerem benne egyik bántalmazómat. Határozottan emlékszem, hogy a Köztársaság téri bántalmazásom során ez a személy volt az, aki a szóban lévő pisztolyból 2-3 méter távolságból belémlőtt.”¹⁷

Tóth Tibor a szembesítés során kitart állítása mellett, hogy a csoport a Köztársaság térre indult el, amit Fáncsik György határozottan tagad, csoportjának egyetlen tagja sem volt ott.¹⁸

A megmentett ÁVH-s Bozsó Imre a szembesítéskor csak egyetlen ponton (de ott döntően!) tér el Fáncsik Györgyötől. *A lincselés és a megmenekülés körülményét körülbelül hasonlóan mondják el.* Bozsó Imre határozottan állítja, hogy Fáncsik belelőtt a karjába, és nem emlékszik arra, hogy Fáncsik terített volna rá zászlót, illetve nem ő kísért a Korányi Kórházba. Fáncsik György határozottan kitart a riasztólövések, a zászló Bozsóra való terítése mellett.¹⁹

Gyűrű András a Különleges csoport tagja vallja, hogy egyedül ment ki a Köztársaság térre, részt vett az ostromban 12 órától.²⁰

Gyűrű Rozália tanú (aki együtt volt a csoporttal) határozottan tagadja, hogy Fáncsik György részt vett volna a párház elleni támadásban.²¹ Hasonlóan nyilatkozik a csoport szálláskörletének szakácsnője Weinhardt Jánosné.²² Ugyanakkor a tanúvallomásokból megállapítható, hogy a Kisfaludy u. 28/b. alatt több forradalmi csoport szálláshelye is volt. A ház lakói nem tudták megkülönböztetni a csoportok tagjait, így mikor 1956. október 30-án valóban többen elindultak a Köztársaság tér felé nem tudták azonosítani kik voltak. Úgyszintén volt a házban harcoló csoport is, de ennek tagjait sem tudták különválasztani Fáncsik György csoportjától.²³

11 Id. 4 alatt 182-183. old.;

12 Id. 4 alatt 186-188. old.;

13 Bp. Fővárosi Bíróság B VIII. 4710/1958. a BM.-52056/1958. BM Vizsgálati dosszié II. kötet 5. oldal;

14 Id. 13 alatt 8. old.;

15 Id. 13 alatt 10-11. old.;

16 Id. 13 alatt 22. old.;

17 Id. 13 alatt 33. old.;

18 Id. 13 alatt 53-54. old.;

19 Id. 13 alatt 58-62. old.;

20 Id. 13 alatt 67-70. old.;

21 Id. 13 alatt 97-98. old.;

22 Id. 13 alatt 106-107. old.;

23 Id. 13 alatt pl. Korom Ilona vallomása 110-113. old.;

Részletes vallomást tesz *Fáncsik Györgyné*, aki szerint annakidején férje részletesen elmesélte neki Berta Somogyi Lajos ÁVH-s tiszt megmentését, akit ő felkeresett 1958. szeptember 5-én, s aki elmondta valóban Fáncsik György mentette őt meg.²⁴ Berta Somogyi Lajos (aki a sortűzről a párház falánál több lövést kapott (*elismeri*, hogy Fáncsik Györgyné elmondása és személyleírása alapján valóban *Fáncsik György mentette őt meg*, erről írásos nyilatkozatot is adott Fáncsiknének, bár később fényképről nem ismeri fel Fáncsikot).²⁵

Debrei István védekezésében előadja, hogy a Gyorskocsi u. 18. alatti BM raktárból matracokat vittek el október 30-án, illetve társaival együtt édesanyjánál járt. Debrei édesanyja igazolja a látogatást (bár dátumot nem mond) úgyszintén igaz a raktár kifosztása.²⁶

Mi állapítható meg összegzőként? Egyetlen tanú sincs (Bozsó István kivételével), aki tudott volna arról, hogy a vádlottak a Köztársaság téren voltak október 30-án, s ott mit csináltak. Ugyanakkor Debrei István alátámasztható alibit igazol, s egyedül Bozsó Imre állítja, hogy Fáncsik György rálőtt, ugyanakkor mikor Berta Somogyi Lajos megmentőjeként emlékszik először Fáncsik Györgyre, Fáncsik Györgynével egyezően.

3. Dobi Károly (szinte biztosan állítható) részt vett a párház ostromában, az Erkel Színház tetejéről golyószóróval lő a párházra, s valószínűleg részt vesz Papp József ezredes felakasztásában.

Dobi Károlyt csak 1958. április 12-én tartóztatják le; mivel a harcok után Nyugatra menekült, s csak 1958. márciusában szökött vissza az országba. Első kihallgatásán 1958. április 18-án elismeri, hogy a párház előtt géppisztollyal belelőtt egy földön fekvő személybe.²⁷ Ezután hosszú napokon keresztül csak belföldre szökéséről és Svájci tartózkodásáról faggatják. Részletesen kihallgatják arról, kiket ismert meg a lágerben, ő 20 nevet említ.²⁸

Azonban Dobitól lefoglaltják a téren megölt és felakasztott Papp József karóját, s azzal sorsa gyakorlatilag eldőlt. Dobi Károly részt vett 1956. október 25-én Ladvánszky Károly letartóztatásában akkor, amikor Gerendai Ferenc őrnagy csoportjával október 25-én rohamot indítanak a Kilián laktanya ellen.

A párház védői közül Nagy Károlyné, Orbán István, Smohai Ferenc felismerik Dobi Károlyt, s állítják, hogy bent járt a házban, részt vett letartóztatásukban. Ugyanakkor Orbán István kifejezetten egy mentésnek köszön-

heti az életét: „egy csoport bennünket félrehúzott és kabátot adott ránk, karabélyt és géppisztolyt akasztottak a nyakunkba.”

Így forradalmárnak hitték az ÁVH-sokat, s akadálytalanul távoztak a térről.²⁹

Az ostromban megsebesült Tóth Lajos vezérőrnagy szintén felismeri Dobi Károlyt, miközben ütlegeti a szobában lévő ÁVH-sokat, katonatiszteteket.³⁰

Dobi Károly élettársa kijelenti, hogy haragos viszonyban van Dobi Károllyal. Vallomása szerint Dobi elmondta neki 30-án, hogy részt vett egy ezredes megölésében és elvette karóját.³¹ Papp Józsefné felismeri³² a lefoglalt karórában férje karóját, Keller Józsefné látja, hogy Dobi rugdalta a földön fekvő ezredest, majd mikor felakasztották, kivette irattárcáját, s pénzét az ezredes szájába tette. Több tanú egybehangzó vallomása alapján (Dobi Károly részbeni tagadásával szemben) nagy valószínűséggel állítható, hogy Dobi Károly október 23-tól folyamatosan részt vett a harcban, résztvevője volt a párház ostromának, járt a párházban, s valószínűleg részt vett Papp József kivégzésében.

4. Tóth Tibor ellen 1958. szeptember 23-án indul nyomozás („megjelölése: foglalkozás nélküli huligán, magyar nemzetiségű és állampolgár”) fegyveres szervezkedésben való részvétel, többrendbeli gyilkosság, és lopás miatt. A határozat szerint Tóth Tibor a Práter utcai és Rákóczi téri fegyveres csoport tagjaként részt vett a harcokban, több szovjet katonát gyilkolt meg, s október 30-án részt vett a párház ostromában és gyilkosságokban.³⁴

Tóth Tibor 1958. szeptember 26-án tartott első kihallgatásán a harcokban való részvételét nem tagadja (súlyosan megsebesült november 6-án, lábát elvesztette) a Köztársaság térre azonban csak 15 órakor ment ki, mivel őrségben volt. Ekkor a harcok és kivégzések véget értek már.³⁵ Ő is a Kisfaludy u. 28/b. alatti csoport tagja, de nem Fáncsik György „Különleges csoportjához” tartozik.

Galgóczy Zoltán (akit kivégeztek más ügyben elbírált cselekményeiért) viszont vallja, hogy Tóth Tiborral együtt ostromolta a párházat, majd részt vett a párház védőinek bántalmazásában; a pincéből feljövőket géppisztolyával ütötte.³⁶ Farkas Imre a párház védője felismerte benne Várkonyi hadnagy harc közbeni egyik lelövését, s állítása szerint a csoport őt ki akarta végezni. Hasonló vallomást tesz Berta Somogyi Lajos, aki a sortűznél 21 lövést kapott.³⁷

24 ld. 13 alatt 114-115. old.;

25 ld. 13 alatt 117-120. old.;

26 ld. 13 alatt 133. old.;

27 B.M. Vizsgálati dosszié 14-51. 326. 22. old.

28 ld. 27 alatt 49-51. old.;

29 ld. 27 alatt 103-105. old.;

30 ld. 27 alatt 118. old.;

31 ld. 27 alatt 129-130. old.;

32 ld. 27 alatt 131-132. old.;

33 ld. 27 alatt 298-299. old.;

34 B.M. Vizsgálati dosszié 10-52.099/5. 5. old.;

35 ld. 34 alatt 17-24. old.;

36 ld. 34 alatt 110. old.;

37 ld. 34 alatt 113., 116. old.;

Tóth Tibor Fáncsik Györggyel történő szembesítéskor kijelenti, hogy a csoportot október 30-án riadóztatták, s az ő kivételével kiment a csoport a Köztársaság térre harcolni, bár azt nem látta, hogy Fáncsik is benne ült volna a térre menő gépkocsiban. Fáncsik György ezt tagadja, s kitart eredeti vallomása mellett.³⁸ Hasonlóan vall Debrei István is.

Gyűrű Rozália tanú (akit Klenovszki István ügyében elítéltek) szerint, ő és Tóth Tibor Kasza János parancsnoksága alá tartozott, Fáncsik György külön csoportban volt a Kisfaludy u. 28/b. alatt.³⁹

Több tanú úgy vall, hogy Tóth Tibor beszámolt arról, hogy részt vett a párház ostromában (pl. az 1958. november 28-án kivégzett Babos Gyuláné).

Az iratokból elég egyértelműen megállapítható, hogy Tóth Tibor tagadásával ellentétben részt vett a párház ostromában, majd a védők bántalmazásában, de kivégzésben nem vett részt.

5. Gyűrű Andrást 1958. december 5-én veszik előzetes letartóztatásba szervezkedésben való tevékeny részvétel miatt.⁴⁰ Ő is a Kisfaludy u. 28/b. alatti csoport tagja volt, elismeri, hogy részt vett a párház ostromában, majd az elfoglalás után a tömeget tartotta vissza, hogy a kivégzések zavartalanul folyhassanak – állítja még őrizeteskénti kihallgatásakor 1958. december 3-án.⁴¹ Ő Fáncsik csoportjába tartozott, s egyébként őrszolgálatot látott el, s október 30-án őrszolgálat után ment a térre. Nem szól arról, hogy Fáncsik György kivezényelte volna a csoportot a térre. Kistestvére a harcokban halt meg október 28-án, ekkor állt be a forradalmárok közé. október 30-án azt látta, hogy a fegyveresek 2 teherautóval elindultak a Köztársaság tér felé, Fáncsik Györgyöt nem ismeri fel az indulók között.⁴²

Farkas Imre a párház védője felismeri Gyűrű Andrást a Tóth Tibor féle csoport tagjaként, Gyűrű András ezt tagadja.⁴³

Fontos előzménynek tekinthetjük a 2 fiatal ügyében, hogy Tóth Tibor ellen a harcokban való részvétele miatt 1957. augusztus 27-én megindul egy eljárás.⁴⁴ Ő tagad, bizonyíték nincs, ezért csak közbiztonsági őrizetét rendelik el 1957. október 11-én, de ezt az ügyész nem hagyja jóvá, ezért 1957. október 26-án szabadlábra helyezik. A két fiatal Köztársaság téri tevékenységeiről ekkor még semmit nem tudnak.

Tóth Tibor és Gyűrű András ügyében 1959. január 13-

án zárják le a nyomozást,⁴⁵ mindkettőjüknel tényként állapítva meg az ostromban való részvételt, s a párház védőinek bántalmazását. Tóth Tibornál nem említik a Papp József kivégzésében való részvételt.

6. Fk. Deák Gábor ellen 1958. március 20-án indul a nyomozás, s egyben elrendelik előzetes letartóztatását. Deák Gábor ügye, hosszú ideig „egyéni ügy”, ügyében a BRFK Politikai Nyomozó Osztály nyomoz. A határozat szerint a Corvin közí, és a Práter utcai csoport tagja volt, majd részt vett a párház ostromában, ÁVH-sok megölésében, majd november 4. után a Práter utcai csoportban harcolt.⁴⁶ Még gyanúsítottkénti kihallgatásában Deák Gábor 1958. március 18-án elismeri az ostromban és a kivégzésekben való részvételét, s elismeri a harcokban való részvételét is.⁴⁷ Későbbi kihallgatásai során elmondja, hogy a Práter utcai iskolából „Józsi bácsi” vezetésével kb. 350 fő indult teherautón a párház ostromára; felfegyverkezve, 4-5 golyószóróval. Mikor a csoport odaért a páncélosok már lőtték a párházat, ő az Erkel Színházról lőtte kb. félórán át az épületet. Deák Gábor lényegében teljes beismerésben van, de társai közül egyet sem nevez meg – így „Józsi bácsiról” sem derül ki, hogy kicsoda. Itt fénykép is készült Deák Gáborról, amint lövi az épületet. A kihallgató tiszt, hosszan faggatja őt, Mező Imre halálának körülményeiről, de csak annyit ismer el, hogy a földön fekvő látta őt a fehér zászló mellett. Határozottan tagadja, hogy csoportjának tagjai lőttek volna a parlamenterekre; „Arra lettem figyelmes, amikor éppen a puskámat töltöttem, hogy az éppen elől lévő „Pista” azt mondja, „na, megadták magukat”, vagy előtte vagy utána fegyverropogást hallottam. Négyünk közül ekkor senki sem lőtt”.⁴⁸ Későbbi kihallgatásán visszavonja a kivégzésekben való részvételét. Bozsó Imre a párház védője szerint Deák Gábor puskatussal ütlegette őt a párházban.⁴⁹

A nyomozás alapján egyértelműen bizonyítottnak látszik, hogy Deák Gábor több napon fegyveresen harcolt, ostromolta a párházat, járt bent az épületben, de kivégzésekben valószínűleg nem vett részt. Deák Gábor november 6-án súlyosan megsebesül, bal lábát amputálják. Ezután Dr. Götz József Budapest Főváros Ügyésze 1958. október 3-án egyedüli személyként emel vádat Deák Gábor ellen szervezkedésben való részvétel, és többrendbeli meg nem határozható gyilkosság kísérlete miatt.⁵⁰

38. Id. 34 alatt 128. old.;

39. Id. 34 alatt 170. old.;

40. Id. 34 alatt 52. old.;

41. Id. 34 alatt 59-64. old.;

42. Id. 34 alatt 76-77. old.;

43. Id. 34 alatt 147-148. old.;

44. Id. 34 alatt 235-255. old.;

45. Id. 34 alatt 260-261. old.;

46. BRFK Politikai Nyomozó Osztály 4954/1958. 1.

47. Id. 46 alatt 11. old.;

48. Id. 46 alatt 51. old.;

49. Id. 46 alatt 80. old.;

50. Id. 46 alatt 149. old.;

A Budapesti Fővárosi Bíróság, Dr. Tutsek Gusztáv tanácsa 1958. október 14-én minden indok nélkül visszaküldi az ügyészre az iratokat.⁵¹ Minden bizonnyal azért, mert ekkor már kezdték gyűjteni a „Fáncsik” ügyhöz a Köztársaság terén harcolókat.

7. Huzián Istvánt 1958. december 2-án veszik előzetes letartóztatásba, szervezkedésben való részvétel miatt. A határozat indoklása szerint Huzián István „Szabó segéd hangoskodó, huligán típusú ember, a Köztársaság téri párház elleni fegyveres harcokban részt vett. Fegyveresen harcolt a szovjet csapatok ellen is. Egyes tanúvallomások szerint ebben az időben meggyilkolt egy gyermeket.” (!)⁵²

Huzián István a Steiner féle csoport tagja volt a VII. kerületi Tanács épületében. Október 30-án 9-10 óra között „Steiner mondta a társainak, hogy a Köztársaság téren az AVO-sok lövik a népet, ki kell menni oda a fegyvereseknek.” Ezután egy 15-20 fős csoporttal kiment a térre és az Erkel Színház erkélyéről lőtte a párházat. „Egy óra körül tankok jöttek a térre; ott előttünk mentek be a tér közepére és löni kezdték a párházat. Ezután a Rákóczi útra ment lőszerért, mikor visszatért a tömeg már bement az épületbe. Huzián tagadja, hogy az épületben, s azon kívül bármiben részt vett volna.”⁵³ A későbbiekben részletesen kihallgatják a Rottenbiller utcai harcról, melynek során egy harcoló csoport (melynek ő is tagja) lő egy tankot a Baross téren.⁵⁴ A tank visszalő, s ettől egy járőkelő hal meg; ezért Huziánt vádolják. (A logika szerint, ha ők nem lövik a tankot, az sem lő, így a járőkelő azért halt meg, mert a felkelők lőtték a tankot!)

8. Lengyel Jenőt 1959. január 23-án tartóztatják le, szervezkedésben való részvétel miatt. A határozatot Korom Mihály osztályvezető rendőr alezredesként hagyja jóvá.⁵⁵ Elismeri, hogy Huzián Istvánnal a Rottenbiller utcából lőtte a Baross teret a Steiner csoport tagjaként. A Köztársaság térre csak délután 5 óra körül ment ki, az ostromban részvételét tagadja.⁵⁶ Huzián István szerint viszont együtt lőtték a párházat, s együtt voltak az épületben.⁵⁷

A nyomozást a Huzián-Lengyel ügyben 1959. március 19-én zárják le. Huzián Istvánt a Steiner csoport tagjaként alapvetően a párház ostromában való részvétel miatt, a Rottenbiller utcai harccal, melyben Tóth Lajosné

meghalt, vádolják, míg Lengyel Jenőt lényegében csak Tóth Lajosné halála, és vagyoni elleni cselekmények miatt vádolják.⁵⁸ Az akta utolsó irataként egy feljegyzés rögzíti, hogy Steiner Lajost, mint a VII. kerületi fegyveres csoport parancsnokát halálra ítélték, s az ítéletet végrehajtották.

Az ügyben Huzián István részvétele a párház ostromában beismerése alapján egyértelmű. Tóth Lajosné tragikus halála miatti vád példa nélküli logikájával a büntető ügyek történetében; míg Lengyel Jenőt (vagyoni elleni cselekmények mellett) lényegében csak Tóth Lajosné halálában tartják hibásnak.

9. Fk. Novák Károlynak a letartóztatása szervezkedés miatt 1958. július 22-én történik, mert részt vett a Szabad Nép székház őrzésében, a Köztársaság téri párház megtámadásában, valamint kommunisták meghurcolásában.⁵⁹ Novák Károly kezdettől fogva folyamatosan tagad; állítása szerint a forradalom idején csak 1 napig volt Budapesten, akkor egy barátjától kapott egy géppisztolyt, mellyel a Szabad Nép székházat őrizte egy rövid ideig, majd a harcok befejezése után érkezett a Köztársaság térre. A párház épületében nem járt, negyed órát tartózkodott a téren, majd visszament a Szabad Nép székházhoz.⁶⁰ A rajjal együtt a téren lévő Bosnyák Gábor rajparancsnok és Ponczok Sándor lényegében megerősítik Novák Károly vallomását. Ponczok Sándor annyiban tesz terhelő vallomást, miszerint látta, hogy Novák Károly a párház ablakából, zászlót és könyveket dobált ki amint Novák Károly tagad.⁶¹ Fontos negatív bizonyítékként értékelhetünk egy 1959. január 8-ai feljegyzést. E szerint 16 letartóztatottat és 13 védőt a párházból hallgattak ki *eredménytelenül* Novák Károly Köztársaság téri ténykedéséről.⁶² Felmerült még, hogy Novák Károly ÁVH-sok letartóztatásában vett részt, de semmi adat nincs, hogy a letartóztatottaknak bármi bántódása esett volna. A legfőbb bizonyíték az ifjú ellen egy fénykép, mely csoportjának négy tagjával együtt felfegyverkezve ábrázolja.⁶³

A nyomozás lezárásakor Novák bejelenti; „a Szabad Nép székház és párház ostromában nem vettem részt”.⁶⁴ A nyomozást befejező határozat is lényegében csak járőrszolgálatot ró fel a terheltekre, bár azt állítja, hogy a „csoporttal együtt részt vett a párházban az ostrom utáni rombolásban”.⁶⁵

51 Bp. Fővárosi Bíróság B XI. 4954/1958.

52 B.M. 10-52144 Vizsgálati dosszié 5. old.;

53 Id. 52 alatt 11-16. old.;

54 Id. 52 alatt 18-25. old.;

55 Id. 52 alatt 141-142. old.;

56 Id. 52 alatt 154. old.;

57 Id. 52 alatt 27. old.;

58 Id. 52 alatt 241-243. old.;

59 14-51.351 Vizsgálati dosszié 10. old.;

60 Id. 59 alatt 105. old.;

61 Id. 59 alatt 20-25. old.;

62 Id. 59 alatt 54-79. old.;

63 Id. 59 alatt 80. old.;

64 Id. 59 alatt 83. old.;

65 Id. 59 alatt 85. old.;

Így Novák Károly esetében nem merült fel semmi adat arra, hogy harcokban részt vett volna, s a Köztársaság téren való jelenléte is pusztán a harcok után egy rövid időre bizonyított. Vagyis az ifjú *ténylegesen nem vett részt* sem a forradalomban, sem a párháznál történetekben.

Mit lehet megállapítani összegzésként a nyomozás lezárásakor az iratokból:

– a kilenc vádlott forradalom alatti és Köztársaság téri tevékenysége nem kapcsolható össze, együttesen nem alkottak szervezett csoportot, többségükben nem is ismerték egymást;

– semmi nem utal arra, hogy előző este, vagy korábban csoportosan vonultak volna a felkelők a Köztársaság tere; valamennyi vádlott, *aki elismeri, hogy járt a téren (!)* a lövöldözés megkezdése után, vagy az *ostrom után* érkezett a térre; vagyis a vádlottak tevékenységében az ostromra való tudatos felkészülés nem mutatható ki;

– a kilenc vádlott közül öt vett részt az ostromban, s a párház elfoglalásában, a többiek *tagadják, hogy bármi-kor is a téren jártak* (Debrei, Lengyel) amíg Fáncsik György és Novák István az *ostrom és a kivégzések után* érkezik a térre,

– az iratokból semmi nem mutatja, hogyan kezdődött az ostrom, mi volt a kiváltó ok;

– Mező Imre és parlamentaristáinak halála felderítetlen, nem neveznek meg egyetlen csoportot vagy forradalmárt, aki lőtt volna rájuk;

– a párház védői közül csak az életbenmaradottak nevét ismerhetjük meg (ők tanúk), de a kivégzettek nevei nincsenek külön megjelölve, mint ahogy *egyetlen vádlottól sem állítják, hogy kivégzésben vett volna részt*; (A téren történt kivégzéseket az ostrom után (rövid utalások alapján *valószínűsíthetően*) a más ügyben elítélt Nickelsburg László és Galgóczy Zoltán csoportjának egyes tagjai hajtották végre),

– Fáncsik György és Debrei László „különleges csoportjának” egyetlen tényleges tagja sincs nevesítve, tevékenységük a vádlottak állítása szerint alapvetően rendbiztosításra, felszerelés és élelembeszerezésre terjedt ki.

Dr. Götz János fővárosi főügyész *vádirata* a 9 vádlott ügyében 1959. április 15-én íródott. A vádirat két részben tárgyalja a vádlottak cselekményeit. Az első részben a forradalomban való részvételt tárgyalja, a második rész a Köztársaság téri cselekményekről szól. A vádirat nem is titkolja, hogy egymástól *teljesen független* személyek cselekményeiről van szó, akinek *lényegében semmi kapcsolata nem volt* egymással. Így az első rész együtt tárgyalja Fáncsik György - Debrei István, Tóth Tibor - Gyűrű András, illetve Huzián István - Lengyel Jenő tevékenységét. Ezek a „párosok” különböző csoportok tagjai voltak, de *semmi adat nincs a csoport többi tagjaira, és a „párosoknak” egymással való kapcsolatára*. Dobi Károly, Deák Gábor, Novák Károly „egyéni” szerepel az ügyben, sem egymással, sem a többiekkel semmi kapcsolatuk nincs. A vádlottak közül három fiatalok a forradalom idején (Gyűrű András 17 éves, Deák Gábor 17 éves, Novák Károly 16 éves).

A vádirat rendkívül súlyos bűncselekményekkel vádolja:

– Fáncsik Györgyöt, Dobi Károlyt, Tóth Tibort, Gyűrű Andrást, Deák Gábort, Huzián Istvánt, Novák Károlyt *!/ az állam megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével, közülük Fáncsikot, Dobit, Gyűrűt, Tóthot, Deákot, Huziánt többrendbeli, szám szerint meg nem határozható gyilkosság bűntettével vagy ennek kísérletével !/;*

– Debrei Istvánt, Lengyel Jenőt *szervezkedésben való részvétellel, közülük Lengyel Jenőt ezenkívül többrendbeli „szám szerint meg nem meghatározható” gyilkosság kísérletével;*

– s valamennyi vádlottat *vagyon elleni bűncselekményekkel* (társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett rongálás, rablás, lopás).

A vádirat 125 tanút kíván megidézni a tárgyalásra, köztük Ladvánszki Károlyt, s a párház több védőjét.

A vádirat a kor szóhasználatával idézi fel a Köztársaság terén történeteket, melyeket a legtöbb esetben semmi ténybeli adat nem támaszt alá. Ilyen alá nem támasztott kijelentések:

– „az ellenforradalom szervezői már 1956. október 29-én elhatározták, hogy megtámadják a párt fővárosi szervezetének központját... céljuk a fasiszta rendszer visszaállítása volt”;

– „Ezen a napon már fél 10 óra körül felfegyverzett martalócok ezrei gyülekeztek a téren...”;

– az ostrom *kezdetének (!)* azt írja a vádirat, hogy a párház előcsarnokába egy nagyobb csoport tört be az ÁVH-sokat lefegyverezték, és „6-8 személyt kivittek a párház előtti térre, s a katonákra részben az Erkel Színház tetejéről, részben az őket kihurcoló személyek sortüzet adtak...”, „a sorkatonákra leadott sortűzzel kezdetét vette a támadás”;

– a párházat „ellenforradalmi csőcselék”, „ellenforradalmi banditák” ostromolták;

– Mező Imre, Asztalos és Szabó úgy haltak meg, hogy a fehér zászlóval kilépő küldöttségre „Falábú Jankó vezetésével sortüzet nyitottak, s „Mező Imre, Asztalos és Szabó elvtársak a párház bejáratánál haltak meg az ellenforradalmárok golyóitól”;

– a vádirat szerint az ostrom után *újabb kivégzés* volt: „A párház védőit ezután a Kenyérmező utca és Köztársaság tér sarkára terelték, s ott őket félkörben körülállva, részben géppisztollyal, részben szálfegyverekkel kivégezték”;

– ezután még egy kivégzés sorozat következik, ugyanis „az ellenforradalmár gyilkosok a párház elfogott védői közül többet egyenként a térre hurcoltak, ott őket vadállati módon kínozták, a meghaltak holttesteit meggyalázták”.

Vagyis a vádirat három egymástól különálló kivégzési eseményről ír, s azt állítja, hogy a párház valamennyi elhunyt védőjét kivégezték. (Ugyanakkor az eljárásban egyetlen kivégzett védő nevét sem említik meg!) Az ostrom kezdetének szintén a párház védőinek kivégzését jelöli meg a vádirat.

Ugyanakkor a magából a vádiratból számtalan bizonytalanság, bizonyítatlanság derül ki:

– Fáncsik György ugyanis „csoportjával már a reggeli órákban kivonult a „Köztársaság térre”, „de a csoport egyetlen tagját sem azonosították” s „a különleges csoportnak a pártház ostromában és elfoglalásában betöltött szerepére a nyomozás során adatokat nem sikerült felderíteni.”

– A konkrét kivégzésekben való részvételt több tényleges harcolónál még csak meg sem kísérlék bizonyítani. Tóth Tibor és Gyűrű András az egyébként életben maradt Farkas Imrét „agyon akarták lőni”, de „szándékukról lebeszéltek őket”. „Tóth Tibornak további a Köztársaság téren kifejtett tevékenységére bizonyíték nem volt beszerezhető”. „Deák Gábor a nyomozati eljárás során pontosan fel nem derített időzés és tevékenység után az épületet elhagyta, és ismeretlen társával együtt a Práter utcai iskolába bevonult.” Huzián István az ostrom után „egy órát tartózkodott az épületben.” „Beismerése szerint végigjárták az épületet, ezen túlmenő tevékenységére azonban bizonyítékok nem voltak beszerezhetők.” Novák Károly „Bosnyák Gáborral ment be a székházba, onnan iratokat és vörös zászlókat dobáltak le a térre. Novák Károly tagadta, hogy a pártházban járt.” (Megjegyzendő, hogy Novák Károlyt a tagadott cselekménye miatt vádolják a „Népköztársaság megdöntésére irányuló” szervezkedés vezetésével!)

Vagyis a vádirat Fáncsik Györgyöt, Dobi Károlyt, Tóth Tibort, Gyűrű Andrást, Deák Gábert, Huzián Istvánt és Novák Károlyt valamennyi kivégzéssel vádolja, ugyanakkor egyiküknél sem kísérli meg bizonyítani, hogy bárkinek a kivégzésében részt vett volna.⁶⁶

II.

A tárgyalás és az ítélet

A Fővárosi Bíróság Népbíróági Tanácsának Dr. Tutsek Gusztáv elnökletével ülésező tanácsa (tagok: Bihari Lajos, Melegh Lajos) 1959. július 21-én zárt tárgyaláson kezdte meg Fáncsik György és társai perének tárgyalását.⁶⁷

A tárgyalási jegyzőkönyv 89 oldalon tartalmazza 8 tárgyalási nap anyagát (1959. július 22, 23, 27, 29, 30, augusztus 4, 5, 7). A vádat Dr. Mácsik Ferenc ügyész képviselte. A bírósági tárgyalásokon valamennyi vádlott tagadja nagyrésztben a Köztársaság téri eseményekben való részvételt (még azok is, akik a nyomozás során részbeni beismerésben voltak), s a terhelő tanúk is jelentősen csökkentik vallomásaik bizonyító erejét.

A pártház védői közül többen érzik szavaik súlyát; nyilván nagyrészt lehetetlen egy drámai gyorsasággal zajló tömegeseményben három év után azonosítani embereket akkor, mikor a szereplők maguk is életveszélyben voltak és többen súlyosan megsebesültek. Így Smohai Ferenc honvédtiszt egy részleteket firtató bírói kérdésre kijelenti: „3 éve lesz már, nem emlékszem vissza”.⁶⁸ Chajesz Ida kijelenti, hogy az események alatt elvesztette szemüvegét, mely nélkül nem lát, így nem tudja megmondani kik voltak ott.⁶⁹

Fáncsik György csak részben érzi bűnösnek magát: „részét vettem az ellenforradalmi eseményekben, azonban egyéb cselekményekben nem”. Csak október 28-án kapcsolódik be a forradalomba a rendőrségen őt bízzák meg, hogy legyen egy civil rendfenntartó egység parancsnoka, mely csoport „feladata volt a fegyverek összeszedése és a társadalmi tulajdon védelme.”

A Köztársaság téren történt embermentését két részben adja elő: „A tömeg egy arra haladó idős házaspárt, akivel egy kisgyermek volt, bántalmazott. Én védelmükre siettem és levegőbe lőttem a pisztolyommal. Több fegyveres a segítségemre sietett és így sikerült a házaspárt kiszabadítani a tömeg kezei közül. (Ez az eset Kertész Imrének a konyhai dolgozónővel és gyermekével való megmenekülésének története. Kertész Imre (ld. később) lényegében pont ugyanúgy mondja el az eseményt, de ő nem észlelt külső segítséget.) Ezután a pártház felé haladtam és azt láttam, hogy egy szőke rendőrruhás ember szalad felém, meg volt löve a csípője és a bal karja. Védelmére siettem és pisztolyommal riasztó lövéseket adtam le. Ezután a hátra fordítottam egy nemzeti színű zászlót, mert gondoltam talán úgy nem bántják. Ezután ezt a személyt is, akiről utóbb megtudtam, hogy Bozsónak hívják, beültem az autóbuszba. A nyomozás során ezt a vallomást visszavonatták velem erőszakkal, pedig én mentettem meg az életét.”⁷⁰

Fáncsik következetesen tagadja, hogy harcokban bárhol részt vett volna. November elején lezajlott menekülési kísérletüket is úgy írja le, hogy a gépkocsioszlopban menekülőkre a szovjet páncélosok lőttek.

Debrei István részben érzi bűnösnek magát szervezkedésben. Előadása szerint Fáncsik György a Nemzetőrségbe léptette be őt október 28-án. A csoport harcokban nem vett részt, matracokat szereztek, s egy ÁVH-s lakásban jártak, ahonnan néhány ruhadarabot hoztak el. Fáncsik ezért felelősségre vonta. A „Köztársaság téren egyáltalán nem voltam” – állítja Debrei István. November 6-án egy szovjet páncélos egység lőtte szét a gépkocsin menekülőket, ezért a felkelőknek több halottja volt.⁷¹

Tóth Tibor III. r. vádlott a Fáncsik csoportjával egy házban lévő Kasza csoport tagjaként bűnösnek érzi ma-

66 Fővárosi Főügyészség 1958. B. 11-234.

67 Fővárosi Bíróság T. Nb. XI. 9024/1959.

68 Id. I alatt 62. old.

69 Id. I alatt 39-40. old.

70 Id. I alatt 4. old.

71 Id. I alatt 7-11. old.

gát, bár csak őrszolgálati tevékenységet ismer el. Október 30-ával kapcsolatban egyedül ő tesz terhelő vallomást, mivel látta, hogy Fáncsik és Kasza beszálltak egy rendszám nélküli Pobjeda kocsiába. (Később visszavonja ezt a vallomást) „Debrei aznap matracokat hordott” – állítja, ő pedig őrségének lejártá után a pártház elfoglalása után másfél órával ért ki a térre, ahol részt vesz a ház átkutatásában, de más cselekményt nem végez.⁷²

Gyűrű András IV. r. vádlott szintén a Kasza csoport tagjaként őrsgében áll október 30-án, majd ezután akkor érkezik a térre, mikor a harckocsi löni kezdi a pártházat. Ő fegyver nélkül érkezett a térre, harcokban nem vett részt, egyedül egy kötél kordon kihúzásában vett részt. „A nyomozás során a rendőr főhadnagy megcibálta a pajeszomat, ezért vallottam azt, hogy én is lőttem” – vallja. Sem Tóth Tibor, sem Gyűrű András egyetlen vádlott társat sem látott a téren.⁷³

Deák Gábor V. r. vádlott bűnösnek mondja magát. Elismeri, hogy október 25-től intenzíven részt vett a harcokban. Október 30-án 11 óra után érkezik a térre egy csoport tagjaként, s lövi a pártházat. Annak elfoglalása után bemegy az épületbe, de kegyetlenkedésekben nem vett részt.⁷⁴

Huzián István VI. r. vádlott a bűnösségét csak lopásban ismeri el, kezdetben a leghatározottabban tagadja, hogy a téren folyó harcokban részt vett volna. „Azért vállaltam magamra azt is amit nem csináltam, mert a családomat internálni akarták. Én csak most hallom mi van benne a jegyzőkönyvben.” Majd többszöri, ismételt kérésre elismeri, hogy lőtt a pártházra. Bement a pártházba, de kegyetlenkedésben nem vett részt. Elismeri a Steiner csoportban való részvételét, s azt, hogy november 5-én lőtt a Baross téren lévő szovjet tankokra.⁷⁵

Lengyel Jenő IX. r. vádlott, csak azért ismeri el részben bűnösnek magát „mert október 31-én a VII. ker. tanácsnál őrseget álltam.” „Én sem a Köztársaság téren, sem a kapu előtt nem lövöldöztem... A Köztársaság téren nem is jártam, csak jóval utána, a Kenyérmező utcában feleséggel mentünk 3-4 óra között, amikor találkoztunk Huziánnal.” Nem ismeri el felelősségét a lövöldözés során megölt Tóthné haláláért sem, mert ő a pincében volt. „A nyomozás során azért vállaltam több mindent, mert félttem, és olyan idegállapotban voltam, nem tudtam mit beszélek”.⁷⁶

Novák Károly VII. r. vádlott, bűnösnek érzi magát. Elmondása szerint október 29-én megy a Szabad Nép Székházhoz, itt őrsgébe állítják. Október 30-án 14¹⁵–14³⁰ óra körül ért a térre, „nagy tömeg volt, s mi a tömeget igyekeztünk szabályozni”. Háromkor elment a térről, a leghatározottabban tagadja, hogy az épületben járt volna. Még aznap házkutatásban vett részt egy ÁVH-s lakásán,

de a lakásba nem megy be. Október 31-én őrseg után hazament.

Dobi Károly II. r. vádlott bűnösségét csak lopásban ismeri el. „Én semmi olyat nem cselekedtem, amiért bűnösségemet érezném. A Köztársaság téren nem is voltam.” Papp ezredes lefoglalt óráját állítása szerint vásárolta, a téren nem is járt október 30-án. Elismeri, hogy élettársának dicsekedett azzal, hogy „kinyírtam egy alezredest”, s ezt egy nyugatról írt levelében is elismeri. „Én a nyomozás során teljesen ki lettem forgatva. Mikor megmondtam, hogy vettem az órát, akkor rám fogták, hogy én csináltam az akasztást.”

Mi állapítható meg a vallomásokból? A bíróság döntö többségében a téren történetekről kérdezi a vádlottakat. *A vádlottak közül hárman tagadják, hogy a téren jártak volna* (Lengyel, Debrei, Dobi), *hárman állításuk szerint az ostrom után érkeztek a térre* (Tóth, Gyűrű, Novák) *Fáncsik György állítása szerint csak a mentésben vett részt, ketten elismerik a harcokban való részvételt* (Deák, Huzián – bár Huzián csak többszöri kérdésre). *Egyetlen vádlott sem ismeri el, hogy a kivégzésekben részt vett volna. Több vádlott meg nem engedett nyomozási módszerekről beszél, s lényegében senki nem vall vádlott-társaira.*⁷⁷

Annyit a tárgyalás eddigi menete alapján megállapíthatunk, hogy pusztán a vádlottak beismerése, vallomása semmiben sem támasztja alá a vádat. Ezért a perben – szemben a koncepciós perek alapsémájától, ahol a döntő súlyponti rész a vádlotti beismerés – lényegében a tanúbizonyításnak lehetett volna döntenie a bűnösség kérdésében.

Ezután a bíróság 4 tárgyalási napon 59 tanút hallgatott meg, tehát naponta tizenötöt. Az 59 tanú közül 41 nem ad értékelhető vallomást. Néhány tipikusnak ítéltető mondat: „Vádlottakat nem ismerem.” (Bernáth Antal); „Fáncsikot ismerem, csak annyit tudok róla, hogy a többivel ő is ott volt a házban.” (Nagy Zoltán); „Vádlottak közül Dobit ismerem, de csak látásból, illetve 2 vagy 2 alkalommal aludt nálam egy barátjával az ellenforradalom alatt, hogy mit csináltak nem tudom” (Juhász Rezsőné); „Vádlottak közül Huziánt ismerem, de hogy október 23. és november 4. között, vagy november 4. után mit csinált, arra nem emlékszem. Együtt álltunk kenyérért sorba, de nem beszéltünk.” (Mok Györgyné); „Vádlottak közül Huziánt és Lengyelt ismerem. Csak hallomásból tudom, hogy az ellenforradalom idején fegyveresek voltak. De én nem láttam őket.” (Demeter Albert); „Én a Kisfaludy u. 28/b. alatt lakom. Vádlottak közül egyet sem ismerek.” (Jós Istvánné); „Dobi Károlyt ismerem a vádlottak közül, abban a házban lakott, ahol

72 Id. I alatt 10-13. old.

73 Id. I alatt 13-15. old.

74 Id. I alatt 16-20. old.

75 Id. I alatt 20-23. old.

76 Id. I alatt 23-25. old.

77 Id. I alatt 25-26. old.

én. Ellenforradalomkor október 23-án este mentem el szolgálatba és csak jó pár hét múlva kerülhettem haza, én tehát nem is láthattam őket fegyverrel.” (Zafiri Lászlóné).⁷⁸

Tömegével lehetne idézni a 41 teljesen érdektelen, semmiről nem tudó tanú vallomását. *Alapvető, koncepcionális kérdésként tehető fel, milyen lehet a tényleges alátámasztása a vádnak, mikor tömegével állítják bíróság elé az egyértelműen teljesen tájékozatlan, semmiről sem tudó tanúkat?*

A 18 értékelhető tanúvallomás között is több teljesen bizonytalan. A téren történektekért nem jogerősen már halálra ítélt Tutsch József határozottan tagadja, hogy Deák Gábor lőtte volna az Erkel Színház sarkától a párházát.⁷⁹ Schmidt László tudja, hogy Fáncsik György volt a különleges csoport vezetője, de hogy mit csinált, nem tudja.⁸⁰

A tárgyaláson többen vallomást tesznek a párház védői közül. Holicza István felismeri Deák Gábort az ostromlók között (70 m-ről látta a tüzelő Deákot), s állítása szerint ott volt akkor is, mikor az ÁVH-sokat felhajtották a pincéből. A tanú érdekes módon vall Mező Imre sebesüléséről; „Mező elesését láttam, de hogy honnan jött a golyó, nem tudom, mert mindenünnen lőttek.”⁸¹

Bozsó Imre *koronatanú* Fáncsik György esetében, s ezért a reá vonatkozó részt teljes egészében ismertettük: „Fáncsikot pedig akkor láttam, amikor vittek a színház felé és ütlegettek, *velem szemben állt* (kiemelés a szerzőtől!). Én akkor elfordultam, s ebben a pillanatban eldördült egy géppisztoly, a lövés a karomat érte. Én akkor visszaneéztem és Fáncsikot láttam *velem szemben*, géppisztollyal a kezében, a géppisztoly csöve rám nézett. Majd ezután két vöröskeresztes nő engem elvezetett. A lövés *hátról jött, balról.*” (A nyomozás során még arról szól, hogy Fáncsik pisztollyal lőtt rá.)

Vagyis a tanú géppisztollyal a kezében felismeri a vele szemben álló Fáncsikot, s azt állítja, hogy a lövés *hátról* érte. Ennek ellenére kijelenti: „határozottan emlékszem, hogy ő volt, aki rám lőtt”.⁸² Ugyanakkor a tanú nem ismeri fel a tüzelők között Deákot, de felismeri azok között, akik az épületben ütötték.

K. Farkas József, aki megsebesült a sortűznél, az ostromlók közül felismeri Deákot, „Deák a színház bal sarkán állt és lőtt”, s ő kapott parancsot arra, hogy lölje le, de ez nem sikerült neki.

Felismeri a tanú az ütlegető csoport tagjai közül Gyűrűt és Tóthot, de hogy lőttek-e, azt nem látta. Tóth és Gyűrű a szembesítés során tagadják, hogy „atrocitásokban, kivégzésekben vettek volna részt”⁸³

Berta Somogyi Lajos 21 lövéstől sebesült meg, a következőket mondja: „Mikor a pincéből kihoztak bennünket, előjött K. Farkas, én a harmadik voltam ebben a csoportban. Kiérve jobb kéz felől Tóthot láttam, dobтарás géppisztollyal ütlegette társaimat, Gyűrű pedig karabéllyal engem és társamat is ütleget. Majd kivezettek a Kenyérmező u. felé, ahol sortűzet kaptunk.” A kivégzők között viszont nem látta őket.

Gyűrű András megjegyzi erre: „én egyáltalán nem voltam a párházban, legalább mondják meg mi történt”.⁸⁴

Orbán István szerint „az ostrom alatt nem láttam, kik lövöldöznek”, de mikor a forradalmárok bejöttek az épületbe, közülük felismeri Dobit, aki egy dobтарás géppisztollyal fejbe ütötte, majd letépte vállapját. Ugyanakkor a felmutatott fényképen nem ismeri fel Dobit.⁸⁵

Nagy Károlyné szerint: „Dobi és Huzián ismerős nekem, a felmutatott képen lévő hevederest is láttam bejönni a párházba.” Amikor jöttek lefelé „kegyetlenül megverték” – állítja, de hogy hol és kik azt megmondani nem tudja.⁸⁶

Smohai Ferenc felismeri Dobit, az épületbe befelé tartók között.⁸⁷

Kertész István volt az a védők közül, aki egy konyhai alkalmazott nő gyermekét a nyakába véve ment ki a párházból, s Fáncsik György vallomása szerint neki is segített megmenekülni: „Amikor már ki kellett menekülni egy konyhas lánynak a gyermekét vettem fel és jött az asszony is. Mikor kiértünk vagy 25-en 30-an közre fogtak, mivel nagy volt a zúgás, *lőttek a levegőbe, hogy csend legyen (kiemelés a szerzőtől).* A pillanatnyi csendet kihasználva én szétlöktem őket a könyökömmel és mentem, a tömeg pedig utánam és kiabáltak. Így jutottam el a tér bal oldalán lévő WC-hez, ahol egy városi autóbusz állt vöröskeresztes jelzéssel, s nyitva volt az ajtaja, így felléptem a buszra, és az asszony is. Bent volt két fehér ruhás nő, s ezután az autóbusz hátrafelé való mozgással a Koltói kórház felé húzott, majd az asszonyt és a gyereket is észre térítették. Az autóbusz ablakát nem törték be. Lövés nem volt és semmi incidens. Minket senki nem mentett ki a tömegből, segíteni senki nem segített.”⁸⁸

Kertész Imre megmenekülésében nem vél felfedezni külső segítséget. Ugyanakkor elismeri a *levegőbe való lö-*

78 Id. I alatt 32-68. old.

79 Id. I alatt 32. old.

80 Id. I alatt 33. old.

81 Id. I alatt 38. old.

82 Id. I alatt 38(39. old.

83 Id. I alatt 40. old.

84 Id. I alatt 41. old.

85 Id. I alatt 42-43. old.

86 Id. I alatt 55. old.

87 Id. I alatt 62. old.

88 Id. I alatt 64-65. old.

vés tényét, tömegnyugtatósi szándékkal. A később meghallgató Orosz István a vöröskeresztes autó vezetője felismerni véli Fánicsikban azt a személyt, aki megnyugtatta a tömeget, és segített az autóbussznak is kimenni a térről. Ilyen körülmények között a minimális kötelezettsége lett volna a bíróságnak, hogy meghallgassa a Kertész Imrével együtt megmenekült asszonyt is. Nem tette meg.

Tóth Lajos vezérőrnagy október 23. után a pártházban lévő fegyveres őrség parancsnoka volt, s a harcokban megsebesült. A vádlottak közül felismeri Dobit: „A II. emeleten feküdtem megsebesülve, 3 elvtárs is ott volt velem. Amikor a fegyveresek betörték, Dobi Károly volt az élükön, civil ruhában voltak, géppisztollyal felszerelve. Közben a folyosónál lövöldözés és ordítozás hallatszott, kimentek a szobából, majd amikor visszajöttek kinyírás-sal és lelövélssel fenyegettek bennünket.” Tóth Lajost ezután hordágyra rakják, a tömeg sorfala között kiviszik az épületből s kórházba szállítják.⁸⁹

Vágó János honvédtiszt Tóth Lajossal volt sebesülése után egy szobában. A vádlottak közül senkit nem ismer fel, mert a szobába bejövők verték őket. „Én akkor nem voltam teljesen eszméletemnél, sebesülésemből kifolyólag, mámoros állapotban voltam, és nem emlékszem mi történt ott.”⁹⁰

Farkas Imre a vádlottak közül Tóthot és Gyűrűt ismeri és egyértelműen bizonyítja, hogy Várkonyi hadnagy a védők közül harcban esett el: „A támadás megkezdésekor az I. emeleten tartózkodtam, Várkonyi hadnagy parancsnoksága alatt. Elfogyott a lőszerünk, védekezni nem tudtunk, és így abbahagytuk az ellenállást. Láttuk amint Mező és még egy személy kilépett a pártház kapuján és lelőtték őket. A lövések a pártházzal szemben a térről jöttek. Ezt követően megindult az ellenforradalmárok rohama a pártház ellen. Az I. emeletről a tanácsterembe mentünk és én az egyik öltözőbe mentem be. Várkonyi hadnagy az egyik kezén megsebesült, és amikor az ellenforradalmárok fegyveresen bejöttek a terembe, a kezében lévő pisztollyal lövöldözött addig, míg le nem lőtték őt. Amikor jöttem ki az öltözőből, csípőlövést kaptam. Az ajtón 5 fegyveres ellenforradalmár jött be és ők lőttek rám. Tóth Tibor és Gyűrű András is köztük volt.” Ezután Farkas Imrét hordágyra rakják és kórházba szállítják. Tóth Tibor és Gyűrű András a szemesítéskor tagadják a történeteket.⁹¹

A történetekről ténybeli tudomással bíró mintegy 10 olyan tanú, aki nem a pártház védői közé tartoztak, nagyobb részt terhelő vallomást tesznek, bár akad kifejezetten mentő tanú is. Feltűnő, hogy az érdemi tanúk vallomása is *rendkívül rövid*, nem sokkal terjed túl néhány vádlott azonosításán.

Schmidt László, Csercse Sándor, László Béla más ügyekben súlyos börtönbüntetésre ítélt forradalmárok, bár ismerik Fánicsik Györgyöt, forradalombeli szerepéről lényegében semmit nem tudnak: „utólag hallottam, hogy Kisfaludy utcai különleges egység parancsnoka volt, de tevékenységéről nem tudok.” (Schmidt László); „Nem tudok róla, hogy a Köztársaság téri eseményekben részt vett-e Fánicsik csoportja”, ...November 2-án láttam, hogy Fánicsik fosztogató katonákat tartóztatott le.” (László Béla).⁹²

Futó János, Dobi Károly halálraítélt zárkatársa elmondja, hogy Dobi „arról nem beszélt, hogy mit csinált, csak arról, hogy mivel vádolják, azt mondta, hogy az órát vette attól az egyéntől, aki Papp ezredet agyonlőtte.” (!!)⁹³ Papp Józsefné, a kivégzett ezredes özvegye, a lefoglalt órában felismeri elhunyt férje óráját.⁹⁴ Egyértelműen terhelő vallomást tesz Dobi Károlyra élettársa. Október 30-án munkatársaival látta Dobi Károlyt a téren: „Mikor éjszaka hazajött véresen, azt mondta nekem, megölt egy nagykutytát... Hozott egy karórát meg egy fejkendőt, az óraszíj véres volt, s kérdésemre azt mondta, hogy szerezte.” Az élettárs barátnője, Müller Gyuláné azonosan vall: „Október 30-án 9-10 óra körül jött haza a Köztársaság térről és mesélte, hogy felakasztottak egy ÁVH-st és mutatott egy órát, hogy azt szerezte.”⁹⁵

Lengyel Jenőné október 30-án a téren történt események után férjével együtt elmentek a Kenyérmező utca sarkára, de a téren történetekről semmit nem tud, mert nem mentek be a térre. Ekkor találkoznak Huziánnal, „aki a Köztársaság tér felől jött, s mondta, hogy elfoglalták a párházat, s hogy az ott lévő ÁVH-sok megadták magukat és lelőtték őket...” „Nem úgy mondta, hogy elfoglaltuk és lelőttük, hanem, hogy elfoglalták és lelőtték.” (kiemelés a szerzőtől)⁹⁶

A forradalom egyik eddig ismeretlen epizódjáról számol be Ladvánszki Károly: „1956. október 25-én reggel parancsot kaptam, hogy szervezzek egy csoportot a Nap u. és a József krt. sarkán lévő huligán társaság leszerelésére. Szálfegyverünk volt, gépkocsival mentünk. A József krt-on megtámadtak bennünket, úgyhogy mi bevonultunk a József krt. 66. szám alatti házba, ahonnan mi is lőttünk, aminek következtében több ellenforradalmár megsebesült. (sic!) A déli órákban már teljesen be voltunk kerítve és segítséget kértem. D. u. 3-4 óra tájban befutott egy magyar tank, azonban ezek is ránk kezdtek tüzelni. D. u. 5 órára már minden tőlényünk elfogyott és kiszorultunk az udvarra. Megadásra szólítottak fel bennünket, mi kénytelenek voltunk megadni magunkat.” Ladvánszki az őket elfogó csoportban felismeri Dobit, amit ő nem tagad.⁹⁷

89 ld. I. alatt 74-75. old.

90 ld. I. alatt 78. old.

91 ld. I. alatt 83-84. old.

92 ld. I. alatt 33-36. old.

93 ld. I. alatt 36. old.

94 ld. I. alatt 37-38. old.

95 ld. I. alatt 44. old.

96 ld. I. alatt 116-47. old.

97 ld. I. alatt 51. old.

Néhány tanú *terhelő vallomást* tesz Dobi Károlyra. *Patkó Orbánné* hallotta mikor október 30-án délután beszámolt a Köztársaság terén történetekről, *Keresztes Nagy Antalné* látta őt a Papp ezredet lincselő csoportban.⁹⁸

Orosz Jenő, aki a sebesülteket szállította egy autóbusszal a térről, kifejezett *mentő vallomást* tesz Fáncsik Györgyre. Emlékszik Kertész Imre, a konyhai dolgozónő és gyermeke megmenekülésére: „A három ember az üldöző tömeg előtt szinte beesett a kezembe. A tömeg előtt kezében egy pisztollyal szaladt egy férfi, s azt kiáltotta nekem, hogy gyerünk, gyerünk.” A pisztoly felfelé volt tartva, „s ebben a férfiben vélem felismerni az I. r. vádlottat.” „Szerintem valakinek segíteni kellett ezeket a tömegben keresztül, mert másképpen nem tudtak volna odaérni.”⁹⁹

A *vád- és védőbeszédeket* 1959. augusztus 5-én tartották. *Dr. Mácsik György ügyész* nagyon rövid vádbeszédet tartott; a vádat fenntartotta. Valamennyi vádlott esetében a cselekmény és személy „igen nagyfokú társadalmi veszélyességéről” szólt, ezért Debrei Istvánt és Lengyel Jenőt hosszantartó szabadságvesztés büntetésre, a többi hét vádlottat halálbüntetésre javasolt ítélni. A védők közül egyedül Gyűrű András védője (kirendelés alapján Dr. Fazekas István) hivatkozik arra, hogy a fiatalokrukról szóló szabály alapján kell eljárni védelemmel szemben – vagyis nem lehet halálra ítélni. A többi védő közül Debrei István védője (Dr. Gosztonyi Miklós) kijelenti, hogy „nincs adat, hogy a vádlott a Köztársaság téri eseményekben részt vett volna.” A többi védő irgalmas ítéletet kér, enyhítő körülményként személyi körülményekre hivatkoznak.

Az *utolsó szó jogán* Fáncsik György halálbüntetést kér *magára* (!), de kijelenti „amit nem követtem el, nem ismerhetem el.” Novák Károly ismét kijelenti: „a Köztársaság téri eseményeknél nem voltam jelen”. Dobi Károly ismét tagadja, hogy részt vett volna az ostromban, s mint mondja, ha csinált volna valamit, nem jön haza külföldről.¹⁰⁰

Az *ítélet kihirdetése előtt* Kiss Sándor büntetőjogi feladata tudatában írásbeli nyilatkozatot tesz, melyben leírja, hogy Fáncsik György 1944 őszén 4 zsidót rejtegetett lakásán, akik később ezért menekültek meg. Hasonló nyilatkozatot tett írásban 1958. október 20-án Kazári Józsefné, Kiss Ferencné, Kászonyi Sándor, Kászonyi Sándorné, Fáncsikék szomszédai.¹⁰¹

A két nyilatkozat alapján bizonyítottnak látszik, hogy Fáncsik György a nyilas időkben élete kockáztatásával mentette zsidók életét. Ezt azért fontos kiemelni, mert látható a per irataiból, hogy a Köztársaság téren is, élete kockáztatásával embereket mentett – ugyanúgy, mint 1944-ben.

Hogyan lehet *összegezni* a tanúvallomásokat és az eljárást? A *pártház védői terhelő vallomást* tesznek Deák

Gáborra, Dobi Károlyra, Tóth Tiborra, és Gyűrű Andrásra, mint a harcok résztvevőjére, és mint a harcokat követő kegyetlenkedések elősegítőjére. A *külső tanúk* lényegében *csak Dobi Károlyra* tesznek terhelő vallomást, mint Papp ezredes egyik meglinceselőjére.

Fáncsik Györgyre vonatkozóan lényegét tekintve csak *mentő* vallomással találkozunk, forradalombeli szerepére is csak rendvédő feladatairól van vallomás. Huzián István, Novák Károly, Debrei István, Lengyel Jenő a Köztársaság téren nem követett el a tanúk által értékelhető cselekményt, más forradalombeli szerepük epizódjellegű. Fáncsik Györgyöt véleményem szerint még a megtorló hatalom szempontjából is ki kellett volna tüntetni, s az utóbbi négy vádlott is enyhe büntetéssel kellett volna, hogy megússzák a történeteket. Legalábbis akkor, ha tényszerűsége, igazságossága valamelyest is törekvő bíróság előtt álltak volna a vádlottak.

A Dr. Tutsek Gusztáv vezette bírói tanács azonban nem ilyen volt. A bíróság 1959. augusztus 7-én kelt *ítéletében* valamennyi vádlottat *bűnösnek* mondta ki „számszerűleg meg nem határozható számú többrendbeli gyilkosság büntetéseiben, valamint gyilkosságok büntetének kísérletében” és a „Népköztársaság megdöntésére irányuló cselekmény elkövetésében”, (Fáncsik György esetében ilyen cselekmény vezetésében), s valamennyi vádlott esetében társadalmi tulajdon elleni cselekményekben.

Ezért a bíróság *hét vádlottat ítélte halálra* (Fáncsik György, Dobi Károly, Tóth Tibor, fk. Deák Gábor, Huzián István, fk. Novák Károly, Debrei István), míg fk. Gyűrű Andrást életfogytiglani, Lengyel Jenőt 15 évi szabadságvesztésre ítélte.

Az *ítélet indoklása* bővelkedik a többi hasonló ítéletben található – jogilag elfogadhatatlan és semmi alappal nem rendelkező – marxista szemínáriumi stílusú mondatokban. Egy-két példa;

– „Az 1956. október 23-án kirobbantott ellenforradalom mozgósította Budapest területén tartózkodó huligánokat, börtönből kiszabadult bűnözőket és különböző hamis jelszavakkal felingerelve a politikailag képzetlen, vagy koruknál fogva éretlen gondolkodású fiatalokat, s ezzel indult döntő rohamra a Népköztársaság ellen.”

– „Minden olyan személy, aki fegyvert ragadott a Népköztársaság ellen, különösen az, aki aktív résztvevője volt, a Népköztársaság nagy bástyájának, a Köztársaság téri pártház kegyetlen felprédálásának, a társadalomra veszélyesség legmagasabb fokát mutatja.”

Az ítélet tényként rögzíti, hogy Fáncsik György és Debrei István csoportjával a térre kiment, „de azt, hogy Fáncsik György az ostromban személyileg hogyan vett részt, és egyénileg milyen cselekményeket követett el, az

98 Id. I alatt 53-54. old.

99 Id. I alatt 59-60. old.

100 Id. I alatt 85-86. old.

101 Id. I alatt 16. és 289. old.

eljárás során megállapítani nem lehetett.” Érdekes módon Kertész István megmenekülését ténybelileg lényegében helyesen mondja el az ítélet, de a levont következtetés abszurd: „A téren lévő tömeg meglincseléssel fenyegette Kertész István, majd az ott lévő fegyveresek, közöttük Fáncsik György is, lövöldözni kezdett, mire Kertész István a lövöldözést kihasználva, nyakán a gyerekekkel, eljutott az Erkel színház oldalán lévő buszhoz”. Bozsó Imre esetében tényként állapítja meg a bíróság, hogy Fáncsik György agyon akart löni, viszont azt, hogy „Fáncsik György később hogyan vett részt az atrocitásban, megállapítani nem lehetett.”

A vádlottak tevékenységét a téren mindössze 4 oldalon tárgyalja az ítélet; Dobi Károly, Tóth Tibor, Gyűrű András, Deák Gábor tevékenységét lényegében a pártház védőinek vallomása alapján állapítja meg, többletbizonyítékot csak Dobi Károly esetében értékel.

Novák Károly részvételét egyetlen mondat értékeli: „A Bosnyák Gábor által vezetett csoport tevékenyen vett részt a pártház elleni támadásban, s a megrohamozás után Novák Károly is közöttük volt azoknak a személyeknek, akik a pártház elfoglalásában és a védők felkutatásában részt vettek.” Az ő téren való cselekvésére a fő bizonyíték egy fénykép, melyen szerepel, azonban a kép laikus szemmel is érzékelhetően durván összevágott. Arról egy szó sincs, hogy a vádlott tagadásával szemben ezt mi bizonyítja. Debrei István téren való tevékenysége szintén egy mondat: mikor állítólag Fáncsik György kocsival a térre ment „Debrei István a kocsik után futott és velük együtt hagyta el a Kisfaludy utcai szálláskörletet. Az eljárás során nem lehetett megállapítani, hogy Debrei István a szürke Pobjeda gépkocsira vagy más gépkocsira szállt, avagy a gyalogosokkal folytatta útját, tény azonban az, hogy az egész Kisfaludy u. 28/b. szám fegyveres csoportja a Köztársaság térre kiment. Az események láncolatából kétségen kívül megállapítható az is, (!!!) hogy a Köztársaság térre kivonult Fáncsik féle csoport teljes egészében részt vett a Köztársaság téri eseményekben, részese volt a pártház elleni támadásnak és az ott lefolyt különböző erőszakos cselekményeknek. Bár az egész tényállásból világosan következtethető az is, hogy Debrei István saját személyében is részt kellett vegyen a pártház elleni támadásban, mert hiszen éppen ebből a célból jelent meg fegyvereseivel a Köztársaság téren, de miután az eljárás során megnyugtató bizonyíték nem merült fel arra nézve, hogy ténylegesen milyen cselekményekben vett részt, ezért vele szemben ... csupán a bűnsegédi minősítés volt megállapítható.” Arról a tényről, hogy a csoport egyetlen tagját sem azonosították, s a csoport részvételéről egyetlen tanú sem szólt a Köztársaság téren – az ítélet hallgat. Az ítélet egyedül Lengyel Jenő esetében nem látja bizonyítottnak, hogy a téren járt.

Megdöbbenő az ítélet *jogi minősítése* is, mely lényegében *azonos* minden vádlott esetében. Valamennyi vádlott azzal, hogy részt vett a harcokban és a Köztársaság téren volt, „meg nem határozható számú személy megölésének büntettét” és „kísérletét” valósította meg. A vagyoni elleni büntettek alapja mindenkinél az, hogy „a fegyveres támadások során, pontosan meg nem határozható értékű, de kétségen kívül a különösen nagy kár fogalmát meghaladó összegű szándékos rongálás által létrejött kárt okozott.”

Ez a *jogi okfejtés alighanem példa nélküli a jogtörténetben. Lényeg, hogy a harcokban való részvétel – vagy annak lehetősége! – minden külön bizonyítás nélkül megállapíthatóvá teszi ezen harcok összes áldozatának haláláért való felelősséget, illetve a harcokban okozott vagyoni kárért való felelősséget. Ismét hangsúlyozandó: minden külön bizonyítás nélkül.*

Ezenkívül minden vádlott, aki a Köztársaság téren volt, automatikusan a BHÖ 1. pont (1) bek.-ben meghatározott szervezkedés *vezetőjeként* minősül, mert bár egyénileg vettek részt a cselekményekben, de minden, ami a „Köztársaság téren történt, és amely a pártház elfoglalására és a Népköztársaság megdöntésére irányuló cselekményként bírálendő el”. Ezért *minden egyes egyéni résztvevő természetszerűleg vezető is egyben.*

Az ítélet *helyesen* állapítja meg, hogy a pártház védői közül 25 személy halt meg, de nem szól arról, hogy közülük hányan haltak meg *fegyveres harcban*.¹⁰²

Az ítéletet valamennyi vádlottra nézve *tudomásul vette az ügyész*, és valamennyi vádlott *védője* alapvetően *támadja az ítéletet*. Kifogásolják a tényállás téves megállapítását, és a cselekmények minősítését; részben, hogy szervezkedés vezetésében, gyilkosságban, és társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett cselekményekben mondták ki bűnösnek a vádlottakat.

Az *egységes ügyvédi fellebbezésekben benne van a hozzáértő jogászok egységes véleménye az eljárásról, s az ügyről*. Valamennyi vádlott *enyhítésért fellebbez, kivéve Fáncsik Györgyöt*, aki tudomásul veszi az ítéletet, kegyelmet nem kér.¹⁰³

A *Legfelsőbb Bíróság népbíróági tanácsa* 1959. december 14-15-én tartott zárt tárgyalást az ügyben (elnök: dr. Borbély János, tagok: Fehér Kálmán, Györe József, Maróti Károly, Szabó Sándor népbírák). A vádat a Legfőbb Ügyész képviseletében Dr. Borsi Zoltán látta el.

A tárgyalás elején fk. Gyűrű András és védője *visszavonták fellebbezésüket*, s ugyanígy cselekszik Lengyel Jenő és védője is. A fellebbezések visszavonásával az ügyben is bekövetkezik az, a más ügyekből jól ismert állapot, hogy az elsőfokon elítéltek, minden büntetést tudomásul vesznek, a halálbüntetés kivételével - nehogy a másodfok halálra ítélje őket. A megtorlás pereiben *ugyanis nem ismerték a modern büntetőjogokban általánosan elfogadott súlyosítási tilalom elvét*.

Dobi Károly megdöbbenően új kijelentést tesz: élet-társa és Müller Gyuláné ölték meg Papp ezredet, óráját ők vették el, s ő tőlük kapta. „Irénnek és Rózsának mondtam, hogy kenjenek rám mindent, Nyugatra megyek. Ők rám is kenték.”

A védők továbbra is alapjaiban támadják az ítéletet. Néhány idézet a védőbeszédekből:

– Dr. Gábori Bertalan, Dobi Károly védelmében: „Nem megalapozott, hogy az Erkel színházból lőtt volna a pártházra. Lehetetlen, hogy Tóth tanú, aki azt vallja, egy év után felismeri a vádlottat, akit csak nagy távolságból tüzharc közben látott.”

– Dr. Szabó Papp Ferenc, Novák Károly védelmében: „Vitatom ellenben a Köztársaság-téri részvételét. Tanúk vallomása e tekintetben aggályos... E tekintetben a fénykép sem elfogadható!”

– Dr. Szilágyi István, Deák Gábor védelmében: „A tényállás nem megalapozott, több tanú vallomása aggályos.”

– Dr. Gosztonyi Miklós, Debrei István védelmében: „Kérem a tényállásból kihagyni azt a részt, hogy vádlott a Köztársaság téren lett volna. Csupán Tóth Tibor vallott arról is és csak akként, hogy látta a vádlottat a kocsí után szaladni.”

A Legfőbb Ügyész képviselője szerint helyes a tényállás, fenntartandók a büntetések Deák Gábor és Novák Károly kivételével, akiket halálbüntetés helyett, börtönbüntetésre kell ítélni. Az ügyész szerint, a bírósági gyakorlat egységes abban, hogy aki részt vett a pártház ostromában, az *pusztán ettől* a legsúlyosabb bűncselekményt követi el – *szervezkedés vezetése* – vagyis a halálbüntetés a pusztán tény alapján indokolt. A bíróság láthatóan osztotta a véleményét.

Tóth Tibor is utolsó szó jogán megdöbbenő bejelentést tesz. Visszavonja Fáncsikra és Debreire közvetve terhelő vallomását, mondván: „Én azért tettem terhelő vallomást, mert felügyelőm megígérte, hogy így börtönbüntetést fogok kapni”.¹⁰⁴

A Legfelsőbb Bíróság 1959. december 18-án kihirdetett ítéletében annyiban megváltoztatta az elsőfokú bíróság ítéletét, hogy fk. Novák Károly, fk. Deák Gábor és Debrei István halálbüntetését megváltoztatta, Deák Gábor és Debrei Istvánt életfogytig tartó, Novák Károlyt 10 év szabadságvesztésre ítélte. A bíróság az ítéletében megállapítja, hogy „az elsőfokú bíróság a legszélesebb körű bizonyítás lefolytatása után, minden részletre kiterjedő ítéletet hozott”, mégis az ítélet részben megalapozatlan a következőkben:

– megállapítja, hogy a Novák Károlyról készített fénykép (amely a legfőbb bizonyíték volt!) a Life-ből készített másolat, amely alapján Novák Károly *nem* azonosítható a téren. Ennek alapján, hogy „fiatalkorú Novák Károly vádlott az elfogott államvédelmi beosztottak kivégzésében is részt vett, megalapozatlan.” - vagyis a bíróság

elismeri, hogy a nyomozás során és az elsőfokú eljárásban Novák Károlyt egy *hamisítvány* alapján ítélték el.

– Debrei István esetében megállapította a bíróság: „a Köztársaság téren jelenléte és ottani tevékenysége saját személyével kapcsolatosan sem általában, sem részleteiben bizonyítást nem nyert. ...Tagadásával szemben pusztán az *események láncolatára hivatkozás nem pótolja a közvetlen bizonyítékok nem létét.*” (kiemelés a szerzőtől) Mindkét vádlott esetében a tényállás változása miatt változott a minősítés is, mellőzték a Népköztársaság megdöntésére és többrendbeli gyilkosság elkövetésére vonatkozó vádpontot – mindkét cselekmény alól *felmentették őket.*

Vagyis, a Legfelsőbb Bíróság mindkét vádlott esetében fő vádpontok esetében *elismeri a teljes jusztizmordot*; csak az a kérdés, miért kaptak ezután életfogytig tartó és 10 évi szabadságvesztést, mert egyébként részvételük a forradalomban nem volt jelentős.

A bíróság fk. Deák Gábor és Debrei István esetében azért tekintett el a halálbüntetés alkalmazásától, „mert reményt látott a vádlottaknál arra a lehetőségre, hogy hosszú időtartamú átneveléssel a szocialista társadalomba visszavezethetők.”

Fk. Novák Károly esetében a bíróság felhívja az 1951. évi 34. tvr. 8. /1/ §, (2) bek.-t, mely szerint *fiatalkorúként nem lehet halálra ítélni a forradalomban végzett cselekményéért.* (Halálbüntetést fiatalkorúra bíróilag a BHÖ 82. 94. alapján *háborús bűncselekmény miatt lehetett kiszabni.*)

A bíróságok és az ügyészségek *elképesztően jogtalan eljárását mutatja, hogy e korban nyilvánvalóan ismert jogszabály ellenére, az elsőfokú eljárásokban, ügyészi indítványra, több fiatalkorúra – illetve 20 év alattira (pl. Wittner Mária) – szabtak ki elsőfokon jogtalanul halálbüntetést, amit a másodfokon börtönbüntetésre változtatnak.* Mindez a korszak szabályai szerint is egyértelműen és a jogszolgáltatók által tudottan elkövetett törvénysértés az eljárásokban szereplő fiatalkorúak teljes összetörését célozza.

Az ítélet szerint viszont az elsőfokú bíróság „meggyőző indoklással alátámasztotta és törvénysértés nélkül alkalmazta, Fáncsik György, Dobi Károly, Tóth Tibor és Huzián István vádlottakkal szemben a legsúlyosabb büntetés kiszabását.”

Fáncsik György esetében az elmeorvosi vélemény szerint a vádlott psychopatiás személyiség, akit ez a tény korlátozott cselekvőképességében. A bíróság szerint viszont a „népi demokratikus államrenddel való szembenállása - cselekményei folyamatában - egyre megszokottabbá izmosodott”, s ez kizárja „az orvosszakértői véleményben írt korlátozó hatás lehetőségének figyelembevételét”.¹⁰⁵

A *kivégzési jegyzőkönyvek* szerint Tóth Tibort, Dobi Károlyt, Huzián Istvánt 1959. december 22-én, Fáncsik

104 T. Nbf. 69/1959. 1-8. old. jkv.

105 T. Nbf. 69/1960/8. ítélet

Györgyöt 1960. január 3-án végezték ki Dr. Tutsek Gusztáv jelenlétében.¹⁰⁶

Az iratok között megtaláljuk Fánicsik Györgynének, az elsőfokú ítélethirdetés előtt férjéhez cigarettapapíron becsempészett levelét, „szigorúan titkos”-nak minősítve.

Egy-két idézet a levélből;

„Édes csillagom, azt mondom, nem lehet okos az ember, nekik az ember boldogsága nem számít, és nem ismernek Téged és nem akarják elhinni, hogy még a 20%-át sem csináltad, amit mondanak.”

„De én még ha százan is mondják, akkor sem hiszem el, mert téged én jobban ismerlek, és épp ezért tudom, hogy igazat mondasz, nem kell elkeseredni, mert remény mindig van.”

„Drága pici életem. Ne írd nekem, hogy már nem jössz többé, mikor én csak azt várom olyan nagyon.”¹⁰⁷

Az iratok szerint Deák Gábor 1970. április 1-jén, Lengyel Jenő 1969. február 4-én szabadult; Debrei István, Novák Károly még 1963. március 4-én börtönben van, szabadulásukról nincs adat.

Hogyan lehet összegezni az eljárás legfontosabb tapasztalatait:

– *Fánicsik György* esetében minden valószínűség szerint egy, a harcokban részt nem vevő, rendfenntartó forradalmárt végeztek ki, aki nagy valószínűséggel döntő módon közreműködött a Köztársaság téren két párházát védő megmentésében.

– *Debrei István, Novák Károly* esetében maga a Legfelsőbb Bíróság mondja ki, hogy a Köztársaság téren történetekhez közük nincs - ennek ellenére súlyos börtönbüntetésre ítélik őket, holott forradalombeli egyéb szerepük nem lényeges és nem bizonyított.

– *Gyűrű András, Tóth Tibor, Dobi Károly, Deák Gábor, Huzián István* minden valószínűség szerint aktívan részt vett a forradalom harcaiban, a párház ostromában, valószínűleg közvetett részesei voltak - legalább is részben - az ostrom utáni kegyetlenkedéseknek. Pontos szerepük azonban nem bizonyított. Pusztán a harcokban való részvételük miatt, szervezkedés vezetése miatt, a többszörös emberölés kísérletéért való elítélésük megalapozatlan.

– *Lengyel Jenő* epizódszereplője az eseményeknek, a téren nem járt, pusztán az „húzta” be a perbe, hogy Huzián Istvánnal egy csoportban volt.

– Az eddigi perek tapasztalata itt is megerősödik; tudatosan vegyítik a nyilvánvalóan aktív, harcoló résztvevőket a nem cselekvő mellékszereplőkkel, hogy egységesen súlyosan elítéljék őket.

– Tudatosan megszegik a *fiatalkorúakra vonatkozó hatályos szabályokat*: mivel fiatalkorút bármit követett is el a forradalomban - *nem lehet halálra ítélni*. Ezt tudnia kellett minden elsőfokú bíróságnak, és ügyésznek, *ennek ellenére a megtorlás folyamatában elsőfokon több ízben szabtak ki fiatalkorúra halálbüntetést*. (jelen ügyben: pl. Deák Gábor, Novák Károly; más ügyben: pl. Wittner Mária), *amit másodfokon szabadságvesztésre változtatnak át*. (Mansfeld Pétert egy utóbb hozott jogszabály alapján végezték ki.)

Az ügy számos rokon vonást mutat a *Földes Gábor és társai* ügyében lefolyt eljárással.

Közös vonása a két ügynek, hogy mindkettőben ÁVH-sok haltak meg a népharag miatt, s ezért az egyébként is súlyos megtorló hatalom sokkal súlyosabb bosszút állt, mint a többi ügyben.

De iure vitae necisque et exponendi

✚ Nótári Tamás joghallgató, József Attila Tudományegyetem (Szeged)

I. Bevezetés

1. A *potestas* a római jogban minden esetben valamilyen hatalmat jelöl, a *potestas magistratus* az imperiumot viselő tisztviselőket illette, a *plena in re potestas* a dolog tulajdonosának a dolog feletti teljes hatalma, melynél fogva a „magában mindenki mindazt megteheti, amivel nem zavar másokat”.¹ A *paterfamilias* gyermekei felett *patria potestas*, rabszolgái felett *dominica potestas* illette.²

A *patria potestas* – akárcsak a feleség feletti hatalom, a *manus* – ugyanazon teljes körű családfői hatalom folyománya. Ezen hatalom totális: egyrészt mert mind a szabad családtagok, mind a rabszolgák, mind pedig az élettelen dolgok alá vannak neki vetve; másrészt mert benne foglaltatik a dolog elpusztításának és a fentebb említett személyek megölésének joga is.³ Tehát a családfőt a személyek és a dolgok felett megillető hatalma (*potestas*, *manus*, *mancipium*, *dominium*) mind ugyanazon ősi hatalomból fejlődtek ki, egyik hatalmi formáció

sem szolgált a másoknak példaként.⁴ Ebből adódik Mommsen azon nézetének cáfolata, amely szerint az atyának gyermekén tulajdona állott volna fenn.⁵

A rómaiak kezdetben pásztorkodó, földművelő életmódot folytattak, s mivel e tevékenységet a család közösen űzte, ez a család zártságát eredményezte, „melyben a családfő mint a gazdaság vezetője és intézője lép fel, és hatalma a gazdasági hatalom elemét magában felvévén úri jelleget ölt magára”.⁶ Ulpianus szerint a *paterfamilias* az, akit házában az uralom megillet.⁷ A *domus* szakrális fogalom is, melynek saját házi istenei – *dii penates* – voltak.⁸

A kultusz fenntartója és ápolója a *paterfamilias*, akinek hatalma szakrális – sőt eredetileg talán legfőképpen szakrális – hatalom is.⁹

A római jog szerint egyes személyek önjogúak, ilyen a *paterfamilias*, mások hatalom alatt állanak, ilyen a feleség – *uxor in manu* – a *mancipiumban* lévő személy és a *patria potestas* alatt álló családgyermek.¹⁰ A *patria potestas*nak több leírását is találjuk a római jog forrásaiban, így például Gaiusnál¹¹ és a *iustianusi Institutionokban*.¹² Gaius szinte meglepve közli, hogy ilyen ki-

1 D. 8. 5.8.5. Ulp.

2 D.50.16. 215. Paulus. 'Potestatis' verbo plura significantur: in persona magistratum imperium: in persona liberorum patria potestas: in persona servi dominium.

3 Kaser: Inhalt 62.

4 Kaser: Inhalt p.63. In Wahrheit beruht die Gleichartigkeit der Gewalten über die Personen und über die Sachen nur darauf, dass sie beide, auch noch lange Zeit nach ihrer Ablösung aus der einheitlichen Urgewalt, gleich total geblieben sind. Keine hat der anderen zum Vorbild gedient, sondern beide sind ebenso ursprünglich, wie die Teilung einer Sache in einheitliche Teile den Teilstücken im gleichen Augenblick ein selbstständiges Dasein verleiht.

5 Mommsen: Strafrecht p.17s., 20.

6 Jellinek 16.

7 D.50.16. 195.2. Paterfamilias est, qui in domo dominium habet.

8 Cic. dom. 41. Quid est sanctius, quid omni religione munitius quam Domus unus cuiusque civium. Hic areae sunt, hic foci, hic dii penates, hic sacra religiones ceremoniae continentur. Hoc profugium est ita sanctum, ut inde abripi neminem fas sit.

9 Roszbach: Vier Bücher Gesichte der Familie p.25. Der ursprünglich priesterliche Charakter des Hausvaters, wurde zur hausherrlichen Gewalt. (cit. ex Jellinek 16. n. 4.)

10 Inst 1.8.

11 Gai 1.55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri quos iustis nuptiis procreavimus. Quod ius proprium civium Romanorum est; fere enim nulli alii sunt homines qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus. Idque divus Hadrianus edicto, quod proposuit de his qui sibi liberisque suis ab eo civitatem Romanam petebant, significavit. Nec me praeterit Galatarum gentem credere in potestate parentum liberos esse.

12 Inst 1.9. In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreavimus. Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio. Individuum consuetudinem vitae continens. Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est: item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aequae in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri. qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

terjedt atyai hatalom szinte sehol máshol nem létezik, talán csak galatáknál. Ebben feltehetőleg téved, hiszen hasonlóan széles körű potestasról az antikvitásban a galliai keltáknál értesülünk,¹³ amint erről *Caesar* is tudósít.¹⁴

Noha a *patria potestas*nak több bemutatását fellelhetjük a forrásokban, annak egységes definiálására nem került sor. Feltehetően feleslegesnek vélték ennek kimerítő meghatározását, hiszen a *patria potestas* egyértelműen a római szellem terméke volt, s létét nem az állami törvényhozásnak köszönhetette, mivel jóval az állam előtti időkre nyúlt vissza.¹⁵

Paterfamilias csak *sui iuris* teljes jogú polgár lehetett,¹⁶ *patria potestas* alá tartoztak azok, akik felett a *paterfamilias* jogait nem *dominica potestas*ból vagy *manusból* kifolyólag gyakorolta: a törvényes házasságban nemzett gyermek,¹⁷ az örökbefogadott gyermek,¹⁸ a törvényesített gyermek, vérszerinti és örökbefogadott gyermek felesége (amíg a *manus* gyakorlatban volt), ha atyjuk *patria potestas* alatt állott, az unokák, dédunokák stb. és ezek feleségei (amíg a *manus* gyakorlatban volt).¹⁹

Watson meghatározásában a *patria potestas* azon hatalmat jelentette, amely a rómaiaknál a férfi családfőt a neki alárendelt szabad családtagok felett megillette (eltekintve a feleségtől, aki *manus* alatt állott).²⁰

2. A *paterfamilias* személyileg a következő pozitív jogosultságok illették meg: *ius vitae ac necis*, *ius exponendi*, *ius vendendi*, *ius noxae dandi*.²¹

A következőkben a *ius vitae ac necis* és a *ius exponendi* alakulását vesszük behatóbb elemzés alá. A *ius vitae ac necis* a családgyermek élete és halála felőli rendelkezési jogot jelöli, míg a *ius exponendi* az újszülött gyermek kitevésének jogát. A gyermek kitetele gyakran annak halálát, illetve szándékos megölését is magában foglalta – például a torzszülött gyermek esetén, amikor a cél a családnak illetve a közösségnek a szerencsétlenséget jelentő *prodigium*tól való megszabadítása volt. Ezért helyesebbnek látszik az újszülött gyermekkel szemben fennálló atyai jogosultságoknak – vonatkoznak ezek akár a gyermek megölésére, akár csupán kitevésére – a *ius exponendi* keretében való tárgyalása, hiszen a gyermekmegölés és a gyermekkitévés nemegyszer egyetlen császári rendeletben került korlátozásra illetve szankcionálásra. A *ius vitae ac necis* eredetileg szakrális és büntetőjogi hatalom volt. Ennek szakrális

jellege a torzszülött gyermek megölésekor lépett előtérbe, mivel ezen jog az atyának az újszülött feletti hatalmának alkotóeleme – s ez, amint már említettük, a *ius exponendi* címszó alatt kerül tárgyalásra. Büntetőjogi jellege pedig a felnőtt gyermekkel szembeni alkalmazáskor válik nyilvánvalóvá.

Elősként a *ius vitae ac necis* alakulását kívánjuk bemutatni, s ennek gyakorlásának korlátaira illetve eljárási szabályaira – *iusta causa*, *iudicium domesticum*, *consilium necessarium* és *Lex Iulia de adulteriis coercendis* – kitérni. Ezt követően a *ius exponendi* változását követjük nyomon, különös tekintettel a kitett gyermek jogállásának szabályozására. Természetesen e dolgozat nem vállalkozhat sem a források, sem a szakirodalom teljeskörű feldolgozására – márcsak azért sem, mert a *patria potestas* és ennek elemei az antik jogtörténetnek egyik leggyakrabban tárgyalt és kutatott területét képezik. Így tehát célunk nem a teljes áttekintés, hanem csupán a betekintés.

II.

Ius vitae ac necis

1. A *paterfamilias potestas*ának lényeges elemét képező *ius vitae ac necis*re az antik forrásokban számos említést találunk.²² A *Dionysius Halicarnassensis* által a *Romulus* neve alatt ránk hagyományozott királyi törvények közül egyik az atyának felnőtt gyermekével szemben fennálló büntető hatalmát szabályozza. Eszerint az atyát fia felett, annak egész életében teljes körű hatalom illeti meg, személyi szabadságát korlátozhatta, megverhet, megbilincselve falusi munkára száműzhet, s akár meg is ölhette, tehát a kiszabható büntetések kánonját sorolva mintegy *ultima ratioként* említi a *ius vitae ac necis* gyakorlásának lehetőségét.

Dion Hal. 2.26.4.

(Ὁ Ῥωμύλος) ἄπασαν... ἔδωκεν ἔξουσιαν πατρὶ καὶ υἱοῦ, καὶ παρὰ πάντα τὸν τοῦ βίου χρόνον ἔαν τε εἰργεῖν, ἔαν τε μαστιγοῦν, ἔαν τε δέσμιον ἐπὶ τῶν κατ' ἀγρὸν ἔργων κατεῖναι, ἔαν τε ἀποκτείνῃναι προσαρῆται.

Noha ezen büntetéseknek sem az alkalmazási köréről, sem a kiszabásukhoz szükséges eljárásról nem mond

13 *Mitteis* 24.

14 *Caes. Gall.* VI.19.3-4. *Viri in uxores sicuti in liberos vitae necisque habent potestatem, et cum pater familiae inlustiore loco natus decessit, eius propinqui conveniunt et de morte, si res in suspicionem venit, de uxoris in servilem modum quaestionem habent, et si conpertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. ... omnia quaecumque visis cordi fuisse arbitrantur in ignem inferunt, etiam animalia ac paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cremabantur.*

15 *Pólay*: Az atyai hatalom 7.

16 *Vö.*: I.1.9.1-2.

17 *Gai* 1.55.

18 *Gai* 1.97.

19 *Pólay*: Az atyai hatalom 14.

20 *Watson* 77.

21 *Brósz-Pólay* 149.

22 *Cic. dom.* 29.77; *Pis* 40.97; *fin.* 1.8; *rep.* 2.35; *Val. Max.* 5.8.2-5.9.1.; 5.10.1.; 6.1.6.; *Suet. Tib.* 35.; *Liv.* 1.26.; 2.41.; 8.7.; *Ep.* 54.; *Plin. Nat. Hist.* 34.16.; *Auct. ad Herr* 4.16.23.; *Sall. Cat* 39.5.; 52.30.; *Sen de clem* 1.11.; 2.50.; *Quint. Decl.* 317.; *Cass. Dio.* 37.36.; *Oros* 5.16.; *Gell.* 5.19.9.

semmit a törvény, valószínűsíthetjük, hogy a családgyermek nem volt az atyának kényére-kedvére kiszolgáltatva, figyelembe véve azon szigorú ellenőrzést, melyet a család belső élete felett kezdetben a *gens*²³ gyakorolt, s amelyet a későbbiekben a *ensor* vett át. *Dionysius Halicarnassensis*től megtudjuk, hogy a *ensorok* ellenőrizték, hogy a *paterfamilias* hogyan neveli gyermekeit, ha a nevelést túl szigorúnak vagy pedig túl enyhének ítélték, erélyesen közbeléptek; hasonlóan jártak el rabszolgák fegyelmezésének terén is.²⁴ Feltehetően a *ensorok* őrködtek a házközösség vallási kultuszának helyes ellátása felett is.²⁵ *Plutarchos* érezhető ironiával jegyzi meg, hogy a *ensorok* sem a házasságokat, sem a gyermeknevelést, sem a lakomákat nem hagyták ellenőrzés nélkül, hanem felügyeletet gyakoroltak mindenki életvitele és politikai gondolkodása felett.²⁶

A patria potestas tartalmát képező *ius vitae ac necis* gyakorlásának korlátaira első bizonyítéku a XII. táblás törvény egy a *Codex Veronensis Gaius* szövegéből és az *Autuni* Törredékből több-kevesebb bizonyossággal rekonstruálható előírása szolgál.

*Fragm. Aut. 85. Ergo tum praetor corpus te dedere dom parentem putes iure uti t. <do>mino vel parenti etiam occidere eum et mortuum dedere in no<xam> patria potestas potest . n cum patris potestas talis est ut habeat vitae et necis po<testatem>. 86. De filio hoc tractari crudele est, sed... non est. ... n post r.... <occi>dere sine iusta causa, ut constituit lex XII tabularum, sed deferre iu<dici> debet propter calumniam.*²⁷

Az *Autuni Fragmentumban* a *paterfamilias* azon hatalma tárgyalatik, amely feljogosítja arra, hogy azt a rabszolgát vagy családgyermeket, aki harmadik személynek deliktualisan kárt okozott, ő maga megölje és a holttestnek, illetve ennek részeinek átadásával tegyen eleget a *noxae deditio* kötelezettségének. Közvetlenül ezután világosan kimondja, hogy a patria potestas tartalmazza a *ius vitae ac necis* és, hogy a XII. táblás törvény előírása szerint a *paterfamilias* fiát nem ölhet meg *sine iusta causa*. A *Krüger-féle* olvasat nem teljességgel biztos (*Ferrini* „sed... t.m.r.n... pos (... occi)dere”²⁸). Ezen változtatások ellenére is kétség nélkül olvasható az „<occi>dere sine iusta causa, ut constituit lex XII tabularum” – azaz a XII. táblás törvény rendelkezése szerint a *paterfamilias* nem ölhet meg fiát *iusta causa* nélkül.

Az idézet hitele kétséges volna, ha fel kellene, illetve lehetne tételezni, hogy ez csupán az *Autuni* Törredéket *Gaius* szövegeiből összeállító jogász önálló betoldása volna. Azonban a *Codex Veronensis* jelen esetben igen töredékes szövege tartalmazza a „.....tabul..... szót,²⁹ amely aligha jelenthetett mást, mint a „(Leges XII.) tabul(arum)”-ot, amely valószínűvé teszi, hogy ezen XII. táblás törvényből származó rendelkezést az eredeti *Gaius* szöveg is tartalmazta.³⁰ *Kunkel* szerint a *iusta causa* azt jelentette, hogy a fiúra olyan bűnt kellett rábizonyítani, amely a halálbüntetés alkalmazását jogossá tette.³¹ A bizonyításnak feltehetően meghatározott rendje volt, amely során az ügy pontos ismertetése és megvizsgálása után a bűncselekmény elkövetésével vádolt családgyermek lehetőséget kapott a védekezésre. Erre utalnak a későbbiekben tárgyalásra kerülő esetekben található „cognita domi causa”,³² „inspecta diligentissime causa”,³³ „audita causa” és „quae adulescens pro se dixerat”³⁴ kifejezések.

A „deferre iu<.....> debet propter calumniam” töredéket első kiadója *Chatelain hoc-nak* olvasta, amit tőle *Krüger* is átvett.³⁵ Elsőként *Ferrini* és *Scialoja* olvasták és egészítették ki *iu<dici>-re*,³⁶ amely olvasathoz hamarosan *Krüger* is csatlakozott. Ám amint *Kunkel* bebizonyította,³⁷ a *iu<dici>* olvasat sem tartalmi, sem szövegkritikai szempontból nem helytálló.

Ugyanis, ha a *deferre iudici* fordítása „beim Richter Anklage erheben” vagy „dem Richter anzeigen”, úgy a *iudex* alatt a jogszolgáltató szervet (*öffentliche Justiz*) értvén két lehetőség kínálkozik: 1. a *paterfamilias*nak kell fia ellen a törvény előtt vádat emelnie, hogy elkerülje a *calumniát* – ezen értelmezés alapjaiban kérdőjelezi meg a patria potestas kardinális pontját képező *ius vitae ac necis* létét, illetve gyakorolhatóságát; 2. a *paterfamilias*-nak be kellett jelentenie a *iudex*nél az általa az őt megillető *ius vitae ac necis*nél fogva végrehajtott megölést, ezen esetben pedig a pusztá bejelentési kötelezettség nehezen egyeztethető össze a *filius familias sine iusta causa* megölési tilalmával.

Amennyiben a *iu<.....>* olvasatot helyesnek is fogadjuk el, a *iu<dici>* kiegészítés azért nem elégíti ki, mivel a szövegben található lacunát nem tölti ki. Az oldal szélét ugyanis újrafelhasználás céljából egyenlő szélességben vágták le, így minden sorból legalább hét-nyolc betű hiányzik, és nem négy, tehát a *iu<dici>* helyett a

23 Liv. 6.20.; Gell. 9.2.

24 Dion. Hal. 20.13.3.

25 Pólay: A censori regimen morum p.5.n.10.

26 Plut. Cato Maior 16.

27 Coll. libr. iuris anteius., edd. P. Krüger, Th. Mommsen, G. Studemund, Berolini, 1923.

28 Ferrini: 458.

29 Gai. 4.80.

30 Rabello 90., de Visscheer p.175., Kunkel: Konsilium p.243.

31 Kunkel: Konsilium p.243.

32 Liv. 2.41.10.

33 Val. Max. 9.5.1.

34 Sen. clem. 1.15.3.

35 Coll. libr. iuris anteius. I.60.

36 Ferrini: 458.

37 Kunkel: Konsilium p.244ss.

iu<dicibus> kiegészítés helyénvalóbbnak tűnik. Ezen olvasat akkor ad értelmet, ha *iudices* alatt nem az állami jogszolgáltatás bírait, hanem a *consilium* tagjait, a rokonokat és a barátokat értjük. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a *iu<.....>* olvasat meg nem erősítettén *nec<essariis>*szel vagy *pro<pinquis>*szel helyettesíthető.

Mivel a szöveg olvasata súlyos problémákat vet fel, nem tekintendő ugyan a *consilium necessarium* feltétlen szükségességére minden kétséget kizáró bizonyítéknak, ám az előbbiekből félreérthetetlenül kitűnik, hogy a *ius vitae ac necis* gyakorlásához a *filius* bűnének bizonyítottan kellett lennie (*iusta causa*), ha az atya el akarta kerülni a gyilkosság vádját. Ám hol történhetett volna inkább a bizonyítási eljárás, mint a családfő házában, az ő vezetése alatt, a rokonok és barátok közreműködésével?³⁸

2. Más források azonban meggyőző bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a *ius vitae ac necis* gyakorlásához *iudicium domesticum* megtartására és a *consilium necessarium* összehívására volt szükség.

Sen. Epist. 47.14. Maiores nostri dominum patrem familias appellaverunt, honores illis (sc. dominis) in domo gerere, ius dicere, permiserunt et domum pusillam rem publicam esse iudicaverunt.

Seneca *Luciliushoz* írott levelében megemlíti, hogy az ősök a *dominus*nak, azaz a *paterfamilias*nak lehetővé tették, hogy a házközösségben „tisztsegeket” lásson el és *iurisdictio*t gyakoroljon, tehát az otthont ill. a házközösséget az állam kicsinyített másának képzelték. A *dominus* büntetőhatalmát (*Strafverfügung*) gyakorolván *Tacitus* szerint *exemplum maiorum*nak³⁹ és *priscum institutum*nak;⁴⁰ *Suetonius* szerint a *mos maiorum*nak;⁴¹ *Cicero* szerint pedig a *consuetudonak*⁴² megfelelően jár el. A *iudicium* bizonyos formaságok között általában a *paterfamilias* otthonában (*privati penates*)⁴³ zajlott, az *atrium*-ban, ahol „*succurrebant effigies maiorum cum titulis suis ut eorum virtutes posteris non solum legerent, sed etiam immittarentur.*”⁴⁴

Azon kérdésben, hogy a *iudicium domesticum* való-

ságos bíraskodás volt-e, a szakirodalom erősen megosztott. *Mommsen*re vezethető vissza azon nézet, mely nem ismeri el a *iudicium domesticum*ot valóságos bíraskodásnak.⁴⁵ *Mommsen* a *iudicium domesticum* fogalmat oxymoronként elutasítja, és csupán *Hauszucht*-ről beszél, ami *coercitionak* vagy *disciplinának* is nevezhető, tehát a *iudicium domesticum*, vagyis szerinte a *Hauszucht* nem egyéb, mint „*Gewissensgericht*”.⁴⁶ *Mommsen*et követően *Volterra* azt állítja, hogy a *iudicium domesticum* ítélete nem mentesítette a hatalom alattit az állami bírósági eljárás és az általa kiszabott büntetés alól,⁴⁷ valamint, hogy a bűncselekmény elbírálására felállított állami bíróság léte már önmagában is kizárja a *iudicium domesticum*nak mint jogintézménynek a létét.⁴⁸ Hasonló gondolatból vezetve *Mommsen* is hiányolja a *iudicium domesticum* által elbírálandó bűncselekmények körének pontos meghatározását.⁴⁹ *Kunkel* véleménye szerint ezen gondolkodásmód nem volt jellemző a rómaiakra, hiszen az állami igazságszolgáltatás rendjében is voltak hatásköri átfedések, s ezek azt bizonyítják, hogy a meghatározott bűncselekmények elbírálására rendelt törvényszékek hatásköre sohasem vált kizárólagossá; a házibíraskodás és az állami igazságszolgáltatás között, – amíg ezek egymás mellett léteztek – kölcsönös hatásköri konkurencia érvényesült.⁵⁰ Hasonló helyzet állt fenn a *tresviri capitales* és a *quaestiones perpetuae* között;⁵¹ bizonyos bűncselekmények miatt a *quaestio repetundarum* a *quaestio maiestatis* vagy a *quaestio de vi* előtt is vádat lehetett emelni.⁵² *Kaser* noha nem tagad meg a *iudicium domesticum*tól olyan határozottan minden jelentőséget, mint *Mommsen* és *Volterra*, hangsúlyozza, hogy nem tartozott a *ius* körébe.⁵³

Valóságos bíraskodást látnak a *iudicium domesticum*-ban, akik *Geib* véleményét többé-kevésbé magukévá tették. Szerinte a *paterfamilias* családjának tagjai felett megillette a büntetőbíráskodás joga.⁵⁴ A rómaiak a családban az állam kicsinyített mását látták, amelyben a *paterfamilias* megfelel az *imperium*mal rendelkező főmagistratusnak, s hasonlóképpen párhuzamba állítható *iurisdictio*juk is⁵⁵ – amint erre már *Bonfante* határozottan

38 Vö.: II. 9. 464ss.

39 Tac. Ann. 2.50. adulteri graviorem poenam deprecatus, ut exemplo maiorum propinquis suis ultra ducentesimum lapidem removeretur suasit.

40 Tac. Ann. 13.32. Isque (sc. maritus) prisco instituto propinquis coram de capite famaue coniugis cognovit et insontem nuntiavit.

41 Suet Tib. 35. ut propinqui more maiorum de communi sententia coacerent.

42 Cic. S. Rosc. 15.44. Quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis...

43 Sen. clem. 1.15.3.

44 Val. Max 5.8.3.

45 Mommsen Strafrecht 16-26.

46 Mommsen Strafrecht 17.n.1.

47 Volterra 117.

48 Volterra 135ss.

49 Mommsen Strafrecht 20.

50 Kunkel: Konsilium 222.

51 Kunkel: Untersuchungen 76.

52 Kunkel: Konsilium 223n.7.

53 Kaser: Inhalt 69. „...die Einordnung der häuslichen Gerichtsbarkeit in den Bezirk der 'mores' lässt vielmehr deutlich erkennen, dass sie bei der Scheidung von Recht und Sitte aus der Rechtsordnung ausgeschlossen worden ist.”

54 Geib 82.

55 Sen. Contr. 10.2.8. Cetera iura puto, paterno imperio subiecta esse; Gell 10.23.4. Vir... mulieri iudex pro censore est, imperium quod videtur habet; Sen. Epist. 47.14. Maiores nostri dominum patrem familias appellaverunt, honores illis (sc. dominis) in domo gerere, ius dicere, permiserunt et domum pusillam rem publicam esse iudicaverunt.

felhívta a figyelmet.⁵⁶ Ezen véleményhez csatlakozott Düll is, noha véleménye szerint a *iudicium domesticum*-ban a *paterfamilias* nem kötötte szükségszerűen a *consilium* véleménye.⁵⁷ Kunkel a feleség és a gyermekek főbenjáró büntetethez fűztetlenül a *consilium*hoz köti, és úgy véli, hogy a *paterfamilias* nem függetleníthette magát a *consilium* többségi ítéletétől, a vádlott bűnösségét vagy ártatlanságát illetően.⁵⁸

3. Álljon itt néhány példa, amelyekből kitűnik, hogy amennyiben az atya az őt megillető *ius vitae ac necis* kívánta gyakorolni, és mentesülni akart a gyilkosság vádjától, az ügyet a *consilium necessariorum*-ban kellett tárgyalnia.

3.1. Liv.2.41.10–12. *Quem(sc.Cassium) ubi primum magistratu abiit damnatum necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem eius supplicii ferant: eum cognita domi causa verberasse ac necasse peculiumque filii Cereri consecravisse; signum inde factum esse et inscriptum: >Ex Cassia familia datum.< Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quaestoribus Caesone Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi iudicio, dirutas publice aedes. Ea est area ante Telluris aedem. Ceterum sive illud domesticum sive publicum fuit iudicium, damnatur Servio Cornelio Q. Fabio consulibus.*

Livius két hagyományt közöl Cassius elítéléséről és haláláról. Az egyik szerint atyja hajtotta rajta végre a halálos ítéletet; miután otthonában megtartotta a szükséges tárgyalást, fiát megkorbácsoltatta és kivégeztette. A fiú vagyonát Ceresnek ajánlotta fel, ebből szobrot csináltatott és ráíratta, hogy a szobrot Cassius családja készítette. A másik hagyomány szerint ellene Caeso Fabius és L. Valerius quaestorok emeltek *perduellio* miatt vádat és *comitalis* eljárásban ítéltették el. (Kr.e. 486/5.) Livius hajlik arra, hogy a második hagyománynak adjon hitelt, azonban ezen verzió lehetetlenségét már Mommsen is

kimutatta.⁵⁹ Így tehát a hitelesnek értékelhető hagyományban a *iudicium domesticum* példája tárul elénk. Az atya parancsára történő megölés nem önkényes, mert az ügyet megvizsgálták és megtárgyalták. A *consilium necessariorum*-ot Livius kifejezetten nem említi ugyan, de amint ez az általa közölt egyéb esetekből kiderül, ez Augustus korának írója számára természetes volt, szándéka ezen híradással elsősorban az ősi idők családfői *severitas*ának és *gravitas*ának kiemelése.⁶⁰ Voci szerint az, hogy a Ceresnek állított szobron a „*familia*” és nem a „*pater*” olvasható, a „*giudizio commune*”-re történő utalás.⁶¹ A „*familia*” szónak jelen esetben családnak és nem vagyonnak történő fordítása helyénvalónak látszik, mert Livius is csupán a fiú *peculium*ának *consecratio*-ját említi, márpedig a *familia (pecuniaque)*⁶² nem használták a *peculium* szinonimájaként.

A „*damnatus*” szó használata éppeníggel nem bizonyítja azt, hogy az atya önállóan, *sine consilio* hozta volna az ítéletet, mert a *condemnare* és a *damnare* szavak a klasszikus *quaestio*s perben a vádló tevékenységét is jelölték.⁶³

3.2. Val. Max.5.9.1. *L. Gellius omnibus honoribus ad censuram defunctus, cum gravissima crimina de filio, in novercam commissum stuprum et parricidium cogitatum, propemodum explorata haberet, non tamen ad vindictam continuo procurrit, sed paene universo senatu adhibito in consilium expositis suspicionibus defendendi se adolescenti potestatem fecit inspectaque diligentissime causa absolvit eum cum consilii tum etiam sua sententia. quod si impetu irae abstractus saevire festinasset, admisisset magis scelus quam vindicasset.*

L. Gellius (consul Kr.e. 72., censor, Kr.e. 70.), aki fiát azzal vádolta, hogy az őt meg akarta ölni, és mostohaanyjával házasságtörést követett el, a tárgyalásra szinte az egész szenátust meghívta, hogy fia bűne felett ítélezzenek. A vádlottnak feltárta gyanúját, és lehetőséget adott neki a védekezésre, majd az ügy igen gondos mér-

56 Bonfante98. „Tutto quanto il diritto punitivo del paterfamilias non e poi altrimenti spiegabile che come l'esercizio di un impero giurisdizionale. Le forme sono quelle di un giudizio pubblico; come il magistrato ha un consilium di sua libera scelta, così il paterfamilias convoca all'uopo un consilium necessariorum o propinquorum o anche di amici e di persone autorevoli – in un caso, si narra, un paterfamilias chiama a consiglio quasi tutto il senato – ed ha luogo un vero giudizio, iudicium domesticum.

57 Düll: 60.

58 Kunkel: Konsilium 249

59 L.: Mommsen: Staatsrecht II.p. 541n.4.

60 Kunkel: Konsilium 225.

61 Voci: Storia 53.

62 A familia pecuniaque tárgyához l. Zlinszky János: Familia pecuniaque, in.: Jogtörténeti tanulmányok VI. Budapest, 1986.; 395-406.

63 Th. L.L. IV. 125 *condemno* B de accusatore: efficere ut is quocum agitur condemnetur; cf. 123, 15, 63: PLAVT. Most. 1099 apud iudicem hunc argenti -bo. LEX Vrsion. (Corp. II 5439) 24,4 si quis decurio ... decurionem... accusabit eum <que> quem accusabit eo iudicio h(ac) l(ege) -arit, is qui quem eo iudicio ex h(ac) l(ege) -arit, si volet... liceto. CIC. Q. Rosc. 25 hunc per iudicem -bis. div. in Caec. 30 Verr. 6,177 Cluent. 9. 120 Caecin. 35. SVET. Tib. 8 reum maiestatis apud iudices fecit et -vit. Vit 2 accusavit -vitque. VLP. dig. 48,5,2 peregris non alias quis videtur, nisi et -erit. 4,2,6,6 mandati se te -ero. cf. 23,3,33. 26,7,2. PAVL. dig. 5,4,9 ut procuratorem ipsum ex dimidia parte et ex dimidia cheredes eius -rent. cf. HIER. epist. 58,1 impudicus senes setas lasciva -at. VVLG. Iob 9,20 os meum -bit me 32,3 -assent Iob; Th.L.L.V.17 damno B de accusatore,efficere ut is quocum agitur damnetur: SEN. cont. 7.1.11 parricidammene facere noverca ne -ando quidem potuit. QVINT. decl. 294 165,10 295 p 168,8.CAES AREL. suggest. 296 nec -ando vel terrendo. PVBLIL I 31 illo nocens se -at, quo peccat die. LIV. 30,39,7 per indicem -ati sunt. VAL.MAX.2,9,6 cum se -assent 8,1 damn. 2 nec reum -vit.SEN. contr. exc. 1,2,22. 2,3,15 bis. 5,6. SEN. benef. 6.38.1 Demades... eum, qui necessaria funeribus venditabat, -vit. ASCON. Scaur. 26. PLIN. nat. 84,6 quem (Verrem) M. Cicerone -verat. QVINT. inst. 2,16,2 cuius eloquentiae fraude -entur interimboni. 9,2,81 decl. 299 180, 8 al. COMM. apol. 180. AVG. civ. 5,18 -atusque ab aemulis Camillus fuerat. BOETH. mus I,1 quod eius partem accusatione -asset. nota: AVSON. 104,6 te tamen et cultus -at et actus eam. addito iudice: PLAVT. Rud. 1282 ad recuperatores. additur genet. sceleris: SEN. contr. 1,3,6 adversariam incesti -vi. 2,3,11 -ari demenciae non possit (7,6,13. 7,10,38. 10,3,11 QVINT. decl. 294 167,20). 7,1,11 -are me noverca parricidii potuit. QVINT. decl. 313 227,24 qui caedis reum accusaverit neque -verit, ipse puniatur. 373 412,9 a privigno sepulcri violati accusata et -ata est. 383 428,3 quae virum malae tractationis -verit (383 428, 6. 429,2). VELL. 2,47,4 Milonem reum non magis invidia facti quam Pompei -vit voluntas.

legelése után a *consilium* és saját ítélete alapján felmentette. Az ítélet *de consilii sententia* született, tehát a *consilium* szavazatain alapult, a *sua sententia* csupán arra utal, hogy az atya maga is ártatlannak találta fiát.⁶⁴ Volterra szerint az atya kezdettől fogva meg lévén győződve fia ártatlanságáról, a *consiliumot* csak azért hívta össze, hogy saját becsületét tisztázza, s hogy fiát a *parricidium* közbírási eljárásától megmentsse.⁶⁵ Kunkel azonban felhívja arra a figyelmet, hogy a forrás erre nem tartalmaz utalást, sőt inkább a vádnak igen körültekintő vizsgálatáról beszél, továbbá hogy a *parricidium* tényállása sohasem lett a csupán megkísérelt vagy tervezett bűncselekményre kiterjesztve, s hogy a gyilkossági kísérlet a *Lex Cornelia de sicariis* után is csak bizonyos esetekben volt büntetendő.⁶⁶

3.3. *Sen. clem. 1.15.2-6. Cogniturus de filio Tarius advocavit in consilium Caesarem Augustum; venit in privatos penates, adsedit pars alieni consilii fuit, non dixit: „Immo in domum meam veniat”, quod si factum esset, Caesaris futura erat cognitio, non patris. Audita causa excussitque omnibus ex his quae adulescens pro se dixerat, et his, quibus arguebatur, petit, ut sententiam suam quisque scriberet, ne ea omium fieret, quae Caesaris fuisset. deinde priusquam aperientur codicilli, iuravit se Tarii, hominis locupletis, hereditatem non aditurum. Tarius quidem eodem die et alterum heredem perdidit, sed Caesar libertatem sententiae suae redemit; et postquam adprobavit gratuitam esse severitatem suam, quod principi semper curandum est, dixit relegandum, quo patri videretur.*

L. Tarius Rufus (*cons. suff. Kr.e.16.*) fiát, aki az életére tört, csupán száműzetéssel büntette, és az előzőleg kötött évjáradékot is tovább fizette neki. Ha Seneca csupán a *bonus paterfamilias* dicséretéért, úgy az eset leírása a *paterfamilias* korlátlan büntetőhatalmának bizonyítékául szolgálna. A filozófus azonban Augustusról is mint *bonus princeps*ről emlékezik meg. A *bonus princeps* dicséretéből és viselkedésének leírásából egyértelműen kiderül, hogy a *filius* bűnét *consilium* bírálta el. Ennek legtekintélyesebb tagja Augustus volt, ám csupán tagja, hiszen ügyelvén arra, hogy az atya vezesse a *cognitio*t, nem kérte a *consiliumot*, ill. tagjait magához, hanem ő kereste fel azokat *in privatos penates*. A *cognitio* lefolytatása után, melyben a fiú alkalmat kapott a védekezésre, a szokásos eljárási rend szerint a jelenlévők szóban adták volna le szavazataikat a fiú bűnösségének kérdésében. Ám Augustus megakadályozván hogy neki mint legrangosabbnak elsőként leadott szavazata a többiek befolyásolja, írásbeli szavazást javasolt. Miután a táblákat, amelyekre a *sententiákat* írták, beszédtek, ám még nem

nyitották fel őket, esküt tett arra, hogy Tarius örökségét nem fogja elfogadni. A bűnösség kérdéséről tehát ezen esetben írásban döntöttek, s ebben nem akarta őket befolyásolni; a büntetés kiszabásánál azonban a *consiliumot* enyhe ítélet hozatalára kívánta ösztönözni – ami már szóban történt. Tariusnak a szótöbbség alapján kellett döntenie, ugyanis ha csupán tanácsnak tekintette volna a *sententiákat*, úgy Augustus azon igyekezete, hogy szavazatával ne befolyásoljon senkit sem, csupán egyenrangú szavazatként számítsák be az övét is, felesleges igyekezet lett volna.

3.4. *D.48.9.5 Marcianus. Divus Hadrianus fertur, cum in venatione filium suum quidam necaverat, qui novercam adulterabat, in insulam eum deportasse, quod latro nis magis quam patris iure eum interfecit: nam patria potestas in pietate debet, non atrocitate consistere.*

Hadrianus egy apát küldött száműzetésbe, aki fiát egy vadászat alkalmával ölte meg, mivel az mostohaanyjával házasságtörő viszonyt folytatott. A császár szerint az orgyilkosság tette inkább gazemberhez, mint atyához méltó cselekedet, ugyanis a *patria potestas* lényege a *pietas*-ban és nem a kegyetlenségben áll.

Az atya nem ölhetett volna meg fiát még akkor sem, ha azt mostohaanyjával házasságtörésen éri, ugyanis erre – amint felesége esetleges megölésére sem – nem jogosította fel a *Lex Iulia de adulteriis coercendis*.⁶⁷ Ám ha az említett törvény feljogosította volna házasságtörésen ért fia vagy felesége megölésére a *paterfamilias*at, itt ezen joggal akkor sem élhetett volna, mivel jelen esetben nem tettenérésről, hanem tartós házasságtörő viszonyról van szó (*adulterabat* – duratív használatban). Ebben az esetben *iudicium domesticum*ban *consiliumot* kellett volna összehívni, hogy a bűnösök felett ítéljenek. Ezt az atya nem tette meg, helyette orvul meggyilkolta fiát. Valószínűbb azonban itt a megfelelő büntetőeljárás, a *iudicium domesticum* hiánya büntettetik és nem csupán a „*schimpfliche Gesinnung*”, amint azt Kaser feltételezi.⁶⁸

3.5. *D.48.8.2. Ulp. Inauditum filium pater occidere non potest sed accusare eum apud praefectum praesidemve provinciae debet.*

Különös figyelmet érdemel ezen forráshely, mely szerint az atya fiát meghallgatás nélkül nem ölheti meg, hanem a provincia előjáróinál kell vádat emelnie ellene. A szöveg első része (*Inauditum filium pater occidere non potest*) az egyetlen nyom a *iudicium domesticum* létre a *iustinianusi Corpus*ban. A szöveg második részének (*sed accusare eum apud praefectum praesidemve provinciae debet*) eredetiségét már Mommsen is megkérdőjelezte,⁶⁹ Bonfante pedig egyértelműen interpolálnak ítélte.⁷⁰

64 Kunkel: Konsilium 224.

65 Volterra 133.

66 Kunkel: Konsilium 224n.10.

67 D. 48. 5.

68 Kaser: Inhalt 69.

69 Mommsen: Strafrecht 618.

70 Bonfante 111.

Perozzi elképzelhetőnek tartotta, hogy a leírás eredeti, mert szerinte a *severinusi* időkben az atyát illető jogok nem veszítették hatályukat, csupán a *magistratus* felé történő bejelentési kötelezettségnek lettek alárendelve.⁷¹ Az újabb szakirodalomban Kunkel a következő magyarázatot fűzi ezen szöveghelyhez: Az első rész azt tiltja meg az atyának, hogy meghallgatás nélkül ölje meg fiát, a második rész viszont a megölés jogát egyértelműen megtagadja tőle, mindenestül és általánosan az állami törvényszék előtti vádemelésre utasítja. Valószínű tehát, hogy az eredeti szöveg a *iudicium domesticum* megtartása esetére, s ha itt a fiú lehetőséget kapott a védekezésre, megengedte a fiú megölését. Véleménye szerint továbbá a praesesoról és a praefectusról szóló rész sem feltétlenül interpolált, hiszen az atya le is mondhatott büntetőhatalma gyakorlásáról, a fiú vétkét nyilvános törvényszék elé is vihette, így tehát a kompilátorok talán csak a *iudicium domesticum*ra vonatkozó utalást törölték ki, mely így hangozhatott: *sed (cognoscere de eo cum amicis vel) accusare eum apud praefectum praesidemve provinciae debet*.⁷²

4. A *Digestában* az említett eseten kívül a *iudicium domesticum*ra és a *consilium necessariorum*ra vonatkozó minden nyomot gondosan töröltek a kompilátorok, mivel a *patria potestas* már *Iustinianus* előtt is pusztán nevelő, fegyelmező hatalommá csökkent, és így a *iudicium domesticum*bán gyakorolt *ius vitae ac necis* teljességgel elvesztette jelentőségét. Tehát a *iudicium domesticum* és a *consilium* nemléte nem bizonyítható azzal, hogy a *iustinianusi* kodifikációban nem találhatunk rájuk utalást.⁷³

Az, hogy a *ius vitae ac necis* gyakorlásához *iudicium*

*domesticum*ra volt szükség, az előzőekből kitűnt. Bizonys kivételes esetekben a megölésre a jog *sine iudicio* is lehetőséget adott. Ezen esetek közül a *Lex Iulia de adulteriis coercendis*⁷⁴ szabályozása bírt kiváló jelentőséggel.⁷⁵

A *Lex Iulia de adulteriis coercendis* biztosítja az atyának azt a jogot, hogy házasságtörésen ért leányát a házasságtörő férfivel együtt büntetlenül megölje, ám e jogot bizonyos feltételek és korlátok közé szorítja.⁷⁶

A leánynak az atya⁷⁷ *potestas*a alatt kellett állnia.⁷⁸ Az *adulterium*ot saját vagy veje házában kellett elkövetniük.⁷⁹ Az atyának a férfi mellett leányát is meg kellett ölnie. Ha csak a *correus*t ölte meg, *homicidának* minősült, és tette a *Lex Cornelia de sicariis* elbírálása alá esett.⁸⁰ Az atya, aki csupán a *correus*t ölte meg, abban az esetben nem volt büntethető, ha leánya azért maradt életben, mert elmenekült, de nem azért, mert az atya kímélte meg életét.⁸¹ *Marcus Aurelius* és *Commodus* császárok *rescriptum*ai arra az esetre biztosítják az atyának – aki a *correus*t megölte, ám leánya életben maradt – a *homicidium* vádja alóli mentességet, ha a leányt az atya életveszélyesen megsebesítette ugyan, amiből kitűnik, hogy meg akarta ölni, ám leánya a véletlen szerencse folytán felépült.⁸² A bűnösöket tetten – *in ipsis rebus Veneris* – kellett érnie.⁸³ Mindkét bűnöst egyszerre, késlekedés nélkül – *uno ictu et uno impetu et aequali ira* – kellett megölnie.⁸⁴ Amennyiben az atya leányát bizonyos idő elteltével ölte meg csupán, *homicidának* minősül, ha azonban a leány elmenekült, az atya pedig utolérte és úgy ölte meg – mivel *continuatione animi* cselekedett – mentesült a *homicidium* vádja alól.⁸⁵ Mi az összefüggés illetve a kapcsolat a *patria potestas*ból folyó *ius vitae ac necis* és

71 Perozzi: I.p. 424. – Kunkel noha ezen véleményt nem véli egyértelműen cáfolhatónak, valószínűtlennek tartja. (Kunkel: *Konsilium*248n.64.)

72 Kunkel: *Konsilium* 249.

73 Kunkel: *Konsilium* 247.

74 K.r.e. 18.

75 *Lex Iulia de adulteriis coercendis* rendelkezései közül itt elsősorban *patria potestas*t érintőek kerülnek tárgyalásra, azok, amelyek a férj jogára vonatkoznak, csupán ezekhez kapcsolódva említetnek.

76 Vö.: Cantarella 244ss.

77 D.48.5.23 (22) Papinianus. Nec in ea lege naturalis ab adoptivo pater separatur.

78 D.48.5.21(20) Papinianus. Patri datur ius occidendi adulterum cum filia quam in potestate habet: itaque nemo alius ex patribus idem iure faciet: sed nec filius familias pater.; D48.5.22(21) Ulpianus. (sic eveniet, ut nec pater nec avus possint occidere) nec immerito: in sua enim potestate non videtur habere, qui non est suae potestatis.

79 Coll.: 4.12.1. Paulus. Permittitur patri tam adoptivo quam naturali, adulterum cum filia cuiusque dignitatis domi suae vel generi sui deprehensum sua manu occidere.; D48.5.24(23).2. Ulpianus. Quare non, ubicumque deprehenderit pater, permittitur ei occidere, sed domi suae generive sui tantum, illa ratio redditur, quod maiorem indiuriam putavit legislator, quod in domum patris aut mariti ausa fuerit filia adulterum inducere.

80 Coll. 4.2.6. Paulus. Sed si filiam non interfecerit sed solum adulterum (sc. pater), homicidii reus est.; Coll. 4.9.1. Papinianus. Si pater quis adulterum occidit et filiae suae pepercit, quaero quid adversus eum sit statuendum? Respondit: sine dubio iste pater homicida est: igitur tenebitur lege Cornelia se sicariis.

81 Coll. 4.9.2. Papinianus. Plane si filia non voluntate patris, sed casu servata est, non minimam habebit defensionem pater, quod forte fugit filia. Nam lex ita punit homicidam, si dolo malo homicidium factum fuerit, hic autem pater non ideo servavit filiam, quia voluit, sed quia occidere eam non potuit.

82 D.48.5.33(32) Macer. Nihil interest, adulteram filiam prius pater occiderit an non, dum utrumque occidat: nam si alterum occidit, lege Cornelia reus erit. quod si altero occiso alter vulneratus fuerit, verbis quidem legis non liberatur: sed divus Marcus et Commodus rescriserunt impunitatem ei concedi, quia licet interempto adultero mulier supervixerit post tam gravia vulnera, quae ei pater infixerat, magis fatio quam voluntate eius servata est.

83 D48.5.24(23) Ulpianus. Quod ait lex 'in filia adulterum deprehenderit', non otiosum videtur: voluit enim ita demum hanc potestatem patri competere, si in ipsa turpitudine filiam de adulterio deprehendat. Labeo quoque ita probat, et Pomponius scripsit in ipsis rebus Veneris deprehensum occidi: et hoc est quod Solo et Draco dicunt „en erga”.

84 D.48.5.24(23).4. Ulpianus. Quod ait lex 'in continenti filiam occidat', sic erit accipiendum, ne occiso hodie adultero reservet et post dies filiam occidat, vel contra: debet enim prope uno ictu et uno impetu utrumque occidere, aequali ira adversus utrumque sumpta. quod si non affectavit, sed, dum adulterum occidit, profugit filia et interpositis horis adprehensa est a patre qui persequeretur, in continenti videbatur occidisse.

85 Coll. 4.2.6-7. Paulus. Sed si filiam non interfecerit, sed solum adulterum, homicidii reus est. Et si intervallo filiam interfecerit, tandum est, nisi persecutus illam interfecerit: continuatione enim animi videtur legis auctoritate fecisse.

a *Lex Iulia de adulteriis coercendis* biztosította *ius occidendi* között?⁸⁶ *Papinianus*⁸⁷ azon kérdésre, hogy mi szükség volt még törvényben rögzíteni, hogy az apának leánya megölése is hatalmában áll, noha már a *Lex Regia* megadta neki a gyermekei feletti *vitalis necisque potestas*, azt feleli, hogy a törvény nem új hatalmat ruház az atyára, hanem inkább azon kötelezettséget rója rá, hogy leányát is ölje meg a házasságtörő férfivel együtt, mert így nagyobb méltányossággal jár el, ha leányának sem kegyelmez.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért van szükség ezen jogintézménynek, hogy az atya a házasságtörőket a fentebbi feltételek mellett megölhette, ilyen részletes tárgyalására a *Digesta*ban és a *Collatio*ban. Amint az előzőekből kitűnt, az atyai *ius vitae ac necis* már a IV. században elhalt, és a gondos kompilátorok az ehhez szükségeszerűen kapcsolódó *iudicium domesticum*ra vonatkozó jóformán összes utalást kitörölték. Így tehát szükségessé vált a *Lex Iulia de adulteriis coercendis* fenntartása, mely immáron a *patria potestas*ból folyó *ius vitae ac necis* nélkül élt tovább.⁸⁸

A házasságtörésen ért leány felett gyakorolható *ius occidendi* a *patria potestas* szerves része. Valószínűleg azon büntetőjogi elv nyer alkalmazást, mely szerint a tetten ért gonosztevőnek megbüntetése – jelen esetben megölése – eljárás nélkül is megengedett.⁸⁹ Ezen jog a már férjezett leánnyal szemben is megmarad, még ha azt atyja *in mariti manum* adta is,⁹⁰ ami valószínűleg a *Lex Iulia de adulteriis coercendis* *manus* korlátozó rendelkezéseivel áll összefüggésben.⁹¹ A *Leges Regiae* szerint ugyanis a férj a *consilium domesticum*ban a rokonokkal (*syngeneis*) együtt ítélkezett felesége halállal büntetendő cselekedetei felett, ilyenek voltak a házasságtörés és a borivás.

Dion. Hal.2.25.

ταῦτα... οἱ συγγενεῖς μετὰ τοῦ ἀνδρός ἐβίκαζον· ἐν οἷς ἢν φθόρος σώματος, καὶ... εἰ τις οἶνον εὐρεθεῖν πιούσα γυνή, ἀμφοτέρω τὰρ ταῦτα θανάτῳ ζημιούν συνεχώρησεν ὁ Ρωμαῖος

Ha azonban feleségét házasságtörésen érte (*In adultera uxorem tuam siprehendisses*), *Cato* szerint büntetle-

nül (*impune*) és külön eljárás nélkül (*sine iudicio*) megölhette.⁹²

A *Lex Iulia de adulteriis coercendis* azonban megfosztotta a férjet ezen jogától, még arra az esetre is, ha felesége *manus* alatt állott – ezzel *Augustus* a *manus* gyön-gítette, s a kor viszonyaihoz alkalmazta.⁹³ Ezt azzal indokolta, hogy míg az atyai szeretet inkább kegyelemre, addig a férji düh inkább elhamarkodott bosszúra sarkall.⁹⁴ Ha a férj házasságtörésen ért feleségét mégis megölte, a *Lex Cornelia de sicariis* alapján felelt.⁹⁵

Az atyai *ius vitae ac necis* a Kr.u. IV. századig kisebb-nagyobb jogi és jogon kívüli megszorítások ellenére érintetlen maradt. *Constantinus* a *ius vitae ac necis*ről még mint élő jogintézményről szól:

CTh.4.8.6. Libertati a maioribus tantum impensum est, ut patribus, quibus ius vitae in liberos necisque potestas permissa est, eripere libertatem non liceret.

365-ben a *paterfamilias* ezen joga pusztá fenyítőhatalommá gyengül, akinek ezáltal feladata az, hogy az ifjúságot botlásaiért megdorgálja, s visszatartsa őket a további hibáktól.⁹⁶

A *Codex Theodosianus*ból *Iustinianus* kevés változtatással átvette a *constantinusi* szöveget. A változtatást azonban éppen a *ius vitae ac necis* illetően foganatosította, ugyanis erről már csupán mint a *paterfamilias* hajdan megillető hatalomról emlékezett meg.

C.8.46.10. „Libertati a maioribus tantum impensum est, ut patribus, quibus ius vitae in liberos necisque potestas olim erat permissa, eripere libertatem non liceret.

Ebből egyértelműen kitűnik, hogy *Iustinianus* korára a *ius vitae ac necis* mint jogintézmény már rég kihalt és esetleges „gyakorlása” büntetőjogi szabályozás alá esett.

III.

Ius exponendi, a kitett gyermek jogállása

1. Az újszülött gyermek felett gyakorolt *ius exponendi* és *ius vitae ac necis* kezdettől fogva magában foglalta a *patria potestas*.

86 Coll. 4.8.1. *Papinianus*. Cum patri lex regia dederit in filium vitae necisque potestatem, quod bonum fuit lege comprehendere, ut potestas fieret etiam filiam occidendi, velis mihi rescribere; nam scire cupio. Respondit numquid ex contrario praestat nobis argumentum haec adiectio, ut non videatur lex non habenti dedisse, sed occidi eam adultero iussisse, ut videatur maiore aequitate ductus adulterum occidisse, cum nec filiae pepercerit?

87 A szöveg eredetiségét illetően L.: *Rabello* 216.

88 *Rabello* 223s.; B.60.37.22.1.

89 *Kunkel*: *Konsilium* 240.

90 Az önjogi leány megölését biztosító Coll.4.2.4. túllép a *Lex Iulia de adulteriis coercendis* szabta határokon. (*Mommsen*: *Strafrecht* 624.n.3.)

91 *Kunkel*: *Konsilium* 237.n.34.

92 Gell.10.23.4. Verba Marci Catonis adscripti ex oratione quae inscribitur De dote, in qua id quoque scriptum est, in adulterio uxores deprehenas ius fuisse maritis necare: «Vir», inquit, (cum divortium fecit, mulieri iudex pro censore est, imperium quod videtur habet, si quid per scriptum est: (In adulterio uxorem tuam siprehendisses, sine iudicio impune necares; illa te, si adulterares sive tu adulterare, digito non aude-

93 *Kunkel*: *Konsilium* 237.n.34.

94 D48.5.23.(22)4. *Papinianus*. Ideo autem patri, non marito mulierem et omnem adulterum remissum est occidere, quod plerumque pietas paterni nominis consilium pro liberis capit: ceterum mariti calor et impetus facile decernentis fuit refrinendus.

95 Coll.4.10.1. *Papinianus*. Si maritus uxorem suam in adulterio deprehensam occidit, an in legem de sicariis incidat, quaero. Respondit: nulla parte legis marito uxorem occidere conceditur: quare aperte contra legem fecisse eum non ambigitur.

96 C.9.15.1. In corrigendis minoribus pro qualitate delicti senioribus propinquis tribuimus potestatem, ut, quos ad vitae decora domesticae laudis exempla non provocant, saltem correctionis medicina compellat. Neque nos in puniendis morum vitii potestatem in immensum extendi volumus, sed iure patri auctoritas corrigat propinqui iuvenis erratum et privata animadversione compescat.

Dion.Hal.2.15.

Εἰς ἀνάγκην κατέστησε (ὁ Ῥωμύλος) τοὺς οἰκήτορας... ἀπασαν ἄρρενα γενεάν ἐκτρέφειν, καὶ θυγατέρων τὰς πρωτογονοὺς, ἀποκτινύναι δὲ μὴδὲν τῶν γεννημένων νεωτερον τοιετούς, πλὴν εἴ τι γένοιτο παιδίον ἀνάπηρον ἢ τέρας εὐθύς ἀπο γυνῆς. ταῦτα δ' οὐκ ἐκώλυσεν ἐπιθῆναι τοὺς γειναμένους, ἐπιτεῖσαντας πρότερον πέντε ἄνδράσι τοῖς ἔγγιστα οἰκοῦσιν, εἰν κακείνοις συνοοκή. κατὰ δὲ τῶν μὴ πειθομένων τῷ νόμῳ ζημίας; ὥρισεν ἄλλας τε καὶ τῆς οὐσίας αὐτῶν τὴν ἡμίσειαν εἶναι δημοσίαν.

Egy *Romulus* neve alatt hagyományozott *lex regia* a *paterfamilias* kötelességévé tette, hogy minden fiúgyermeket és elsőszülött leánygyermeket felneveljen, valamint megtiltotta, hogy három évesnél fiatalabb gyermeket megöljön, kivéve a torzszülöttet rögtön születése után. Ennek kitevését sem tiltotta meg, ám feltételül szabta, hogy meg kell mutatni őt szomszédnak. Azokra, akik e törvénynek nem engedelmesskednének, fele vagyonuk elkobzását szabta büntetésül.

Ezen norma, mely a szakrális jog rendszerébe tartozott, egy időben feltehetőleg ténylegesen korlátozta a patria potestast, ám alkalmazására a későbbiekben nem találunk utalást.

Ezt követően Cicerotól értesülünk a XII. táblás törvény egy előírásáról, mely valószínűleg nem csupán lehetővé tette, hanem meg is parancsolta a torzszülött gyermek kitételét.⁹⁷

IV.1. Cic. Leg., 3.8.19: *Cito necatus tamquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem puer.*

Amint a *romulusi lex regia* sem tiltja meg a torzszülött gyermek kitételét, úgy a *Cicero De legibus* c. művében ránk maradt XII. táblás törvényből származó norma is engedélyezi, mitöbb, talán meg is parancsolja annak elpusztítását. A *Leges Regiae* kitevésről, a XII. táblás törvényben megölelésről esik szó, – ám feltehetően ezen forrásokban e két kifejezés, ha nem is szinonimaként szerepel, a gyermek sorsát tekintve azonos kimenetelű cselekvést jelöl. A torzszülött gyermek esetén ugyanis senki nem gondolt arra, hogy ezt befogadja, és felnevelje, ami egyrészt gyakorlati – hiszen a torzszülött egész életében csupán a családnak s a közösségnek lett volna terhére –, másrészt vallási okokra vezethető vissza. A torzszülött gyermek a rómaiak gondolkodásában – amit a korai időkben a vallás igen erősen áthatott – *prodigium*nak számított, amitől a *procuratio prodigii* során meg kellett szabadítani a közösséget.

A rómaiak a világ megszokott rendjét, nyugalmi állapotát *pax deum*nak nevezték, amely az isteneknek az emberek felé való békés viszonyulását jelentette (a *pax deorum genitivus subiecti*usként értendő); s ha ezen

rend felborult, az mindig az istenek e nyugalmi állapotból való kilépésére volt visszavezethető.⁹⁸ A kozmikus rend megbomlása, tehát minden rendkívüli, újszerű esemény *prodigium*nak számított.⁹⁹ A szó etimológiája kétséges, *Walde–Hofmann* értelmezésében a *prodigium* a „prod-aio”-ból származik,¹⁰⁰ amely szerint a *prodigium* „előremondást” illetve „előremutatást” jelent. Ezen felfogás nem tűnik kielégítőnek, ugyanis a *prodigium* éppenhogy értelmezésre szorult, ezért vették ehhez Rómában mindig a pontifexek, a Sibylla-könyvek vagy a haruspexek segítségét igénybe,¹⁰¹ hiszen a „*prodigium* maga nem mond ki semmit”.¹⁰² Helyesebbnek tűnik azon értelmezés, mely szerint a szó a „prod-agere” összetételből származik, tehát a *prodigium* az előremozgás folyamatát jelenti¹⁰³, így a *prodigium* nem más, minthogy „a felszín mögött rejtőző természetfeletti erők ezt a burkot áttörve előrejönnek, nyilvánvalóvá lesznek”.¹⁰⁴

A *prodigium* megjelenésekor legyen az akár magánjellegű, akár állami, miután jelentését kiderítették, vagyis értelmezték, *procuratio*t kellett végrehajtani, amelynek módjára szintén csak az értelmezők tettek javaslatot – ha ugyanazon *prodigium* gyakrabban visszatért, a pontifexek mindig ugyanazon engesztelést rendelték el.¹⁰⁵ (Például, ha köeső esett, *novemdiale sacrum*ot kellett tartani.¹⁰⁶)

A torzszülöttet is el kellett pusztítani.¹⁰⁷ *Prodigium*nak számított a baljós napon született gyermek is:

Suet. Cal. 5. Quo defunctus est (sc. Britannicus) die, lapidata sunt templa, subversae deum areae, Lares a quibusdam familiares in publicum abiecti, partus expositi.

Suetoniustól értesülünk arról, hogy *Britannicus* halálának napján kövekkel dobálták meg a templomokat, felforgatták az oltárokat, az utcára hajították a Larokat, a gyermekeket pedig kitétek.

A *prodigium*nak számító torzszülött gyermek eliminálása általában megöléssel vagy kitevéssel történt, megjegyzendő azonban, hogy ezen esetekben a kitevés mindig azt jelentette, hogy a gyermeket halálra szánták, tehát a két cselekmény kimenetele végülis azonos volt.

Sen. ira 1.15. Portentosos fetus extinguimus, liberos quoque, si debiles monstrosique editi sunt, mergimus.

Tib. 2.5.79. Prodigia indomitis merge sub aequoribus.

A *procuratio*nak minden esetben vértelennek kellett lennie, ezért ezt gyakran vízbefojtással hajtották végre.

A *ius exponendine* újabb szabályozásáról csupán jóval később, a Kr.u. IV. századból van adatunk, így elképzelhető, hogy a patria potestas ezen eleme addig nem lett különösképpen korlátozva.

97 L.: *procuratio prodigii*

98 Köves–Zulauf 61.

99 Zintzen 1151.

100 Walde–Hof.

101 Zintzen 1153.

102 Köves–Zulauf 62.

103 Kleinknecht 69.sq., Köves–Zulauf 62.

104 Köves–Zulauf 62.

105 Latte 204.

106 Liv. 1.33.4.; 30.38.9. In. *Palatio lapidibus pluit, id prodigium more patrio novemdiali sacro, cetera hostiis maioribus expiata.*

107 Liv. 27.37.6.; 31.12.7.; 39.22.5.

A gyermekkitevés természetesen már ebben a korban sem csupán vallási okokra volt visszavezethető. Az atya ugyanúgy kithette azon gyermeket, amelyet nem volt hajlandó – az anya vélt vagy valós hűtlensége miatt – sajátjaként elismerni, vagy amelyet szegénysége illetve bizonyos egyéb gazdasági okoknál fogva nem akart felnevelni. Ezen esetekben a gyermeket általában nem szánták pusztulásra, hanem olyan helyre tették ki, ahol mások könnyen rátaláltak.¹⁰⁸ Természetesen olyan esetekről is tudunk, amikor a gyermeket befogadván azt prostitúcióra vagy gladiátorságra szánták, és nevelték fel (ad *servitutum* aut ad *lupanar*¹⁰⁹). Előfordult, hogy az atya hajdan kitett leányával, mint prostituálttal találkozott, s őt nem ismerte meg.¹¹⁰ Közülük nem egyet megnyomorítottak és koldulásra kényszerítettek:

Sen. Contr. 10.4. Quidam expositos debilitabat et debilitatos mendicare cogebat ac mercedem exigebat ab eis.

2. A kitett gyermek jogállása koronként igen nagy változatosságot mutat.

2.1. A kitett gyermek jogállásáról a Constantinus előtti korból származó források nem adnak egységes képet.

a) Plautus és Terentius darabjainak tanúsága szerint a kitett majd befogadott gyermek megtartja szabad státusát. Plautus „Casina” című komédiájában a kitett leánygyermeket a libertina Cleostrata fogadta be a Casina nevet adván neki. Casina felnővén a szintén szabad státusszal rendelkező Eutyricus felesége lett. A szintén Plautustól származó „Cistelláriában” Melaenis kerítőnő vette magához és nevelte fel a szabadon született, kitett Seleniumot, aki később a szabad Alcesimarchushoz ment nőül. Terentius „Heautontimorumenos” című darabjában Antiphilát, akit anyja, Sostrata tett ki, szabad státusát megtartotta, és a szintén szabad Cliniával házasodott össze.¹¹¹

b) Kétségtelen ugyanakkor, hogy igen sok kitett gyermeket rabszolgaságba kényszerítettek.¹¹² Hasonlóról látszik Suetonius is beszámolni:

Suet. Gramm. 7. M. Antonius Gniphos, ingenuus in Gallia natus sed expositus, a nutrito suo manumissus institutusque fuisse dicitur ingenii magni, memoriae singularis, nec minus Graece quam Latine doctus.

Suet. Gramm. 21. C. Melissus, Spoleti natus ingenuus,

sed ob discordiam parentum expositus, cura et industria educatoris sui altiora studia percepit, ac Maecenati pro grammatico muneri datus est. Cui cum segratum et acceptum in modum amici videret, quamquam asserente matre, permansit tamen in statu servitutis praesentemque condicionem verae origini anteposuit.

Suetonius elsőként M. Antonius Gniphóról közöl információkat, miszerint az Galliában szabadon született (ingenuus), ám gyermekként kitétték, majd aki felnevelte „manumittálta”, és taníttatta. Ezt követően megemlíti, hogy Gniphó kitűnő képességű, s kiváló emlékező tehetséggel megáldott férfiú volt, aki mind a latin, mind pedig a görög nyelvben igen nagy jártasságra tett szert. A második forrás a Spoletiumban szintén csak szabadon született (ingenuus) C. Melissusról szól, akit még gyermekkorában a szülő közt fennálló ellentétek miatt kitétték. Felnevelőjének – befogadójának – hála, a magasabb tudományokban is képzést nyert, s Maecenasnál mint grammatikust ajánlották be. Maecenas barátságába fogadta, s noha Melissus anyja is fia szabadságát támogatta – *adsertio libertatis* keresettel élt –, ő mégis inkább megmaradt rabszolgá statusban (*in statu servitutis*), mivel azt többre tartotta eredeti származásánál. Weiss az *ingenuus natus* és *manumissus* kifejezéseket ellentétként értelmezte, ebből pedig Gniphó rabszolgastatusára következtetett.¹¹³ Coril szerint e szövegben az „*in servitute*” csupán *de facto* állapotot jelöl, s nem azt, hogy a gyermek *de iure* is *servusszá* tétellett volna.¹¹⁴ Watson úgy véli, hogy Suetoniusnál sem a „*status servitutis*”, sem a „*manumissus*” kifejezés nem *terminus technicus*ként szerepel, így ezeknek felesleges volna különösebb figyelmet szentelni.¹¹⁵ A „*manumissus*” nem feltétlenül utal a *status servitutis*ra, hiszen a *mancipium*ban levő *filius* esetében is *remancipatio*, ill. *manumissio* alkalmaztatott.¹¹⁶

Sen. Contr. 9.3. Expositum qui agnoverit, solutis alimentis recipiat. Az atya kitett gyermekét a *nutritortól* az *alimentatio* költségeinek megtérítése után visszakövetelhetette.

2.2. A szabadon született majd kitett gyermek jogállásáról váltanak levelet Plinius Secundus, Bithynia helytartója¹¹⁷ és Traianus császár. A levelek feltehetően Plinius második hivatali évében keltek, valamikor jan. 28. és szept. 18. között.¹¹⁸

108 Ilyen hely volt Rómában például a zöldségpiacon az ún. *columna lactaria*. Fest. sv. *Lactaria columna in foro olitorio dicta, quod ibi infantes lacte alendos deferebant.*

109 Lact. Div. Inst. 6.20.18.

110 Min. Fel. 31.4., Iustin. Apol. 1.27.; Boswell (Expositio and Oblatio: The Abandonment of Children in the Ancient and Medieval Family; AHR 89. (1984), 28.) „Incest comprised the single most common objection of Christian moralists to expositio, and no solution to this problem presented itself. Few, if any, fathers of the church objected to abandonment as a dereliction of parental duty. In the relatively few places where early Christian literature touched on the practice, which it describes as common, authors complained of the possibility that parents might unknowingly use as prostitutes children they once abandoned”. (Cit. ex Memmer 22. n.2.)

111 Kérdéses, hogy a Plautus és Terentius műveiből merítettek mennyiben tekinthetők a római állapotok hű tükrének. Valószínű azonban, noha e szerzők általában görög példák alapján dolgoztak, hogy az ábrázolt életviszonyokat és gondolkodásmódot a rómaiakhoz kellett alkalmazniuk, hiszen csak így számíthattak közönségsikerre.

112 Sen. Contr. 10.4.13. Deinde: an hoc non licuerit illi facere. Licuit, inquit, expositi in nullo numero sunt, servi sunt.

113 Weis 469.

114 Cornil 428.s.

115 Watson 171.

116 Kaser: RP 1.65.

117 Kr. u. 110-112

118 Sherwin-White 650

Plin. Epist. 10.65. C. Plinius Traiani Imperatori. Magna, domine, et ad totam provinciam pertinens quaestio est de condicione et alimentis eorum, quos vocant „threptus” in qua ego auditis constitutionibus principum quia nihil inveniebam aut proprium, aut universale, quod ad Bithynos ferretur, consulendum te existimavi, quid observari velles; neque enim putavi posse me in eo, quod auctoritatem tuam posceret, exemplis esse contentum.

Recitabatur autem apud me edictum, quod dicebatur divi Augusti, ad Andaniam pertinens; recitatae epistolae et divi Vespasiani ad Lacedaemonios et divi Titi ad eosdem et Achaeos, et Domitiani ad Avidium Nigrinum et Armenium Brocchum proconsules, idem ad Lacedaemonios, quae ideo tibi non misi, quia et parum emendata et quaedam non certae fidei videbantur, et quia vera et emendata in scriniis tuis esse credebam.

Plinius levelében a „threptos”-nak nevezett szabadon született, majd kitett gyermekek statusának és alimentációjuknak kérdését, mint az egész provinciát érintő problémát tárja Traianus császár elé, ugyanis sem kifejezetten Bithyniára, sem az egész birodalomra vonatkozó szabályt nem talált, s úgy vélte, hogy egy, csupán császári tekintéllyel eldönthető ügyben nem elégedhet meg egyéb példákkal. Tud ugyan bizonyos epistulákról és edictumokról, így például az Augustus, Vespasianus és Titus császárok által Andania, Sparta és Achaia számára kiadottakról, ám ezek mind csupán partikuláris szabályokat tartalmaznak, s ezért nem alkalmazhatók Plinius provinciájára. Az említett dokumentumok másolatát egyébként sem küldi meg Traianusnak, mivel a császár archívumában ezek valószínűleg – jóval pontosabb szövegezéssel – megtalálhatók.

Plin. Epist. 10.66. Traianus Plinio. Quaestio ista, quae pertinet ad eos, qui liberi nati expositi, deinde sublato a quibusdam et in servitute educati sunt, saepe tractata est, nec quicquam invenitur in commentariis eorum, qui ante me fuerunt, quod ad omnes provincias sit constitutum. epistolae sane sunt Domitiani ad Avidium Nigrinum et Armenium Brocchum, quae fortasse debeant observari: sed inter eas provincias, de quibus rescriptis, non est Bithynia. et ideo nec adsertationem denegandum iis, qui ex eius modi causa in libertatem vindicabuntur, puto, neque ipsam libertatem redimendam pretio alimentorum.

Traianus válaszlevelében fogalmazza meg precízen a Plinius által felvetett kérdést: azon szabadon született gyermekekről van szó tehát, akiket szüleik kitettek, majd mások befogadtak, és rabszolgaként neveltek fel. Traianus megemlíti, hogy elődei valóban nem rendezték általános – minden provinciára kiterjedő – hatállyal e

kérdést, s utal Domitianus két Avidius Negrinus és Armenius Brocchus proconsulokhoz írott epistuláira, amelyek talán nem teljességgel elhanyagolhatók, ám minthogy nem bírnak általános hatállyal, Bithyniára sem alkalmazhatók. Traianus megadja az *adsertio in libertatem* lehetőségét, és megtagadja a *nutritortól* az *alimentatio*s költségek megtérítésének követelési jogát, s az ennek biztosítását szolgáló *ius retentionis*.

Felmerül a kérdés, hogy ki érvényesítheti a szabadságigényt. Mivel Traianus a *vindicatio in libertatem*et engedélyezte és nem a *vindicatio in patriam potestatem*et, Cornil szerint a *vindicatio* joga nem a szülőket, hanem magát a gyermeket illette meg.¹¹⁹ Mivel a rabszolgasorban élő gyermek azonban maga nem kezdeményezhetett pert, *adsertor* fellépésére volt szükség, hogy a perben a gyermeket az képviselje.¹²⁰ Traianus tehát a gyermeknek ily módon el nem veszíthető *status libertatis*ából indult ki.¹²¹ Az *alimentatio* költségei nem térítendőek meg, mivel jelen esetben a szabadság visszanyerése nem kiváltás a *status servitutis*ből, hanem a rabszolgasorból való szabadonengedés.¹²²

D.40.4.29. Scaevola. Uxorem praegnantem repudiaverat et aliam duxerat: prior enixa filium exposuit: hic sublatus ab alio educatus est nomine patris vocitatus usque: ad vitae tempus patris tam ab eo quam a matre, an vivorum numero esset, ignorabatur: mortuo patre testamentoque eius, quo filius neque exheredatus neque heres institutus sit, recitato filius et a matre et ab avia paterna agnitus hereditatem patris ab intestato quasi legitimus possidet. quaesitum est hi qui testamento libertatem acceperunt utrum liberi an servi sint. respondit filium quidem nihil praedicti passum fuisse, si pater eum ignoravit, et ideo, cum in potestate et ignorantis patris esset, testamentum non valere. servi autem manumissi si per quinquennium in libertate morati sunt, semel datam libertatem infirmari contrarium studium favore libertatis est.

Ezen eset szerint, melyet kitett gyermek jogállásának meghatározásában szintén döntő jelentőséggel bír, egy római polgár elvált állapotos feleségétől és újrահázasodott. Az eltaszított feleség kitette a gyermeket, akit egy harmadik személy nevelt fel. Az atya végrendeletében, mivel nem tudta, hogy fia életben van-e vagy sem, sem örökösként nem nevezte meg, sem ki nem tagadta. Atyja halálát követően a fiú, miután anyja és atyai nagyanyja felismerték, *legitimus heres*ként birtokba vette az örökséget. Scaevola nézete szerint a végrendelet érvénytelen, mivel a fiú *patria potestas* alatt állott, még akkor is, ha atya nem tudott erről.¹²³ Paulus szerint a kitett gyermek megtartja *status libertatis*át, még ha erről nem is tudna, s önmagát rabszolgának tekintené is.¹²⁴

119 Cornil 430s.

120 Sherwin-White 654.

121 Bang 202.

122 Memmer 34.

123 Gai. 2.123.

124 D.22.6.1.2. Paulus. Si quis nesciat se cognatum esse, interdum in iure, interdum in facto errat. nam si liberum se esse et ex quibus natus sit sciat, iura autem cognationes habere se nesciat, in iure errat: at si quis (forte expositus) quorum parentium esse ignoret, fortasse et serviat alicui putans se servum esse, in facto magis, quam in iure errat.

Diocletianus és Maximianus császárok 295-ben kelt Rhodonushoz intézett *rescriptum*ában a következőket olvashatjuk:

C.5.4.16. *Patrem, qui filiam exposuit, at nunc adultam sumptibus et labore tuo factam matrimonio coniungi filio desiderantis favere voto convenit. qui si renitatur, alimentorum solutioni in hoc solummodo casu parere debet.*

Rhodonus befogadott és felnevelt egy szabadon született és kitett leányt, miután az felnőtt, fiának szánt nőül. A házasság megkötése előtt fellépett a természetes atya, és követelte leánya kiadását. Az atyának megmaradt a *potestas*a a gyermek felett, s ezt *praeiudicium de patria potestate* segítségével érvényesíthette is volna.¹²⁵ A kérdés azonban csupán arra irányult, hogy az atyának meg kell-e térítenie az *alimentatio* költségeit. A döntés értelmében amennyiben a természetes atya ellenezné a leánya és a nevelőapa fia közti házasságkötést, abban az esetben meg kell térítenie az *alimentatio*s költségeket, ha viszont beleegyeznék abba, úgy mentesül a költségek megtérítése alól.

2.3. A kitett rabszolgagyermek is megtartja a veleszületett *status servitutis*t, a rajta fennálló tulajdon kérdését Alexander Severus császár szabályozta A. Claudiushoz intézett 224-ben írott *rescriptum*ában:

C.8.51.(52)1. *Si invito vel ignorante te partus ancillae vel adscripticiae expositus est, repetere eum non prohiberis. sed restitutio eius, non a fure vindicaveris, ita fiet, ut, si qua in alendo vel forte ad discendum artificum iuste consumpta fuerint, restitueris.*

Ha a gyermeket a dominus tudta nélkül, ill. akarata ellenére tették ki, az urat megilleti a *vindicatio* joga, a *nutritio*r számára azonban meg kell térítenie költségeit. Ha azonban a dominus maga tette ki a rabszolganő gyermekét, akkor nem adatik meg neki a *repetitio* joga. A *derelictio* elvének megfelelően az így kitett rabszolgagyermek megtartja statusát, ám uratlanává válik, a *collector* pedig *occupatio*val szerez felette tulajdont.¹²⁶

2.4. A kitett gyermek rabszolgastatusára a dáciai viaszostáblák szerződéseik közt is találunk utalást:

FIRA III.p.284. (CIL III.p.937.) *Maximus Batonis puellam nomine Passiam, sive ea quo alio nomine est, annorum circiter sex plus minus, empti sportellaria emit mancipioque accepit de Dasio Verzonis Pirusta ex Kavieretio v/v ducentis quinque...*

139. március 17-én Kartumban Maximus Batonis és Dasius Verzonis között rabszolgavétel jött létre, amelynek tárgya egy kb. 6 esztendőös Passia nevű rabszola-

lány volt. Az eladó köteles volt a rabszolga származását az adásvételnél megnevezni¹²⁷, mivel ez nagyban befolyásolta azt, hogy mely foglalkozásra alkalmas; ezért az *aedilisi edictum*¹²⁸ is kötelezte azokat, akik piacon adnak el rabszolgát, hogy nevezzék meg annak *natio*ját.¹²⁹ (*Nationem cuiusque in venditione pronuntiare debent. Ulp. D.21.1.31.21.*)

Mommsen szerint az *empta sportellaria* kifejezés arra utal, hogy a tulajdonos a leány anyját vásárolta meg, s a rabszolgaleányt, *Passiát* ajándékként kapta, mivel a *sportella* ajándékot jelent.¹³⁰ Valószínűbbnek tűnik Weiss értelmezése, aki szerint az eladó maga vásárolta kitett gyermekként a leányt, ezt a következőkkel bizonyítja:¹³¹ a papiruszok tanúsága szerint a *sportellarius* kifejezés azonos a „*koptriaireios*”-szal,¹³² ami pedig a papiruszokban mindig kitett gyermeket jelöl. A *sportella* kétségkívül kosárkát jelent, s mint Hieronymus *Vulgata* fordításában Mózes kitevésével kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „*Sumpsit fiscellam scribeam... posuitque intus infantulum et exposuit eum.*”¹³³ A *fiscella*, amely az eredetileg kosarat jelentő *fiscus* kicsinyítőképzős alakja, a *sportella* szinonímája, s azon szokásra utal, mely szerint a gyermekkitekésnél gyakran használtak kosarat. Tehát a *sportellaria* kosárban kitett leánygyermeket jelent. Ezen értelmezéshez egyes görög források is közelebb vihetnek, melyek szerint a gyermeket szinténcsak valamilyen edényben (*ostrakon*, *enkhystris*) tették ki.

2.5. Constantinus 331. április 17-én kelt törvénye jelentős változást hozott a kitett gyermekek jogállásában, ugyanis az Alexandrus Severus által hozott, a rabszolganő gyermekének sorsát illető szabályozást kiterjesztette a szabad gyermekekre is.

CTh. 5. 9.1. *Quicumque puerum vel puellam, proiec-tam de domo patris vel domini voluntate scientiaque, collegerit ac suis alimentis ad robur provexerit, eundem retineat sub eodem statu, quem apud se collectum voluerit agitare, hoc est sive filium sive servum eum esse maluerit: omni repetitionis inquietudine penitus sub-movenda eorum qui servos aut liberos scientes propria voluntate domo recens natos abiecerint.*

Tehát azon atya, aki gyermekét kitéttette, elveszíti fellette potestasát s ezzel a gyermek visszakövetelésének jogát is. A *nutritio*r szabadon dönt a befogadott gyermek statusa felől, függetlenül attól, hogy az szabadként vagy rabszolgaként jött-e a világra. A „*retineat sub eodem statu, quem apud se collectum voluerit agitare*” kitétel mutatja, hogy az atyának nem adatott meg a *vindicatio* in libertatem ill. az *adsertio libertatis* lehetősége.¹³⁴ Igen

125 Memmer 38.

126 Memmer 40.

127 Lenel EP.p.554., 563. *Clausula de natione pronuntianda*

128 Az *aedilisi edictum*hoz bővebben L.: Jakab Éva: *Stipulationes aediliciae*, AUSz 1993.

129 Pólay: A dáciai viaszostáblák szerződéseik 146.

130 Pólay: *ibid.*

131 Weiss 160. sqq.

132 Aristoph. Ranae 1190 (Oedipusról); Schol. ad Platon Minos 314d, 310. (Dübner)

133 Exod. 2.3.

134 Memmer 65.

világosan kitűnik, hogy ezen törvény meglehetősen határozó védelmet biztosított a kitett gyermek felnevelője számára.

2.6. A *ius exponendi* korlátozása illetve tilalma a jog szintjén igen későn történt meg. 374 februárjában *Valentinianus*, *Valens* és *Gratianus* császárok a gyermekmegőlést halálbüntetéssel rendelték sújtani:

C.Th.9.14.1.(=C.9.16.8.) Si quis necandi infantis piaculum¹³⁵ adgressus adgressave sit, erit capitale istud malum (C: sciat se capitali supplicio esse puniendum).

Egy hónapra rá *Valentinianus* a gyermekkitevést büntetendőnek nyilvánította:

C.8.51.(52)2.pr. Unusquisque subolem suam nutriat. quid si exponendam putaverit, animadversioni quae constituta est subiacebit.

Mintogy *Valentinianus* egy korábbi büntetésre hivatkozik, így nem kizárt, hogy csupán egy már régebben létező kitevési tilalmat újít fel. Ezzel szemben szintén elképzelhető – amennyiben az *expositiōt* a *necatio* egy formájának fogjuk fel, ami a postklasszikus gondolkodástól egyáltalán nem idegen¹³⁶ – hogy *Valentinianus* az ugyanezen év februárjában kelt gyermekmegőlési tilalomra, ill. annak büntetési tételére utal.¹³⁷ Az utóbbi álláspont mellett érvként hozható fel, hogy mindkét *constitutio* ugyanazon *Probus praefectus praetorio*hoz intéztetett.

A büntetési tételt az utóbbi *constitutio*ból nem tudjuk meg. *Memmer* szerint arra, hogy 442-ben még biztosan nem büntették halállal azt, aki gyermekét kiteszi, bizonyítéknak szolgál az, hogy 442-ben a *Vaisoni* Zsinat X. kánonja foglalkozott azoknak egyházi büntetésével, akik gyermeküket kiteszik.¹³⁸ Ha ugyanis létezett volna egy, a kitevést halálbüntetéssel sújtó szabályozás, úgy az egyházi büntetés tárgyalása teljességgel szükségtelenné vált volna.¹³⁹

A 374. évi gyermekkitevési tilalom felehetően csak a *paterfamilias* saját gyermekeire vonatkozott, ugyanis

ezen törvény szabályozza a *dominus* jogait is a kitett *colonus*- és rabszolgagyermek felett:

C.8.51(52).2.1. Sed nec dominis vel patronis repetendi aditum relinquimus, si ab ipsis expositos quodammodo ad mortem voluntas misericordiae amica collegerit: nec enim dicere suum poterit, quem pereuntem contempsit.

Ennek alapján a *dominust* ill. a *patronust*, aki a gyermeket halálra szánta, és ezért kitette, nem illeti meg a visszakövetelés joga.

412-ben *Honorius* és *Theodosius* császárok hasonló szabályozást léptetnek életbe:

C.Th.5.9.2. Nullum dominis vel patronis repetendi aditum relinquimus, si expositos quodammodo ad mortem voluntas misericordiae amica collegerit, nec enim dicere suum poterit, quem pereuntem contempsit; si modo testis episcopalis subscriptio fuerit subsecuta, de qua nulla penitus ad securitatem possit esse cunctatio.

Ebben az előző szabályozáshoz képest nóvumként jelenik meg, hogy a rendelkezés a kitett gyermek befogadását két feltételhez köti; ennek a püspök előtt kell megtörténnie, s okmányt kell róla készíteni. *Memmer* szerint ez valószínűvé teszi, hogy a *collectornak* jogában állott a 331-es norma értelmében, hogy a gyermek statusa felől határozzon.¹⁴⁰

2.7. *Iustinianus* 529-es, az egész birodalomra kiterjedő rendelkezése szerint a kitett gyermek, származzék akármi-lyen statusból is, nem sülyeszthető sem *colonusi*, sem rabszolgasorba.¹⁴¹ Így minden kitett gyermek számára biztosítja a szabadságot, még azon rabszolgagyermeknek is, akiket a *dominus* tétetett ki. A *collectornak* megtiltja, hogy előnyöket szerezzen a gyermek felneveléséből, cselekedete *officium pietatis*nak minősül.¹⁴² Az ebben foglaltakat még ugyanabban az évben megerősítette.¹⁴³ 541-ben *expressis verbis* garantálta a kitett rabszolgagyermek szabadságát is.¹⁴⁴ Csak abban az esetben engedi meg a *dominus*nak a gyermek felett fennálló tulajdona bizonyítását, ha azt tudta nélkül, ill. akarata ellenére tették ki.

135 Accursius, glossa a.h.l.: *piaculum*, i. crimen sanguine pium vel quid pietatem admovet.

136 Vö.: S.2.24.10.

137 Bonfante 112., *Kaser*: Inhalt 79.

138 Sane si quies post hanc diligentissimam sanctionem expositorum hoc ordine collectorum repetitor vel calumniator extiterit, ut homicida ecclesiastica distinctione feriat.

139 *Memmer* 70.

140 *Memmer* 70.

141 C.8.51.(52).3. Pr. Sancimus nemini licere, sive ab ingenuis genitoribus puer parvulus procreatus sive a libertina progenie sive servili conditione maculatus expositus sit, eum puerum in suum dominium vindicare sive nomine domini sive adscripticiae sive colonariae conditionis: sed neque his, qui eos nutriendos sustulerunt, licentiam concedi penitus (cum quadam distinctione) eos tollere et educationem eorum procurare, sive masculi sint sive feminae, ut eos vel loco libertorum vel loco servorum aut colonorum aut adscripticiorum habeant. I. Sed nullo discrimine habito hi, qui ab huiusmodi hominibus educati sunt, liberi et ingenui appareant et sibi adquirant et in posteritatem suam vel extraneos heredes omnia quae habuerint, quomodo voluerint, transmittant, nulla macula vel servitutis vel adscripticiae aut colonariae conditionis imbuti: nec quasi patronatus iura in rebus eorum concedi, sed in omnem terram, quae Romanae ditioni supposita est, haec obtinere.

142 C.8.51.(52).3.2. Neque enim oportet eos, qui ab initio infantes abegerunt et mortis forte spem circa eos habuerunt, incertos constitutos, si qui eos suscepunt, hos iterum ad se revocare conari et servili necessitati subiugare: neque hi, qui eos pietatis ratione suadente sustulerunt, ferendi sunt denuo suam mutas sententiam et in servitum eos retrahentes, licet ab initio huiusmodi cogitationem habentes ad hoc prosulerint, ne videantur quasi mercimonio contracto ita pietatis officium gerere.

143 C.1.4.24.

144 N.153.I. Quicumque igitur in ecclesiis, vel vicis, vel aliis locis expositi probantur, eos omnibus modis liberos esse iubemus, licet actori manifesta probatio suppetat, quia personam illam ad suum dominium pertinere ostendat. Si enim legibus nostris praeceptum est, ut servi aegrotantes, qui a dominis neglecti, quum de valetudine eorum desperarent, tanquam cura a dominis digni non habiti omnino in libertatem rapiantur, quanto magis eos, qui in ipso vitae initio aliorum hominum pietati relict, et ab ipsis enutriti sunt, in iniustam servitutem trahi non patiemur? His igitur et sanctissimum Thessalonicensium archiepiscopum et sanctam dei ecclesiam, quae sub illo constituta est, et gloriam tuam opem ferre, libertatemque illis adjudicare sancimus. Neque illi, qui haec faciunt, legum nostrarum poenas effugient, ut qui omni inhumanitate et crudelitate repleti sunt, domnique homicidio tanto detestabiliore, quanto miserioribus id afferunt.

IV. Összegzés

Betekintésünk végéhez közeledve álljon itt néhány összefoglaló megjegyzés a *patria potestas* két, e dolgozatban taglalt jogintézményéről:

A *ius vitae ac necis* – vagyis a *paterfamilias*nak a felnőtt gyermekkel szemben fennálló büntetőhatalma – a Kr.u. IV. századig ténylegesen élő jogot jelentett, amely alapján az atya akár meg is ölhette gyermekét. Ezen jog gyakorlása azonban bizonyos eljárási szabályok és korlátok közé volt szorítva. Így tehát a *iudicium domesticum* keretében kellett eljárást lefolytatnia, amely során a *consilium necessariorum* megvizsgálta a vádat, s meghallgatta a vádlott védekezését – *cognita et audita causa* –, majd abban az esetben, ha a bűn valóban haláltérdemlőnek tűnt – *iusta causa* –, úgy szótöbbséggel döntött a bűnösség felől, amely döntés a *paterfamilias* számára feltétlen kötelező erővel bírt. Augustus a *Lex Iulia de adulteriis coercendissal* tovább szűkítette a *ius vitae ac necis* alkalmazási körét.

A *ius exponendi*, azaz a *paterfamilias*nak az újszülöttelel szemben fennálló joga, Kr.u. 374-ig élő jog volt. Gyakorlásának két okát különböztethetjük meg. Az egyik alapvetően vallási, ebben az esetben a kitevés mint *procuratio prodigii* a gyermek halálát célozta, s nem különült el az újszülött megölésétől. A másik esetben az ok csupán az volt, hogy a család illetve a *paterfamilias* nem kívánta felnevelni a gyermeket, azért kitette azt; viszont számíthatott arra, hogy azt valaki megtalálja és felneveli. Ha ezen utóbbi lehetőség bekövetkezett, úgy problémaként merült fel a felnevelt gyermek jogi statusának kérdése. Ez a századok során igen változatos képet mutat, mígnem Iustinianus eljutott odáig, hogy szinte minden kitett és felnevelt gyermek számára garantálta a szabad statust.

Hivatkozások:

I W. Bang: Die Herkunft der römischen Sklaven. II: Die Rechtsgründe der Unfreiheit, Mitteilungen des kaiserlich deutschen archäologischen Instituts, Röm. Abt. 27. 1912; P. Bonfante: Corso di diritto romano I, Roma 1925; Brósz-Pólay: Római jog, Budapest 1974; E.

Cantarella: Adulterio, omicidio legittimo e causa d'onore in diritto romano, Studi in onore di G. Scherillo, Milano 1972; G. Cornil: Contribution a l'étude de la patria potestas. (Extrait de la Nouvelle Revue historique de droit français et étranger de Juillet-Aout 1897.) Paris 1897; De Visscher, Le régime romain de la noxalité 1947; R. Düll: Iudicium domesticum, abdicatio und apoceryxis, SZ 63

Geib: Geschichte des röm. Criminalprozesses, Leipzig 1842; Glotz: Études sociales et juridiq. 1906; H.G. Heumann – E. Seckel: Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts, Leipzig 1907; Ihering: Geist des römischen Rechts, Leipzig 1852-1865; Jellinek A.: Az apai hatalomról a római jogban, Budapest 1875; M. Kaser: Der Inhalt der patria potestas, SZ 58; M. Kaser RP.: Das römische Privatrecht I-II, München 1971-1975; H. Kleinknecht: Laokoon, H. 79., 1944; Th. Köves-Zulauf: Bevezetés a római vallás és monda történetébe, Budapest 1995; W. Kunkel: Das Konsilium im Hausgericht, SZ 83; W. Kunkel: Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit, München 1962; K. Latte: Römische Religionsgeschichte, München 1960; O. Lenel EP.: Das „Edictum perpetuum“, Leipzig 1927; M. Memmer: Ad servitutum aut ad lupanar..., SZ 108; L. Mitteis: Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs, 1891; Th. Mommsen: Römisches Staatsrecht I-III, Berlin 1887-1888; Th. Mommsen: Römisches Strafrecht, Leipzig 1899; S. Perozzi: Istituzioni di diritto romano I-II, Roma 1928; Pólay Elemér: A censori regimen morum és az ún. házi bíráskodás, AUSz XII., 1965; Pólay E.: A dáciai viaszostáblák szerződesei, Budapest 1972; Pólay E.: Az atyai hatalom intézményének alapvonalai a római jogban, Miskolc 1940; A.M. Rabello: Effetti personali della „patria potestas“ I., Milano 1979; Sherwin-White: The Letters of Pliny, Oxford 1966; P. Voci: Storia della patria potestas da Augusto a Diocleziano, IURA 1980; E. Volterra: Il preteso tribunale domestico in diritto romano. Rivista italiana per le scienze giuridiche II, 1948; A. Walde u. J.B. Hofmann: Lateinisches etymologisches Wörterbuch, 3. Aufl. 1938.f.; A. Watson: The Law of Persons in the Late Roman Republic, Oxford 1967; E. Weiss: Peregrinische Manzipationsakte, SZ 37; C.W. Westrup: Introduction to early Roman Law, London 1944; C-Zintzen: Prodigium, Der Kl. Pauly IV., München 1979

JOGALKOTÁSUNK NYOMÁBAN

A jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok jogképességének kérdése a gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXIV. törvény tükrében

✎ Károlyi Géza egyetemi adjunktus, Kossuth Lajos Tudományegyetem (Debrecen)

Bevezetés

1. „Mindenféle gazdálkodásnak a háztartás és a vállalkozás a két alaptípusa. A háztartás olyan gazdálkodást jelent, amelynek célja a saját szükségleteik fedezése (az egyén vagy akár az állam szintjén), míg a vállalkozás nyereséggel járó cserelhetőségekre irányul.”¹

A magyar gazdaság - ráébredve a „vállalkozás” típusú gazdálkodás és a motorjának számító „profitorientált, kockázatvállaló, innovatív és racionális” jelzőkkel illethető vállalkozások² szükségességére - az elmúlt években fokozatosan kiépítette a piactársasághoz szükséges intézményrendszert.

Az Európai Unió országaihoz való csatlakozás megkívánja az Európai Unió jogszabályaival való harmonizációt is. Ebben a szellemben született meg a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvényt 1998. június 16-án felváltó új társasági törvény: az 1997. évi CXIV. Törvény. (Gt). E cikk annak vizsgálatára irányul, hogy indokolt és jogilag megalapozott-e az új Gt. részéről a régihez hasonlóan történő *különbségtétel* a jogi személyiséggel rendelkező illetve jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok között.

2. Jogi oldalról nézve vállalkozni annyit jelent, hogy a jog alanyai, azaz természetes és jogi személyek egyaránt, jogképességükből eredően egymással olyan jogviszonyba kerülnek, jogilag szabályozott társadalmi viszonyba kerülnek, amelyet „a gazdasági kérdések joga”³ szabályoz.

Az ember jogképessége „általános, egyenlő és feltétlen”.⁴ A jogi személyek jogképessége (ide értve 1998. június 16-tól az állam jogképességét is) abszolútnak tekinthető. Ez összefügg azzal, hogy a magyar polgári jog már áttörte a jogi személyek relatív jogképességének tanát, hiszen a Ptk. 28. § (3) bek.-e szerint a jogi személyek jogképessége kiterjed mindazokra a jogokra és kötelezettségekre, amelyek jellegüknél fogva nem csupán emberhez fűződhetnek.

A fentiekén túl, vitára okot adóan, *jogalany*nak, de csak *relatív jogképességgel* felruházott jogalanynak tekinteti a jelenlegi szabályozás a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságokat. Ezek a szervezetek azért rendelkeznek relatív jogképességgel, mert „a jogi személyiséggel rendelkező szervezetek abszolút jogképességéből „a contrario” következtetve a jogi személyiséggel nem rendelkező cégek jogképessége ultra vires keretek között csak a célhoz kötöttség jegyében funkcionálhat.”⁵

Ha elfogadjuk ezt az álláspontot, s kijelentjük, hogy a jogi személyiséggel nem rendelkező társaságok jogképessége relatív, akkor ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy minden olyan jogalany, amely jogi személyiséggel nem rendelkező, de „relatív” jogképességgel bíró szervezettel köt jogügyletet, vizsgálnia kellene, hogy partnerének tevékenysége kiterjed-e a vele kötendő ügyletre vagy esetleg azon túlterjeszkedve már érvénytelenek. Véleményem szerint a relatív jogképesség feltételezése a piactársaság egyik alapjogát, a forgalom biztonságát sérti, ezért fenntartása vitatható.

1 Max Weber: Gazdaságtörténet. KJK. Budapest, 1979. 13-14.

2 Chikán Attila: Vállalatgazdaságtan. Budapest, 1989. 18.

3 Novotni Zoltán: Polgári jog: a gazdasági társaságok és a gazdaság egyéb jogalanyainak joga, Miskolc, 1992. 12.

4 Világhy Miklós – Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. 1965. I. kötet 96.

5 Novotni Zoltán: Társasági tulajdon és tulajdonjog. GT füzetek. Budapest, 1990. 46.

További érvem, hogy semmilyen más jogágban nem találtam olyan esetet, amely a jogi személyeknek biztosított jogokból a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságokat kizárná, ezért a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságoknak a jogi személyektől való elválasztása, és külön jogalanyként tárgyalása véleményem szerint felesleges.

Álláspontom további alátámasztása érdekében nélkülözhetetlennek tartom a jogi személyiség lényegének kis- sé közelebből történő megvizsgálását.

Bár a jogi személyiség jogelméleti lényegével a szakirodalomban sokan foglalkoztak, egységes fogalom mégsem született.⁶

A különböző iskolák tanításait terjedelmi okokból mellőzni vagyok kénytelen, ezért csupán annak bemutatására szorítkozom, hogy a jogi személyek milyen ismérvekkel jellemezhetőek.

I.

A jogi személy első ismérve, hogy az alapító vagyonától elkülönített vagyonnal bírjon, s azzal sajátjaként rendelkezhesen.

„A vagyon egy meghatározott jogalany mint központ köré koncentrált dologi és kötelmi jogviszonyok egyeteme, amelyből csak a pénzben meg nem becsülhető javak vannak kizárva.” Az elkülönített vagyon megjelenhet azáltal, hogy az alapító vagyonának, vagy az alapítók vagyonuk egy részét elkülöníti(k), s azt a jogi személy tulajdonába - a vagyonhoz kapcsolódó tulajdonosi hatalommal együtt - bocsátják. Az így létrejött és általam is elfogadottnak tekintett kategória a „társas magántulajdon”.⁸ A társas magántulajdon megjelenése azt eredményezi, hogy az alapító korábbi vagyona és ezáltal tulajdonosi pozíciója átmenetileg csökken. A vagyon feletti tulajdonjog önkorlátozását az alapító vagy valamilyen önzetlen cél érdekében teszi (pl. alapítvány), vagy azért, hogy „a tagok összessége, mint sajátos tulajdonközösség az ellenőrzés jogával élve, tényleges uralma alatt tartsa a jogi személy működését és vagyonát, s mint a stratégiai értékű tulajdonjog letéteményesei, hozzájussanak a tulajdoni előnyökhöz és a tulajdoni hányad feletti rendelkezési joghoz, elérve ezzel a korábbi tulajdonuk gyarapodását (társasági tulajdon)”.⁹ Az így létrejött jogi személy aztán saját maga is különíthet el vagyont (alvagyon) egy másik jogi személy létrehozása céljából, s ezáltal tovább tagozódhat, létrehozva ezzel egy sajátos amő-

baszerű struktúrát, amelyet a hagyományos közgazdaságtan „*institucionális tulajdonformaként*”¹⁰ jellemez.

Amikor az elkülönített vagyontömeg függetlenedett az alapítótól és egyéb további feltételek meglelte esetén (2-3. pont) jogi személlyé vált, többé már nem feltétel, hogy az őt létrehozó alapító tagok továbbra is, állandóan a jogi személy tagjai legyenek.

A jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok kapcsán is lényeges elem az elkülönített vagyontömeg. A jogi személyiséggel nem rendelkező társaságok létesítésére irányuló társasági szerződéssel a társaság tagjai arra vállalnak kötelezettséget, hogy üzletszerű, közös gazdasági tevékenységet folytatnak és az ehhez szükséges vagyoni hozzájárulást a társaság rendelkezésére bocsátják [Gt. 81.§(1)].

Bár a vagyoni hozzájárulás összecszerűségben a jogi személyiséggel nem rendelkező társaságok esetén nem szabályozott, nincs megkövetelt minimum. Sőt, mint ahogyan erre a Legfelsőbb Bíróság rámutatott (BH. 1994. 92.sz.), a Cégbíróság nem is vizsgálhatja, hogy elegendő-e az elkülönített vagyon a gazdasági tevékenység folytatásához. ugyanakkor az elkülönített vagyontömegnek a jogi személyiséggel nem rendelkező társaságoknál való szükségszerű megjelenése levezethető egyrészt abból, hogy a társasági szerződésben meg kell határozni a társaság jegyzett tőkéjét, a jegyzett tőke (a tagok vagyoni hozzájárulása) rendelkezésre bocsátásának módját és idejét (Gt. 11.§ d. pontja), másrészt levezethető a Legfelsőbb Bíróság másik két eseti döntéséből is (BH. 1994. 335.sz. illetve BH. 1996. 96.sz.), amikor kimondta, hogy a jogi személyiség nélküli gazdasági társaság ellen hozott jogerős marasztaló ítélet alapján a tag vagyona nem, csak a társasági vagyon vonható végrehajtás alá.

Sőt még az is előfordulhat a korlátolt felelősségű társaság és a részvénytársaság kapcsán, hogy a létrejött jogi személy saját maga tulajdonosává válhat azáltal, hogy a társaság a törzstőkén, illetve alaptőkén felüli vagyonából átmenetileg (1 évig) megszerezheti a saját tulajdonosi jogait megtestesítő üzletrész vagy részvény tulajdonjogának törvényben meghatározott hányadát (Gt.143.§, Gt 189.§). Tekintettel arra, hogy a társaság a megszerzett saját üzletrész, részvény alapján szavazati jogot nem gyakorolhat, így a jogi személy tulajdonába került, saját tulajdonosi jogát megtestesítő üzletrész és az értékpapírként megjelenő részvény tulajdonjogából eredő jogokkal azonban ilyen esetben nem maga a jogi személy, hanem közvetett módon a jogi személy tagjai jogosultak dönteni. „Ilyenkor ugyanis kettős fedelű tulajdoni helyzet keletkezik, mert bár közvetett formában valamennyi tag bi-

6 Sárközy Tamás: A jogi személy elméletének átalakulása, Budapest 1985. Novotni Zoltán: Jogalanyiség - jogi személyiség. Publicationes Universitatis Rerum Politechnicarum Miskolciensis Series Juridica et Politica; Vörös Imre: A tulajdonhoz való jog és az önkormányzatok. Önkormányzati Füzetek. Budapest, 1994.; Moór Gyula: A jogi személyek elmélete MTA Jogtudományi Bizottság kiadványsorozata, Budapest 1931.; Prugberger Tamás: A jogalanyiség, a dologi jog és a kötelmi jog kapcsolatának funkcionális elmélete. Dissertationes Savarienses 1997.; Sárközy Tamás: A szocialista vállalatelmélet jogtudományi alapjaihoz KJK. Budapest, 1981.; Ficsor Mihály: Közjogi személyek a magyar polgári jogban. Magyar Jog 1993. 06. szám

7 Tarr György: Közjogi személyek a magyar polgári jogban. Magyar Jog 1993. 05. szám.

8 Lenkovics Barnabás: Tulajdonjog. Ideiglenes jegyzet ELTE AJTK. Budapest, 1991.

9 Novotni Zoltán: Társasági tulajdon és tulajdonjog. GT füzetek. Budapest, 1990. 47.

10 Nagy Aladár: A modern tulajdonformák néhány közgazdasági kérdése. GT füzetek. Budapest, 1990.

zonyos tulajdoni jogosítványokat képes gyakorolni a társasági vagyon egésze tekintetében, de konkretizálódik a kollektív tulajdonjog a közvetlenül társasági tulajdonba került és a társasági tulajdon egy részét megtestesítő vagyoni értékek tekintetében."¹¹

A jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok esetén a társaság saját tulajdonának önmaga általi megszerzésére nincs lehetőség, mert a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságokra vonatkozó szabályozás, a tagok jogait és a társaság vagyonából őket megillető hányadot megtestesítő jogintézményt (üzletrész, részvény) nem ismeri. Ez a társasági forma sajátosságából fakad, és ezért nem tekinthető a jogi személy és a jogi személyiség nélküli jogalanyiség elkülönítésére okot adó tényezőnek. Erre utal még az is, hogy a közös vállalatnál sincs ilyen lehetőség, mégis rendelkezik jogi személyiséggel.

A jogalanyoknak jogi személyre és jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokra történő felosztásának elméleti indokát a legtöbben abban látják, hogy a jogi személyek tagjainak felelőssége korlátozott, míg a jogi személyiséggel nem rendelkező társaságok tagjaié pedig korlátlan. Álláspontom szerint ez a nézet a következők miatt nem megalapozott:

a) A jogi személy a ráruházott, korábbi tulajdonostól elkülönített vagyonnal sajátjaként rendelkezik, s ezért önálló vagyoni felelősséggel tartozik, ami azt jelenti, hogy működésének következményéért a jogi személy, mint jogalany teljes - azaz a rendelkezésére bocsátott és a működés során szerzett - vagyonával korlátlanul felel.

b) A gazdasági társasági formában működő jogi személy korlátozott felelősséggel bíró tagjának felelőssége csak a társasággal szemben és csak a társasági szerződésben vállalt kötelezettségeinek teljesítéséért áll fenn.

A fentiek ellenére ismeretes olyan szabály, amely áttöri a korlátozott felelősséget és korlátlanná teszi a tag felelősségét. Például ha a tag más gazdasági társaságban többségi illetve közvetlen irányítást biztosító befolyást szerez, s ezt nem jelenti be az ellenőrzött társaság székhelye szerint illetékes cégbíróságnak [Gt. 292.§ (3)] vagy legalább többségi irányítást biztosító befolyása következtében tartósan hátrányos üzletpolitikát folytat és ennek következtében az ellenőrzött társaság felszámolása esetén az ellenőrzött társaság vagyona a hitelezők kielégítésére nem nyújt fedezetet [Gt. 296.§ (1)].

c) Ma is ismertek olyan jogi személyek, (négy esetet találtam), ahol a tagok felelőssége nem korlátozott:

ca) A közös vállalat tagjai vagyoni hozzájárulásuknak arányában kezesséként felelnek a jogi személy közös vállalat tartozásaiért. (Gt. 106.§ (1))

cb) A tröszt keretében működő vállalat felszámolás esetén - amennyiben a vállalat vagyona nem elegendő a hitelezők teljes kielégítésére - a tröszt a vállalat tartozá-

saiért kezesséként felel. [33/1984. (X.31) MT. rendelet 49.§ az állami vállalatokról szóló 1977. évi VI. törvény végrehajtásáról.]

cc) Az egyes jogi személyek vállalata tartozásaiért a létesítő személy kezesséként felel [Ptk. 72.§ (3)].

cd) A leányvállalat tartozásaiért a létesítő személy kezesséként felel. [Ptk.74.§(3), a leányvállalatokról szóló 65/1984. (XII.29) MT. rendelet.]

E felsorolt esetek közül, a trösztli vállalatok, az egyes jogi személyek vállalatai és a leányvállalatok a 90-es évekre átalakultak vagy megszűntek, ezért célszerűnek tűnik ezeknek a formáknak a Ptk.-ból való törlése.

A közös vállalat kapcsán az új gazdasági társasági törvény azonban továbbra is fenntartotta a kezesi felelősséget. Ennélfogva már azoknak sincs igazuk, akik azzal érveltek volna, hogy bár valóban fennáll a kezesi felelősség, de közös vállalatot csak jogi személyek hozhatnak létre, ugyanis az új gazdasági társaságokról szóló törvény ezt a korlátot is feloldotta.

d) A jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok tagjainak *felelőssége* sem minden esetben korlátlan.

A kültag csak a társasági szerződésben vállalt vagyoni betétje szolgáltatására köteles, a társaság kötelezettségeiért főszabály szerint nem felel [Gt. 101.§ (1)].

Ismételten kiemelését érdemel, hogy a jogi személyiség nélküli gazdasági társaság azon tagjai, akiknek a felelőssége korlátlan, csak a társaság mögött és csak akkor felelnek saját vagyonukkal, ha a társasággal szemben fennálló követelést a társaság vagyona nem fedezi. (BH. 1994. 335.sz., BH. 1996. 96.sz., BH. 1997. 318.sz.)

A vagyoni felelősség kérdésében való eltérés, tehát nem jelenthet megkülönböztetésre alapot, csak a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokra jellemző speciális felelősségi szabályozást tükröz.

II.

A jogi személy következő fő ismérve, hogy részére elkülönített vagyon irányítására, annak hosszú távú, tartós berendezkedése végett szervezetet kell létrehozni.

*Novotni Zoltán ezzel összefüggésben akként foglat állást, hogy „az elkülönített vagyontömeg elkülönítői szervezett körülmények között gyakorolják a jogi személlyel mint képződménnyel, jogalannal szemben fennálló hatalmi jellegű tulajdonjogukat.”*¹²

a) A szervezet azonosítása, illetve másoktól való megkülönböztethetősége érdekében *nevet választ*, amely megtestesíti a jogalanyiságot, amely alatt jogokat fog szerezni és kötelezettségeket fog vállalni. A jogi személy nevének személyiségi jogának védelmében különböznie

¹¹ Novotni Zoltán: Polgári jog: a gazdasági társaságok és a gazdaság egyéb jogalanyainak joga, Miskolc, 1992. 39.

¹² Novotni Zoltán: Társasági tulajdon és tulajdonjog GT füzetek. Budapest, 1990.

kell azoknak a korábban nyilvántartásba vett jogi személyeknek a nevétől, amelyek hasonló működési körben és azonos területen tevékenykednek [Ptk. 77.§ (3)]. A jogi személy neve az, amely lehetővé teszi a jogi személynek, hogy alapítótól független jogalanyiságát harmadik személyek irányába bizonyítsa.

A jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok is saját cégnevük alatt jogokat szerezhetnek és kötelezettségeket vállalhatnak, így különösen tulajdont szerezhetnek, szerződést köthetnek, pert indíthatnak és perelhetők [Gt. 2.§ (3)].

Legfelsőbb Bíróság ezt a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok kapcsán (BH. 1993. 36.sz.) külön is kiemelte, hogy ezek a társaságok mint jogalanyok perképesek, ezért a társasági határozatok felülvizsgálata iránti pert is a társaság, mint alperes ellen kell megindítani.

A jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok, mint cégek nevének is meg kell felelniük a cégnyilvántartásról, a cégnyilvánosságról és a bírósági cégeljárásról szóló 1997. évi CXLV. törvényben is megfogalmazott cégvalódiság, cégkizárólagosság és cégszabatosság követelményeinek, mivel a „gazdasági társaságot a cégnév individualizálja és egyben perszonalifikálja.”¹³

b) A jogi személynek, mint új tulajdonosnak ki kell alakítani:

ba) a tulajdonosi döntések meghozatalával,

bb) a szervezet belső vezetésével,

bc) a képvisellel,

kapcsolatos intézkedések mechanizmusát.

Általában e feladatok a jogi személy legfőbb szervének hatáskörébe tartoznak. A jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok esetén ugyanezt meg kell tenni; a gazdasági társaság legfőbb szerve a közkereseti társaság és a betéti társaság esetén a tagok gyűlése [Gt. 18. § (1)]. A tagok gyűlése (taggyűlés) határoz a társaság mindazon ügyében, amelyet törvény vagy a társasági szerződés a társaság legfőbb szervének a hatáskörébe utal, illetve, amely nem tartozik a társaság szokásos üzleti tevékenységébe [Gt. 89. §(1)]. A társaság üzletvezetésére és képviselésére közkereseti társaság esetén mindegyik tag, betéti társaság esetén a beltág jogosult [Gt. 86.§ (1), 87.§ (1) és Gt. 102.§].

A szervezet nevében eljárva a jogokat és a kötelezettségeket a jogi személy képviselője szerzi. A jogi személy képviselője és a jogi személy ügyeinek intézője általában egybeesik, de nem feltétlenül jelent azonosságot. Az üzletvezető a jogi személy belső viszonyaira vonatkozó fogalom, a jogi személy ügyeinek intézését jelenti a belső viszonya szempontjából, a képviselő pedig az ügyek vitelét harmadik, külső személyek irányába. Nyilvánvalóan az tűnik célszerű megoldásnak, hogy a képviselőre és az üzletvezetésre a társaság ugyanazon tagjai legyenek jogosultak. A társasági jogunkban eddig ismeretlen cégvezető intézményét (BH. 1995. 113.sz.) a német joghoz hasonlóan,

az új gazdasági társaságokról szóló törvény bevezeti. A cégvezető a cég olyan munkavállalója, akit a társaság legfőbb szerve általános jellegű képviseleti joggal ruház fel, de a cég ügyeinek belső intézésére jogosítványt nem ad.

III.

A jogi személy jogképességét állami elismerés útján szerzi meg.

Ez magában hordozza azt, hogy az önálló vagyoni felelősséggel bíró, elkülönített szervezettel rendelkező vagyontömeg működése csak olyan, akár társadalmi, akár gazdasági célra irányuljon, amelyet az állam elfogad és támogat. Az állam jogi személynek ismeri el a szervezeteket, ha feladataik szükségessé teszik, hogy vagyoni jogaik és kötelezettségeik legyenek [Ptk. 28.§ (1)].

Az állami elismerés ma *kétféle módon* mehet végbe. Az egyszerűbb eset, amikor az adott jogi személyt a létrehozó jogszabály minden további procedúra nélkül jogi személynek ismeri el (pl. költségvetési szervek esetén). A másik módon, a jogszabályi felhatalmazás mellett a jogi személyiség elnyeréséhez szükséges a jogi személynek a nyilvántartásba-vétele. Azon jogi személyek, amelyeket a cégbíróság vett nyilvántartásba „ex tunc” hatállyal jöttek létre, azaz arra a megállapodásra (nevezhetjük társasági szerződésnek, alapító okiratnak, alapszabálynak stb.), visszaható hatállyal, amikor az alapítók saját tulajdonjogukat korlátozták, s az így elkülönített vagyont a jogi személy rendelkezésére bocsátották. Az új gazdasági társaságokról szóló törvény megszüntette ezt a nyilvántartásba-vételi módot és hatályba lépésétől az ún. „ex nunc” hatályú nyilvántartásba-vétel az irányadó. Az „ex nunc” hatályú nyilvántartásba vett szervezetek a bejegyzéssel nyerik el jogi személyiségüket. A megyei bíróságok által nyilvántartásba vett jogi személyek (alapítvány, egyesület) azonban már eddig is ilyen módon jöttek létre.

Az új gazdasági társasági törvény *megoldást keresett és talált* arra a korábban *függő jogi helyzetnek* nevezett jogi problémára, amely az „ex tunc” hatályú bejegyzésből következett, hogy mi a jogi státusza annak a szervezetnek, amely a szerződéskötést követően megkezdte tevékenységét, de valamilyen oknál fogva mégsem került nyilvántartásba vételre. A korábbi Gt. ezt akképpen szabályozta, hogy azok, akik a cégbejegyzés előtt a leendő társaság nevében eljárak korlátlanul és egyetemlegesen feleltek azokért a jognyilatkozatokért, amelyeket a leendő társaság közös neve alatt tettek, függetlenül attól, hogy a tagok a bejegyzéssel esetleg korlátozott felelősséget szereztek volna. A felelősséget a társaság tagjai egymás közti viszonyukban korlátozhatták vagy kizárhatták. Ez azonban harmadik személyekkel (hitelezőkkel) szemben hatálytalan volt. (BH. 1993. 563.sz., BH. 1998. 137.sz.)

Az életbe lépett új szabályozás beemelte jogunkba a német *előtársaság* (*Vorgesellschaft*) megoldását.¹⁴

A törvény szerint a társasági szerződés ellenjegyzésének illetve közokiratba foglalásának napjától a létrehozni kívánt gazdasági társaság – a bejegyzéséig – előtársaságként működik. Az előtársaság viselheti a jövőendő cég nevét is „bejegyzés alatt” toldattal, s gazdasági tevékenységet is folytathat (kivéve hatósági engedélyhez kötött tevékenységet). Az előtársaságok tagjainak felelőssége (*Gründerhaftung*) a létrehozni kívánt gazdasági társasági formától függ, míg a vezető tisztségviselők (*Handlungshaftung*) felelőssége korlátlan és egyetemleges. Az előtársaság jogai és kötelezettségei bejegyzéssel automatikusan a bejegyzett cégre szállnak át.

IV.

Összegezve az elmondottakat, megállapítható, hogy a jogi személyiséggel *nem* rendelkező társaságok jogké-

pessége *sem* *sem* *jelent*, jelenthet *kevesebbet*, mint a jogi személyeké, ezért ismételtlen leszögezhető, megerősítve a tanulmány elején tett felvetést, hogy a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságoknak a jogi személyektől való *elválasztása*, s külön jogalanyként tárgyalása *nem indokolt*.

A megoldás akképpen érhető el, hogy a Ptk. XLVI. fejezet „társaság” elnevezését, a tisztább fogalmi megközelítés illetve társaságoktól való megkülönböztetés végett „kötelmi társulásokra” kellene módosítani, egyúttal a fejezet 4. pontjában szabályozott jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokra vonatkozó szabályozást (578/H.§) a tisztán kötelmi alapon nyugvó, jogalanyisággal nem rendelkező formációktól (polgári jogi társaság, építőközösség, közös háztartásban élők vagyoni viszonyai) elválasztva, ki kellene emelni, s azt a Ptk. VI. fejezetének, a jogi személyek egyes fajtáira vonatkozó külön rendelkezései közé kellene beilleszteni, azzal, hogy a jelenlegi 6. pont a gazdasági társaságok elnevezését kapná.

14 Papp Tekla: A német kft. felelősségi megoldásai az alapítási stádiumban. Magyar Jog. 1993. 12.szám

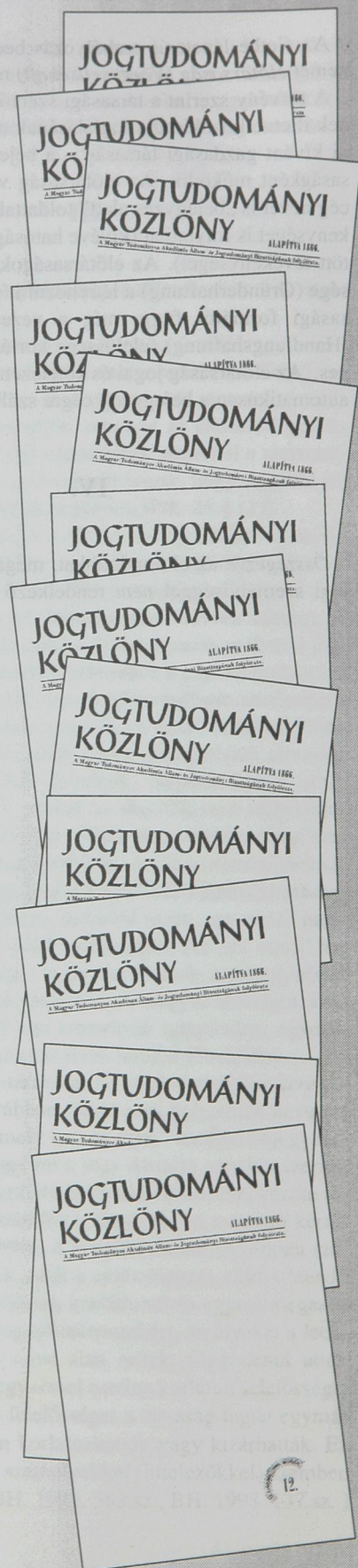
Már most megrendelheti a Jogtudományi Közlöny 1999-es évfolyamát!

**December 1-ig
beérkező
befizetés esetén
az 1998-as áron!**

Egyetemi hallgatóknak
külön kedvezmények

*Érdeklődjön
a Kiadónál!*

Kiadja a Logod Bt., 1012 Budapest, Logodi u. 49.
Telefon: 214-2453, e-mail: logod@mail.matav.hu

SZEMLE

NÉMETHY ANDREA:

PhD. hallgató,
Miskolci Egyetem
(Miskolc)**Az alkalmasság kérdése
az alkalmatlan kísér-
letnél a magyar,
a német és az osztrák
büntetőjogban****Bevezetés**

Az alkalmatlan kísérletre vonatkozó hatályos magyar törvényszöveg kialakulását, akárcsak a jelenlegi német, illetve osztrák szabályozás megalkotását hosszas elméleti vita előzte meg. Az alkalmatlan kísérlet fogalmának meghatározása azonban nemcsak a jogtudomány egyes képviselői között váltott ki heves vitát, hanem az egyes országok törvényhozásaiiban is. Erre utalnak az egyes országok büntetőtörvényei is, amelyek szabályozásai eltérést mutatnak.

Az alkalmatlan kísérlet problémája a kísérlet fogalmából ered. A kísérlet - amely a bűncselekmény véghezvitelének megkezdésével lép a törvényi tényállás keretei közé - a bűncselekmény elkövetésének egyik szakasza, amely az előkészület és a befejezett bűncselekmény között helyezkedik el. A véghezvitel megkezdése azonban - amely az előkészület-től való elhatárolási szempont - számos olyan cselekményt is magába foglalhat, amelyeket egyébként nem tekintünk büntetendőnek. Ilyen például annak a babonás parasztnak a cselekménye, aki ráimádkozással akarta haragosát megölni.¹

A jogtudomány képviselői - külföldön és Magyarországon egyaránt - számos elméletet dolgoztak ki, amelyekben a cselekmény véghezvitelének körén belül a büntetendő és a nem büntetendő kísérlet fogalmát próbálták meghatározni, amely utóbbi alkalmatlan kísérlet néven vált ismertté. Ezen elméletek közül két fő irány, az objektivisták és a szubjektivisták irányzat bontakozott ki, amelyek között harmadik irányvonalként jelenik meg a közvetítő elméletek csoportja.

I.

1. A XIX. század első felében megjelenő *objektivisták elméletei* különbséget tettek abszolút és relatív alkalmatlanság között. Ezen irányzat megalapítója volt Feuerbach, aki szerint „... a kísérlet nem minden esetben büntethető, hanem csak akkor, ha *objektív veszélyt* jelent a jogi védelemben részesülő értékekre nézve.”² E szerint a *kísérlet büntetendőségének jogalapja a jogtárgy objektív veszélyeztetése*. Az objektív veszély pedig konkrét veszély, valamely sérelem közeli bekövetkezésének lehetősége. Éppen ezért nem büntethető a véghezvitel veszélytelen megkezdése. Mittermaier³ elméletében csak a relatív alkalmatlan kísérlet veszélyezteteti a jogtárgyat, és éppen ezért csak ez büntethető, míg az abszolút alkalmatlan kísérlet nem büntethető. Azt azonban, hogy mi minősül abszolút és relatív alkalmatlanságnak sem Feuerbach, sem Mittermaier nem válaszolta meg, és e kor bírói gyakorlata is bizonytalan volt még ebben a kérdésben. Zachariae a bűncselekmény eszkö-

zére nézve próbálta az abszolút és relatív alkalmatlanságot elhatárolni. Eszerint „... absolute alkalmatlan-nak azt az eszközt kell tekinteni, amely már természeténél fogva, tehát in abstracto is alkalmatlan a tervbe vett eredmény előidézésére, ezzel szemben relative alkalmatlannak azt, amely a cél elérésére magában véve, azaz in abstracto alkalmas s csupán az adott eset körülményei folytán, tehát in concreto bizonyult alkalmatlannak.”⁴ Így az a tolvaj, aki rövid létrát vitt magával a lopáshoz, vagy az a gyilkos, aki kis dózist alkalmazott a mérgezésnél vagy gyöngé töltest tett a fegyverbe, vagy a gyújtogató, aki a nedves gyújtóanyagot nem tudta teljes égésbe hozni büntethető, mivel az eszközök - az adott körülmények között bekövetkező - elégtelensége folytán hiúsult meg a bűncselekmény elkövetése. Berner és Carrara⁵ az *elkövetési tárgyra is kiterjesztette az abszolút és relatív alkalmatlan kísérlet közötti megkülönböztetést*. Nézetük szerint a relatív (in concreto) alkalmatlan tárgyon elkövetett kísérlet büntetendő, mivel az ilyen tárgy alkalmas arra, hogy rajta bűncselekményt kövessenek el. Carrara véleménye szerint „nem forog fenn kísérlet, ha a cselekmény subjective és objective, vagyis bármely tárggyal és a tettes speciális céljával szemben is egyaránt alkalmatlan. Ha ellenben a cselekmény csak a tettes speciális céljával szemben alkalmatlan, vagy a tettes speciális céljával szemben alkalmas: a kísérletet meg kell állapítani.”⁶

2. Az objektív irányzathoz sorolhatjuk a hazai jogtudomány egyik képviselőjének, Schultheisz Emilnek⁷ az elméletét is. Tanítása szerint a *kísérlet csak akkor büntethető, ha a*

1 Schultheisz Emil: Az alkalmatlan kísérlet 4.

2 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 5.

3 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 5.

4 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 5.

5 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 6.

6 Heil Fausztin: Büntetőjog. Anyagi büntetőjog Általános rész Bp.1911. A Jogállam Kiadóhivatala 55.

7 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 24-25.

bűncselekmény befejezése (materiális bűncselekményeknél az eredmény bekövetkezése) *véletlenül marad el*. Véletlen elmaradásról pedig csak akkor lehet szó, ha a megismerés körébe eső összes jelenséget, összes körülményt figyelembe véve az elkövető az eszközt, a tárgyat, az elkövetési helyet, stb eredetileg alkalmasnak találta, azaz *fennállt a befejezetté válás objektív lehetősége*. A közfelfogás szerint az a hely alkalmas, ahol a kijelölt tárgy általában lenni szokott, illetve ahol a passzív alany az elkövetés idején előreláthatólag tartózkodni fog. Így ha a tolvaj lopás szándékával egy elhagyott, üres szobába tör be, nem véletlen a bűncselekmény befejezésének elmaradása, de ha üres zsebbe nyúl, akkor a véletlenség fennáll. Úgyszintén, ha a már régebben az országból kívándorolt haragosa lakásába ölési szándékkal lő be valaki és haragosa kivándorlásáról nem tudott, nem állapítható meg a véletlenség fennforgása, de, ha azért nem találta el a haragosát, mert az éppen házon kívül tartózkodott, a véletlenség megállapítható, vagy ha a terhes nő általa magzatelhajtó szernek minősített ártalmatlan szert vesz be, szintén nem beszélhetünk véletlen elmaradásról, de ha az előre elkészített alkalmas magzatelhajtó szer helyett elvétel folytán veszi be az alkalmatlan szert, akkor a magzatelhajtás véletlen elmaradása fennáll. De idetartozik az az eset is, amikor a tettes izgatottságában veszélytelen anyaggal telt üveget emel le a polcra és ezt ölési szándékkal vetélytársa ételébe keveri. E példák-ból is kitűnik, hogy a tettesnek meg volt a lehetősége a tényálládszerű eredmény létrehozására és, hogy az eredmény objektív lehetősége a véletlenség egyik alkotó eleme. *Fehérváry Jenő* nézete szerint az abszolút alkalmatlan elkövetési tárgyon nem lehet bűncselekményt elkövetni (például a hullán ejtett kés-szúrás), de ha csak a véletlen játszott

közre abban, hogy az elkövetési tárgy alkalmatlan, akkor kísérlet állapítható meg. Ugyanez érvényesül az elkövetés eszközére is, hiszen, ha a bűncselekmény befejezése csak a véletlen folytán marad el, mert például a pisztoly töltetlen – a veszély kétségtelen és kísérlet valósul meg.

3. Az objektív elméletek az abszolút alkalmatlan tárgyon, illetve esz-közzel elkövetett cselekményt nem tartják büntethetőnek, a relatív alkalmatlan kísérletet viszont igen. Az *objektív irányzat bírálói* az ide tartozó elméletek negatívumaként említik egyrészt azt, hogy a relatív és az abszolút alkalmatlanság elhatárolása is relatív, másrészt hogy az objektivisták szűkítik a büntetést érdemlő cselekmények körét, mert ezen elméletek alapján számos egyébként büntetendő cselekményt nem lehet büntetni, így például az üres zsebbe nyúló zsebtolvajt, vagy azt, aki nem tudott arról, hogy töltetlen fegyvert használ. Ezen hibák kiküszöbölésére alkották meg az objektivisták a „nem a helyén lévő tárgy” fogalmát, amelynek fennforgása esetén az alkalmatlan kísérlet relatívnak tekintették és büntetendőnek tartották. Ennek alapján a „nem a helyén lévő tárgy”-ra hivatkoztak például az üres zsebbe nyúló zsebtolvaj esetében, aki a fentiek értelmében most már büntethető lett.

II.

1. A másik fő irányzat a *szubjektív elméleteket* foglalta magába. Ezek az elméletek már elvetik az abszolút és relatív alkalmatlan kísérlet közötti megkülönböztetést és a *tettes szándékára, akaratára helyezik a hangsúlyt*, amely a bűncselekmény elkövetésére irányul és a bűncselekmény elkövetésében realizálódik. *Ez az akarat az, amely miatt az elköve-*

tő büntetendő. Az irányzat legfőbb képviselője, *Buri* tanítása szerint „Ugyanazok a feltételek mindig ugyanazt a hatást, ugyanazok az okok mindig ugyanazt az okozatot idézik elő. Az események bekövetkezése és elmaradása tehát egyaránt szükségképpeni... Ha a megindított okfolyamat nem hozta létre a kívánt hatást, ez csak azt mutatja, hogy annak létrehozására már eleve alkalmatlan volt.”⁹ Mindebből az következik, hogy a kísérletnél hiányzik az eredmény előidézésének lehetősége, a potenciális okozati összefüggés, valamint az objektív veszély. A cselekmény csak akkor veszélyes, ha bekövetkezett az eredmény. Így minden kísérlet alkalmatlan az eredmény előidézésére. Csak az akarat az, amely a cselekvést megindítja és e cselekvés révén a külvilágban megjelenik. Ez a „szilárd és félreérthetetlen” akarat „...teszi egyedül indokolttá mind a megkísérelt, mind a befejezett bűncselekmény büntetés alá helyezését.”¹⁰

2. 1880 óta a *német Legfelsőbb Bíróság* következetesen alkalmazta gyakorlatában a szubjektív elméletet. Az objektív elméletet követő német joggyakorlat – az alkalmatlan kísérlet kérdésében – *Buri* hatására határozottan a szubjektív elmélet álláspontjára helyezkedett, amelynek következtében az egyesült német büntetőtanács 1880. május 24-i döntésében¹¹ az abszolút alkalmatlan kísérletet – mint például az emberölési kísérlet halvaszületett gyermekre vagy magzatelhajtás kísérlete nem terhes nőn, illetve alkalmatlan eszközzel – büntetendőnek nyilvánította. A *kísérlet büntethetőségének alapja*¹² a *tettes szubjektív beállítottsága, akaratát, amely az objektív magatartáson keresztül nyilvánul meg*. Ezzel feleslegessé vált a végrehajtott cselekmény alkalmassága szerinti megkülönböztetés, mivel az alkalmatlan kísérlet megállapítása

8 *Fehérváry Jenő*: Magyar anyagi büntetőjog kistükre Budai Nyomda Kiadása 1936. 51.

9 *Schultheisz*: Az alkalmatlan kísérlet 11.

10 *Schultheisz*: Az alkalmatlan kísérlet 11.

11 *Schultheisz*: Az alkalmatlan kísérlet 12.

12 *Jost Benfer*: Allgemeines Strafrecht Carl Heymanns Verlag KG Köln, 1984. 127-129.

szempontjából közömbössé vált, hogy ez az objektív történés alkalmas-e a befejezett bűncselekmény megvalósítására. Amikor a törvényhozó megköveteli, hogy a tettes az elképzelése szerint kezdje meg a tényállás megvalósítását, az eszköz vagy a tárgy alkalmatlansága az ő büntethetőségét nem érinti. Az *előre megfontolt szándék* -, amely tűrhetetlen ellenszegülés a jogrenddel szemben - *következtében a tettes veszélyes a társadalomra*. Ezzel szemben a bűnös cselekmény lehetséges eredménye ismét előtérbe került. E mögött az a gondolat áll, hogy a büntetőjogi következménynek nem szabadna kizárólag a megtorlásra korlátozódnia. Többször kellene a büntetőjogi normáknak a megelőzést is szolgálnia. Éppen az alkalmatlan kísérlet körében kerül a megelőzés előtérbe, mivel nincs kizárva, hogy a sikertelen tettes a cselekmény megismétlése esetén, a megváltozott körülmények hatására sikeresen követi el a cselekményét. J. Benfer¹³ ugyanúgy, mint a többi német jogtudós, valamint a bírói gyakorlat is az alkalmatlan kísérleten belül megkülönbözteti az alkalmatlan tárgyon, eszközzel, illetve alany általi elkövetést. A kísérletet *alkalmatlan tárgyon* követik el, ha a *cselekmény áldozata vagy az a tárgy, amelyre a cselekményt elkövetették alkalmatlan a büntett befejezésére*. A tettes büntethetőségét az alkalmatlanság nem befolyásolja. Így annak az elkövetőnek (gépjárművezetőnek) a büntethetőségét sem érinti, aki a közúti baleset tanúinak eltávolítása céljából „megfojtja” az általa elűtött gyalogost, nem tudva arról, hogy az már a baleset folytán meghalt. Mivel az emberölés csak élő személyen követhető el, a gyalogos alkalmatlan tárgynak minősül a szándékos emberölés (megfojtás) tekintetében. Vagy az a betörő akinek a tudomása-ra jutott, hogy egy kolostori iskola pénztárosa nagy összeget tart az íróasztalában, éjszaka bemászik a nyi-

tott ablakon az irodába és feltöri az íróasztalt, de néhány érmén kívül mást nem talál, mivel az apáca a papírpénzt minden este a matraca alá teszi. Ebben az esetben a lopás tárgya alkalmatlannak bizonyult. *Alkalmatlan eszközzel* követi el a cselekményt a tettes, ha a büntetőjogi eredmény eléréséhez *használt eszköz objektíve alkalmatlannak bizonyul az eredmény előidézésére*. A tettes büntethetősége érintetlen marad. Így például, ha a tettes a pénzt az irodában elhelyezett kazettából úgy akarja ellopní, hogy egy csavarhúzóval próbálja a fedelét feltörni, de a csavarhúzó meggörbül, a cselekmény nem alkalmas a cél elérésére. *Alkalmatlan alany* kísérletéről beszélünk, ha a *törvényhozó a tényállás megvalósítását különleges tettesi minősítéshez köti*. Ez a különös bűncselekmények révén vagy pedig e különleges személyiségi jegyek törvényi tényállásba történő beiktatásával történhet meg. Ha a cselekvőnél hiányzanak ezek a feltételek, az alany alkalmatlan.

3. Habár a szubjektivisták rámutattak arra, hogy nem tehető különbség aszerint, hogy milyen okból marad el a bűncselekmény befejezése, azonban ezen irányzat sem alkalmazható teljességgel, hiszen következetes alkalmazása esetén a büntetést nem érdemlő cselekményeket (pl. a ráimádkozást, illetve a babonából eredő egyéb kísérleteket) is büntetni kellene, mivel ezekben az esetekben is megnyilvánul a bűncselekmény elkövetésére irányuló akarat. Egyik képviselőjük, Delaquis is elismeri, hogy „a ráimádkozás és az ehhez hasonló kísérleti cselekmények büntetendő voltát szubjektivista nem tagadhatja, mert az az alanyi elméletnek magától értetődő és logikus folyománya.”¹⁴ A *szubjektív irányzat újabb változata*,¹⁵ - amely már eltér a tiszta szubjektivista tantól - e hibát akarja kiküszöbölni azáltal, hogy az

objektív veszélyesség minimumát is megköveteli a büntethetőséghez: tehát, ha egy átlagos tudású ember, aki ismeri ugyan a cselekmény tervét, de a cselekményt nem veheti komolyan, akkor hiányzik ez a szükséges minimum. A babonából elkövetett cselekmények és egyéb irreális kísérletek éppen ezért - az objektív veszély minimumának hiánya miatt - nem büntethetőek.

III.

A fentebb említett két irányzat elveit próbálták összhangba hozni a *közvetítő elméletek*.

1. Kohler¹⁶ elméletének középpontjában az *objektivizált, a külvilágban megnyilvánult akarat* áll, amely a *kísérlet lényege*, de az eredmény létrehozására irányuló szándék szerinte még nem elegendő a kísérlet megállapításához, hiszen az még csak vágy, kívánság, óhaj. Éppen ezért a ráimádkozás és más babonás kísérletek nemcsak azért nem büntethetőek, mert az elkövető cselekménye alkalmatlan az eredmény előidézésére, hanem főképpen azért, mert maga az akarata is alkalmatlan tevékenységre irányul. Ha azonban a *bűncselekmény* a tettes által elképzelt körülmények között *befejezetté válhatott volna*, (a terv alkalmas, azaz olyan tevékenységre irányul, amely a jogellenes eredményt bizonyos fokú valószínűséggel létrehozhatja) és az *elkövető a bűncselekmény véghezvitelét is megkezdte*, az *elkövető* kísérlet miatt *büntethető, mert a cselekmény már veszélyezteteti a jogrendet*. Így a kísérlet büntethetőségének alapja a veszélyeztetés. Ennek alapján büntethető az a terhes nő, aki magzatelhajtásra alkalmas szert akart bevenni, de felcserélés következtében ártalmatlan szert vett be, vagy az üres zsebbe nyúló zseb-

13 Jost Benfer: Allgemeines Strafrecht Carl Heymanns Verlag KG Köln, 1984. 127-128.

14 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 12.

15 Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban 320.

16 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 14-17.

tolvaj, vagy az az erdészlakba belővő vadász, aki nem tud arról, hogy az erdész a háta mögött áll. Kohler tanítványának, Kleenek¹⁷ az elméletében is a jogrend veszélyeztetése - azaz meghatározott jogtárgy veszélybe hozása - a kísérlet büntetendőségének oka. De míg Kohler elméletében a tettes cselekményei az eredményt a jogtárgy megtámadása nélkül is előidézhetik, Kleenél a jogrend veszélyeztetése, illetve sérelme csak konkrét, meghatározott jogtárgy veszélyeztetésén, illetve sérelmén keresztül valósulhat meg. A jogtárgyat az elkövető akarata veszélyezteti, mivel az akarat az, amely bűnös céllal megindítja a cselekmény elkövetését. Emellett további feltételként kívánja meg Klee, hogy a veszélyeztetett tárgy jogi oltalomban részesüljön. Így, ha „a cselekmény alkalmatlan, nem létező vagy olyan tárgy ellen irányul, amely a cselekmény hatókörén kívül esik, a kísérlet nem büntethető, ellenben az alkalmas tárgy ellen alkalmatlan eszközzel intézett támadás a terv alkalmassága esetén büntetendő kísérletet képez.”¹⁸ Kleenek az a nézete helyes, hogy az elkövető cselekménye a jogrendet csak a jogtárgy útján veszélyeztetheti, viszont téved abban, hogy csak az akarat veszélyes, mivel maga a cselekmény is az.

2. Az adekvát okozatosság tanát értékesítő elmélet,¹⁹ - amelyet egyes szerzők, köztük Tokaji Géza²⁰ is „újabb objektivisták irányzat” néven emlegetnek, - a jogtárgy veszélyeztetését követeli meg. A veszélyességet azonban már nem objektív alapon, hanem az adekvát tan elvei alapján döntenek el. Ennek alapján az a tevékenység veszélyes, amely a célbavett eredmény adekvát feltétele. Az adekvát jelleg pedig a felismerhetőség függvénye, az adott időpontban felismerhető körülményeken

alapul. De korábban ugyanezen tan alapján kívánta meg Liszt²¹ is a kísérlet büntetendőségének megállapításához a konkrét veszélyességet, amely felismerhető és a tettes által ismert körülmények alapján ítélt meg. Szerinte, ha a cselekmény befejezése kizártnak tűnik, az alkalmatlan kísérlet nem büntethető. Az adekvát okozatosság tanát értékesítő elmélet így nem bünteti a teherben nem lévő nőn magzatelhajtásra szolgáló szer beadásával megkísérelt magzatelhajtást, ha az elkövetési tárgy hiánya az elkövetés idején felismerhető volt, ha azonban a méregkeverő izgalmában méreg helyett ártalmatlan szert ad be ellenfelének, csak akkor büntetendő, ha az eszköz alkalmatlansága nem volt felismerhető. Ez a nézet sem fogadható el maradéktalanul, mert akár felismerhető volt a tárgy hiánya, akár nem, az első esetben büntetlenül kellene hagyni az egyébként büntetendő cselekményt (objektív elmélethez hasonlóan) a másodikban viszont büntetni kellene olyan cselekményt is, amelynek nincs jogi jelentősége.

3. A hiányos tényállásszerűség tanát²² az alkalmatlan tárggyal kapcsolatosan Dohna dolgozta ki. Elmélete szerint a *bűncselekmény befejezett, ha a tényálladék valamennyi eleme megvalósult. Ha már egy is hiányzik, a tényálladék hiányos, mint például kísérlet esetén - amely csak akkor büntethető, ha a törvény külön büntetni rendeli.* A kísérlet a cselekmény véghezvitelének megkezdése, de mihelyst a cselekményt végrehajtják, az elkövető túljut a kísérlet szakaszán és a cselekmény befejezetté válik. Jól szemlélteti ezt Dohna példája, amely szerint, aki örökhatály nagybátyjának haláláról nem tudva, annak páncélszekrényét olyan időben tör fel és veszi el az értéket, amikor nagybátyja már halott, -

tulajdonképpen saját dolgát veszi el ekkor - cselekménye nem bűncselekmény, mert hiányos a tényállás. Nem kísérlet, hiszen az elkövetési magatartás, az elvétel teljes egészében megvalósult, de befejezett cselekménynek sem minősülhet, mert hiányzott a dolog idegen volta és így a tényállás a maga egészében nem valósulhatott meg. Dohna szerint „Minden kísérletnek tévedés az alapja”,²³ mert nem az a fontos, hogy a tettes felismerte-e az eszköz alkalmatlanságát, hanem az, hogy erről nem tudott. A tettes azon képzetét kell vizsgálni, amely alapján magatartását okozatosnak tartotta. Végül Dohna arra a következtetésre jutott, hogy „...a kísérletet abban az esetben kell büntetni, ha a tettes tévedése ontológikus volt, azaz a tényköörülményekre vonatkozott (pl. ölési szándékkal méregnek vélt veszélytelen port használt eszközül). Ellenben, ha a tettes tévedése nomológikus volt, vagyis a tevékenység, avagy a történés törvényeire vonatkozott (pl. abban a meggyőződésben volt, hogy ölési szándéka az áldozatul kiszemelt ember megátkozásával is megvalósítható), a kísérlet nem büntethető.”²⁴ Dohna elmélete Kohleréhez képest hasonlóságot mutat abban, hogy a tettes képzetére helyezi a hangsúlyt, de míg Kohler a tervbe vett tevékenységnek, addig Dohna a megkezdett tevékenységnek az eredmény előidézésére való alkalmasságát emeli ki és rendeli büntetni.

IV.

1. Habár a magyar 1843-as és 1873-iki javaslatok a francia Code Penal-t követve még az *objektivizmus tanait követik* - ezt támasztja alá ezen javaslatokban a kísérlet fogal-

17 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 14-17.

18 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 17.

19 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 18-19.

20 Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban 319.

21 Schultheisz: A bűncselekmény tana Debreceni Tudományegyetemi Nyomda, 1948. 97.

22 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 19-21.

23 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 20.

24 Schultheisz: Az alkalmatlan kísérlet 21.

mának körülírása is - az alkalmatlan kísérletre vonatkozóan azonban már a német birodalmi törvényszék subjektívista gyakorlatának hatása érvényesül. Az 1843-as magyar javaslat külön rendelkezésekben, a különös részben a gyilkosság és a szándékos emberölés tényállásánál említi meg és bünteti az alkalmatlan eszközzel elkövetett kísérletet, mivel ezekben az esetekben az eredmény azért nem következik be, mert „ha a tettes akár elhirtelenkedésből, akár tévedésből vagy elvétésből azon eszköz helyett, melyet alkalmazni vélt és mely alkalmas, más nem alkalmas eszközt használt, a távoli kísérlet fennforog.”²⁵

2. Első törvénykönyvünk, a *Cse-megi-kódex* (1878. évi V. tc.) azonban még nem tartalmazott alkalmatlan kísérletre vonatkozó szabályokat. *Angyal Pál és Isaák Gyula* a Büntető Törvénykönyv magyarázatában²⁶ említi meg az alkalmatlan kísérlet fogalmát. Különbséget tesznek feltétlen (abszolút) és viszonylag (relatív) alkalmatlan eszközök között. Szerintük csak a minőségileg nem alkalmas eszközökkel nem lehetséges a véghezvitel megkezdése, illetve az ilyen eszközökkel megkísérelt cselekmény nem büntethető. Így a rozoga, ócska, rozsdás, de működő löfegyver nem abszolút alkalmatlan eszköz az emberi élet kioltására. Feltétlenül alkalmatlan eszköz az, amely egyáltalán nem hozhatta volna létre az eredményt, míg relatív alkalmatlanság esetén az eszköz rendszerint alkalmas az eredmény létrehozására, de az adott körülmények között az eredmény bekövetkezése elmarad. Így például kísérlet az emberölésre használt töltött pisztoly rászakának meghúzása, amelynek azonban nedvessé vált puskapora nem lobbant lángra, viszont nem valószínű meg a magzatelhajtás kísérlete,

ha nincs élő méhmagzat, vagy a biztosítási csalás kísérlete sem, ha már nem biztosított a vagyron, hiszen mindkét esetben hiányzik az alkalmas tárgy.

3. Magyarországon az 1950. évi II. törvény, (Btá) 18. § (2) a.) pontja tartalmazott elsőként - törvényi szinten - alkalmatlan kísérletre vonatkozó szabályozást: „Kísérlet esetében a büntetést korlátlanul enyhíteni, sőt a bűnösség megállapítását és büntetés kiszabását mellőzni is lehet azzal a tettel szemben: aki az elkövetést arra alkalmatlan tárgyon vagy alkalmatlan és egyszersmind veszélytelen eszközzel kísérlete meg...”²⁷ Az eszköz veszélytelensége akkor állapítható meg - a Legfelsőbb Bíróság büntető szakosztályának egyik állásfoglalása (1952. jún. 25.)²⁸ alapján - ha „a kérdéses bűncselekmény törvényi tényállásához tartozó eredményre sem a konkrét, sem bárminő esetben nem vezethetett eredményre.” A Btá. nem vette át az alkalmatlan kísérlet bírói gyakorlatban kialakult két formája (abszolút és relatív alkalmatlanság) közötti megkülönböztetést, hanem egységesen alkalmatlan kísérletről rendelkezik. Ez tulajdonképpen abszolút alkalmatlanságot jelent az alkalmatlan eszközzel elkövetett kísérletnél, mert nem társadalomra veszélyes, ha olyan eszköz használnak, amely káros következményt egyáltalán nem idézhet elő.²⁹ Alkalmatlan kísérlet fennforgása esetén a büntetést korlátlanul enyhíteni, illetve a bűnösség megállapítását, a büntetés kiszabását mellőzni is lehet. Ennek oka - amint azt a törvény miniszteri indokolása is megállapítja - az, hogy a kísérletnek sok fokozata van. A törvényalkotók a bírónak lehetőséget kívántak teremteni az eset helyes egyéni megítélésére. A teljes büntetlenséget azért sem engedi meg a törvény, mert - e kor

felfogása szerint - még az alkalmatlan kísérletben is megnyilvánulhat bizonyos fokú társadalomra veszélyesség.

4. Az 1961. évi V. törvény³⁰ kisebb módosításokat végzett a Btá. szabályozásán. Elhagyta egyrészt a törvény szövegéből az „egyszersmind veszélytelen” szövegrészt -, amely a Btá.-ban az eszköz veszélytelenségére utalt - arra hivatkozva, hogy olyan eszköz használata, amely káros következményt nem idézhet elő, nem minősíthető társadalomra veszélyes cselekménynek. Így nem valósít meg társadalomra veszélyes cselekményt, aki imával, ráolvasással akar ölni, mivel ezekben az esetekben veszélyhelyzet sem jön létre, akárcsak akkor, amikor az elkövető rosszul ismeri fel a természeti jelenségek közötti összefüggést és ezért rossz eszköz használnak. Az ilyen cselekmények sohasem alkalmasak a társadalomra káros eredmény létrehozására, ezért az elkövető nem büntethető. Másrészt a büntetés enyhítése mellett csak a büntetés kiszabásának mellőzését teszi lehetővé, de nem tekint el a bűnösség megállapításától, arra hivatkozva, hogy indokolatlan lenne leplezni a bűncselekmény elkövetésének tényét. Mindezek alapján a törvény szabályozása a következő: „Ha a kísérletet alkalmatlan tárgyon vagy alkalmatlan eszközzel követték el, a büntetést korlátlanul enyhíteni vagy a büntetés kiszabását mellőzni is lehet.”³¹

5. Az 1961-es Btk. rendelkezéseihez hasonló az 1978. évi IV. törvény 17. § (2) bekezdése is: „A büntetést korlátlanul enyhíteni vagy mellőzni is lehet, ha a kísérletet alkalmatlan tárgyon vagy alkalmatlan eszközzel követték el.”³² Hatályos büntetőtörvénykönyvünk - akárcsak az ezt megelőzőek nem tartalmazza az ab-

25 Az 1843-iki Büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye, szerk: Fayer László, Bp., MTA, 1896. I. 166.

26 Büntető Törvénykönyv (1978: V. törvénycikk) A büntettekről és a vétségekről összeállította: Angyal Pál és Isaák Gyula, Budapest, 1937. 36-37.

27 1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről 18. § (2) a. pont

28 Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme 309.

29 Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme 300.

30 Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme 309-310.

31 1961. évi V. törvény 10. § (2) Büntetőjogszabályok, 1965.

32 Az 1978. évi IV. törvény (Btk) 17. § (2) bek. Büntetőtörvénykönyv, Büntetőeljárás

szolút és a relatív alkalmatlan kísérlet közötti elhatárolást, csak az alkalmatlan eszközt és tárgyat különbözteti meg. Az alkalmatlan eszközzel, illetve tárgyon elkövetett kísérlet akkor alkalmatlan, ha már a kísérleti szakba jutáskor alkalmatlan volt az eszköz, illetve a tárgy, amellyel, illetve amelyre a bűncselekményt elkövették. Amennyiben például a mérge elhelyezése alkalmas a bűncselekmény befejezté válása szempontjából, de a sértett más okból hal meg, az eszköz alkalmas, amelynek következtében a kísérletet nem lehet alkalmatlannak tekinteni.³³ Az alkalmatlan kísérlet fennforgása esetén a büntetés korlátlanul enyhíthető, illetve mellőzhető. Ez azonban csak lehetőség, a bíróság mérlegelésére van bízva ennek alkalmazása.

V.

1. Az osztrák büntetőtörvénykönyv³⁴ 15.§ (3) bekezdése az abszolút alkalmatlan kísérletet szabályozza: „a kísérlet és a részesség nem büntethető, ha a cselekmény befejezése - a törvény által az elkövetéshez szükséges személyes tulajdonságok vagy kapcsolatok hiányában, vagy az elkövetés módja hiányában avagy annak tárgynak a jellege alapján, amelyre a cselekményt elkövették, - semmilyen körülmények között nem volt lehetséges.” E rendelkezés tulajdonképpen az abszolút alkalmatlan kísérletet szabályozza, amely e törvény szerint nem büntethető. A kísérlet abszolút alkalmatlan, ha *eleve bizonyos, hogy a cselekmény jogi vagy tényleges valós okokból nem vezethet a célzott eredményre*. Az objektív elmélet szerint annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy az alkal-

matlan kísérlet büntethető-e, a cselekmény veszélyességétől, a szubjektív elmélet szerint a tettes veszélyességétől, a vegyes elmélet szerint pedig attól függ, hogy a jogrend biztonságába vetett általános bizalom megrendül-e, ha a tettes, aki a cselekmény végrehajtását megkezdi, büntetlen marad. A kísérlet alkalmatlansága az osztrák törvénykönyv szerint vagy az alany alkalmatlanságán (pl. a kísérlet tettese a különös bűncselekményhez megkívánt tettesi tulajdonságokkal nem rendelkezik), vagy a cselekmény alkalmatlanságán (pl. cukor átadása ölési szándékkal méreg helyett), vagy a tárgy alkalmatlanságán (pl. nem terhes nőn elkövetett gyilkossági kísérlet) nyugodhat. A relatív alkalmatlan kísérlet, amely csupán az egyes esetek véletlen körülményei folytán hiusul meg - mert az eszköz vagy a tárgy a büntendő eredmény előidézésére in abstracto ugyan alkalmas, de in concreto nem lehetséges - büntethető. Ilyen például az elkövetés eszközének elégtelen mennyisége, vagy a céllal ellentétes cselekmény, vagy a tárgy véletlen hiánya a tetthelyen, amely ellen a támadás irányul.

2. A német hatályos StGB³⁵ - hasonlóképpen a magyar Btk.-hoz - is bünteti az alkalmatlan kísérletet és lehetőséget ad a büntetés enyhítésére, illetve mellőzésére is: „Ha a tettes súlyos tudatlanságból félreismerte, hogy a tárgy jellege vagy az eszköz jellege szerinti kísérlet, amelyre, illetve amellyel a cselekményt elkövették egyáltalán nem vezethet befejezésre, a bíróság a büntetéstől eltekinthet vagy a büntetést az ítéletében enyhítheti”.³⁶ A „súlyos tudatlanság” (grober Unverstand) teljesen eltérő elképzelés a

rendszerint közismert okozati összefüggésektől, azaz az okság törvényei szerint lehetetlen a tényállás megvalósítása, vagy a tettes közismert alkalmatlan eszközt használ. Súlyos értelmetlen kísérletről³⁷ van szó, amikor a feleség naponta két fejfájás elleni tablettát kever állandóan ittas és randalírozó férje meggyilkolására, mivel azt halotta, hogy a gyógyszer együttatásban az alkohollal súlyosabb testi sérülést okozhat. Noha a feleség ölési szándékát egyértelműen kifejezésre juttatta, azonban abszolút alkalmatlan eszközt használ, mert a tényleges körülmények teljes félreértékelése során a realitás talajától elrugaszkodott. Vagy ilyen például annak feltételezése, hogy egy repülőgép riasztópisztollyal vagy légpuskával lelhető.³⁸ Így abszolút alkalmatlan kísérletet valósít meg az a zajos repülőtér közelében lakó személy, aki légpuskával a fel- és a leszálló gépek irányába lőtt. Ezért őt többszörösen megkísérelt gyilkossággal vádolták. A szakértők abszolút bizonyossággal állították, hogy a fegyver még egyszer sem haladta meg a távolságnak azt a kis részét, amely annak idején a vádlott helye és a mellette elrepülő gépek között volt. Így teljességgel lehetetlen egy még rövidebb távolságra célzott lövéssel sérülést, mégkevésbé a repülőgép lezuhanását okozni. A vádlott képzeletében a kárhoz vezetett történés - lövés, találat, kár, a repülőgép lezuhanása - lezajlott. A cselekmény a lehetséges okozati lefolyás súlyos félreértékelése ellenére nem volt irreális kísérlet. Az alkalmatlan kísérletnél a 23.§ III. bekezdés³⁹ alkalmazása attól függ, hogy a tettes súlyos tudatlanságból félreismerte-e, hogy a kísérlet - az eszköz jellege alapján, amellyel a cselekményt el akarta követni - egyáltalán nem vezethet a be-

33 Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban 325.

34 Foregger-Serini: StGB und wichtige Nebengesetze 5. Auflage, Wien 1991. (Manzsche Kurzkommentare) 68-73.

35 StGB 23.§ (3) SK-StGB Systematischer Kommentar zum Strafgesetzbuch; Gesamtdredaktion: Hans-Joachim Rudolph; Luchterhand 1995.; 2. Abschnitt: Die Tat. 23-34.

36 StGB 23.§ (3) SK-StGB Systematischer Kommentar zum Strafgesetzbuch; Gesamtdredaktion: Hans-Joachim Rudolph; Luchterhand 1995.; 2. Abschnitt: Die Tat.

37 Jost Benfer: Allgemeines Strafrecht 127-129., Carl Heymanns Verlag KG Köln, 1984., 129.

38 Hermann Blei: Strafrecht Allgemeiner Teil 11. Auflage (Prüfe dein Wissen: Rechtsfälle in Frage und Antwort) Verlag C.H.Beck München 1992. 173-174.

39 J. Wessels: Strafrecht Allgemeiner Teil 13. Auflage, C.F. Müller Juristischer Verlag Heidelberg 1983., 156.

fejezetté váláshoz. Meg kell különböztetni az egyszerű alkalmatlan és az egyáltalán nem alkalmas, tehát teljesen alkalmatlan kísérletet. Ha az adott körülmények között - a fenti esetben egyszerűen lehetetlen az eredmény bekövetkezése a bíróság a büntetéstől eltekinthet.

A német StGB szabályozása az alkalmatlan eszközzel, illetve tárgyon való elkövetést említi, de a német jogtudomány által ismert az *alkalmatlan alany általi elkövetés* is, amely leggyakrabban a *különös bűncselekmények körében jelenik meg*.

Alkalmatlan kísérlet⁴⁰ forog fenn, ha a tettes szubjektíve abból indul ki, hogy a tényállás megvalósítására irányuló magatartása tényállási jogtalanságot valósít meg, mialatt objektíve magatartása az adott körülmények között, tényleges vagy jogi okokból nem vezethet befejezésre. A gyilkossági kísérlet hullán (kísérlet alkalmatlan tárgyon), magzatelhajtási kísérlet fejfájás elleni tablettával (kísérlet alkalmatlan eszközzel) elkövetésekor az alkalmatlanság mindig tényleges okok miatt jelenik meg. De jogi okból merül fel az alkalmatlanság kérdése a lopási kísérletnél, ahol az őrizeti birtokos beleegyezését vagy a csalásnál, ahol a megszerzett vagyoni előny jogszerűségét nem ismeri az elkövető.

Az alkalmatlan kísérlet döntő kritériuma tehát a *tettes tévedése magatartása hiányzó tényállásszerűségében*, azaz tévesen feltételezi, hogy magatartása tényállási jogtalanságot fog megvalósítani. A nem tévedő, az alkalmatlanságot felismerő tettes vagy részestárs szándék hiányában nem büntethető. A tettes tévedése alapulhat azon, hogy a cselekmény eszközét tévesen alkalmasnak tartja az eredmény okozására vagy tévesen

a tárgy alkalmasságából indul ki, vagy a tettes, a bűncselekmény alanya a tényállásban leírt tettesi minőségének fennállásában téved, amelynek következtében alkalmatlan a bűncselekmény elkövetésére.

Alkalmatlan tárgyon⁴¹ elkövetett kísérlet forog fenn, ha a cselekmény tárgya hiányzik (nem terhes nőn végeznek magzatelhajtást), vagy a tárgy nem sérthető (a magzat már halott vagy hullára lő a tettes abban a hiszemben, hogy az élő). Alkalmatlan tárgyon elkövetett kísérlet továbbá az az eset is, amikor a tettes azt a dolgot amelynek tulajdonjogával felhagytak idegennek tartva ellopja vagy elsikkasztja, holott a dolgon tulajdont szerez; vagy saját dolgát veszi el vagy töri össze abban a hiszemben, hogy az számára idegen; vagy a tettes pénzdarabot hamisít abban a hiszemben, hogy az egy érme vagy azt, mint igazít forgalomba hozza; a társtettes menekül a „rablás” zsákmanóval, amelyet a tettes csak látszólag rabolt el, valójában azonban nem.

Az *eszköz alkalmatlanságáról⁴²* beszélhetünk abban az esetben, amikor a tettes azt gondolja, hogy idegen vagyont károsít, de valójában cselekménye erre nem alkalmas; vagy azt hiszi, hogy hamis kijelentést tesz, valójában azonban helyeset állít; vagy tévesen ártalmatlan port használ méreg előállításához.⁴³

Az *alany alkalmatlansága⁴⁴* alapulhat az alany hiányán, illetve a tárgy alkalmatlanságán: büntethető az alkalmatlan kísérlet, ha az elkövető tévesen tartja magát alkalmasnak a tényállás megvalósítására. A különös bűncselekmények⁴⁵ esetén azonban vitatott a tettesi minőségben való tévedés büntethetősége: vitás egyrészt, hogy csak egy büntetlen vélt

bűncselekményről van-e szó, - ahol a különös jogi kötelezettségek, amelyek a tettes különleges helyzetét megalapozzák (hivatalnok, orvos, katoná) csak a tettes által sérthetők, mivel ő ezen normák tényleges kötelezettje és ahol a tévedés a tettes hibás végkövetkeztetésén alapul (fordított irányú tilalomban tévedés) - másrészt, hogy egy büntethető alkalmatlan kísérlet állapítható-e meg, mivel a különös bűncselekményeknél a különös tettesi tulajdonság, amely a különös bűncselekménynél a tettesi minőséget megalapozza - tényállási jegy, így a különös tettesi minőségben való tévedést a törvényi tényállás egyes ismertető jegyeinek egyenértékűsége miatt, mint „fordított irányú tényállástévedésként” (umgekehrter Tatbestandsirrtum) kellene figyelembe venni. Ezért ha a szövetségi haderő civil alkalmazottja magát katonának tartva azt hiszi, hogy a szolgálatról való távollmaradása szökés, cselekménye alkalmatlan kísérletnek minősül. Egy külső (extraneus) személy tévedése folytán nem lehet büntetőjogi norma címetje, mivel a különös bűncselekmények meghatározott tettesi körre irányulnak és csak ezeket kötelezik.

VI.

1. A magyar bírói gyakorlat a Btá. megalkotását követően az alkalmatlan kísérlet témakörénél - a reális veszélyeztetés fogalmát előtérbe helyezve - a *szubjektivistá elméletek felé hajlott*. Számos jogeset, bírói döntés indokolása hivatkozik arra a Legfelsőbb Bíróság által is elismert álláspontra, hogy, „ha valamely eszköz a szándékolt káros eredmény

40 *Strafgesetzbuch*: Leipziger Kommentar, zehne,völlig neu bearbeitete Auflage, herausgeben:H-H.Jescheck, W. Ru(, G. Willms; Walter de Gruyter Berlin, 1985. 91.

41 *Strafgesetzbuch*: Leipziger Kommentar, zehne,völlig neu bearbeitete Auflage, herausgeben:H-H.Jescheck, W. Ru(, G. Willms; Walter de Gruyter Berlin, 1985. 93-95.

42 *Strafgesetzbuch*: Leipziger Kommentar, zehne,völlig neu bearbeitete Auflage, herausgeben:H-H.Jescheck, W. Ru(, G. Willms; Walter de Gruyter Berlin, 1985. 93.

43 StGB 23.§ (3) SK-StGB Systematischer Kommentar zum Strafgesetzbuch; Gesamtedaktion: Hans-Joachim Rudolphi; Luchterhand 1995. ; 2. Abschnitt: Die Tat., 24.

44 StGB 23.§ (3) SK-StGB Systematischer Kommentar zum Strafgesetzbuch; Gesamtedaktion: Hans-Joachim Rudolphi; Luchterhand 1995. ; 2. Abschnitt: Die Tat. 24-25.

45 *Strafgesetzbuch*: Leipziger Kommentar, zehne,völlig neu bearbeitete Auflage, herausgeben:H-H.Jescheck, W. Ru(, G. Willms; Walter de Gruyter Berlin, 1985. 100-104.

előidézésére objektíve nem alkalmas és ugyanakkor veszélytelen: a társadalomra veszélyesség hiányában nincs helye bűncselekmény megállapításának. Minden más esetben a bűncselekmény kísérletének megállapítására kerül sor.⁴⁶ Ugyanígy egységes a magyar bírói gyakorlat abban is, hogy mindig konkrétan, az adott körülmények között kell vizsgálni az eszköz alkalmasságát. Ha a bűncselekmény eszköze az alkalmazott mennyiségben nem alkalmas a szándékolt eredmény elérésére, de más viszonyok mellett, más mértékben alkalmas lenne, a bűncselekmény megállapítható. Ez alapján a bíróság a több ember életének kioltására alkalmazott mérgeanyagot (dimetotátot) - amely emberölés elkövetésére egyébként objektíve alkalmas eszköz - az adott esetben alkalmatlannak találta, mivel ez a mérge a vízzel való keveredéskor a vizet zavarossá, kellemetlen szagúvá, undorító jellegűvé változtatva eleve kizárta a fertőzött víz ivásra és egyéb célokra történő felhasználását. Ezért a bíróság alkalmatlan eszközzel elkövetett emberölés büntetettének kísérletében találta bűnösnek a vádlottat.⁴⁷ Ugyanezt állapította meg a bíróság, amikor a vádlott az anyósa házát - a benne tartózkodók halálát kívánva - gépkocsival kívánta romba dönteni. Ebben az esetben is az elkövetés eszköze (gépkocsi) volt alkalmatlan a bűncselekmény elkövetésére, egyrészt azért mert a gépkocsi az árkon való áthaladáskor szükségszerűen irányt változtatott, másrészt azért, mert ha az eredeti szögben ütközött volna a ház homlokzati falának, a házba épített betonoszlopok miatt nem tudta volna bedöntení azt.⁴⁸ Ha azonban az elkövető által alkalmazott eszköz nem az elkövető által vélt, hanem más módon vezetett az eredményre az alkalmatlan esz-

közzel elkövetett kísérlet nem állapítható meg. A bíróság alkalmatlan eszközzel elkövetett lopás kísérletét állapította meg abban az esetben, amikor az elkövetők eleve meg nem felelő eszközökkel kísérelték meg a páncélszekrény kinyitását. Az adott esetben a zsebkés alkalmatlan volt a zár reteszelő nyelveinek kiemelésére; a szeg kis átmérője miatt nem volt megfelelő a zárba illeszthető kulcs elkészítésére; a balta pedig nem volt alkalmas a páncélszekrény belső lemezburkolatának átütésére.⁴⁹

2. Az alkalmatlanság problémája a magzatelhajtás és az emberölés kísérletének⁵⁰ megállapításánál is jelentőséggel bír. Mindkét esetben fennállhat az eszköz, illetve a tárgy alkalmatlansága. *Magzatelhajtásra alkalmatlan eszköz* lehet a kockacukor, ártalmatlan növényi főzet, vagy gyógyszer is, alkalmatlan tárgyról pedig akkor beszélhetünk, ha a nő valójában nincs teherben. Horváth Tibor álláspontja szerint belső szervek alkalmazásakor, az egyébként közömbös anyagok (tea, kávé, stb) nagyobb mennyiségben történő bevétele - a vetélésre hajlamos szervezetben - a terhesség megszakadásához vezethet. Ezért az eszköz alkalmasságának, illetve alkalmatlanságának vizsgálatakor mindig azt kell vizsgálni, hogy előidézhethet-e vetélést. A kísérlet megállapítható, ha az adott szer az elvetélést általában előidézhetheti. De a kísérlet megállapítható akkor is, ha az egyébként általában alkalmas eszközt helytelen módon alkalmazza az elkövető vagy kis dózisban használja és emiatt marad el az eredmény bekövetkezése (relatíván alkalmatlan eszköz). Az abszolút alkalmatlan eszközzel elkövetett magzatelhajtásnál azonban a jogtárgy nem kerül veszélybe, amelynek következtében hiányzik a bűn-

cselekmény fogalmának egyik eleme a társadalomra veszélyesség, így a magzatelhajtás kísérlete nem állapítható meg. Ha a terhes nő abban a hiszemben iszik meg naponta kétféle liter tejet, hogy ezáltal a terhességét meg tudja szakítani, e cselekmény a jogtárgyra nézve abszolút veszélytelen. A jogtárgy hiánya miatt eleve alkalmatlan tárgyon elkövetett kísérlet esetén a magát terhesnek vélt nő sem büntethető.⁵¹

Hasonló az alkalmatlanság megítélése az *emberölés* kísérleténél is. Az alkalmatlan kísérlet megállapításához szükséges a *jogtárgy veszélyeztetésének a fennállása, amely a kísérlet büntethetőségének objektív alapja*. Alkalmatlan tárgyon (holttest) vagy alkalmatlan eszközzel elkövetett cselekmény esetén a Legfelsőbb Bíróság alkalmatlan kísérletet állapít meg. Nem büntethető az a szülő nő, aki a tényállásszerű ölési cselekményt az álmól állapotában világra jött újszülöttön olyan időben hajtotta végre, amikor az már nem él.⁵²

3. Az alkalmatlan tárgyon (nem terhes nő) elkövetett magzatelhajtási kísérlet⁵³ hasonlóságot mutat a vélt (putatív) bűncselekményekkel, hiszen mindkét esetben tévedésben van az elkövető. De míg az *alkalmatlan tárgyon elkövetett kísérletnél az elkövető magatartása diszpozíciószerű és csak a jogtárgy hiányzik, vélt bűncselekmény esetén hiányzik maga a diszpozíció is* (a magatartást tiltó rendelkezés), amelynek következtében a tettes nem büntethető. A vélt bűncselekmény a német jogban⁵⁴ sem büntethető, de nehézséget okoz az alkalmatlan kísérlettel való elhatárolása. Az alkalmatlan kísérletnél a tettes az objektíve jogtalan tényállás valóságban fenn nem forgó ismertetőjegyeit adotttnak véli; olyan tényállást képzel el, amelynek tényleges

46 BJD Bírósági Határozatok 1983-1986 Közgazdasági és Jogi Könyvtár Bp. 1988. 10.032 sz. jogeset

47 BJD Bírósági Határozatok 1983-1986 Közgazdasági és Jogi Könyvtár Bp. 1988. 10.032 sz. jogeset

48 BJD Bírósági Határozatok 1970-1973 Közgazdasági és Jogi Könyvtár Bp. 1975. 5.583 sz. jogeset

49 BJD Bírósági Határozatok 1970-1973 Közgazdasági és Jogi Könyvtár Bp. 1975. 5.582 sz. jogeset

50 Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme Közgazdasági és jogi Könyvtár, Budapest, 1965. 309-310.

51 Horváth Tibor-Nagy Ferenc: Büntetőjog Különös Rész I. Miskolci Egyetemi Kiadó 1993. 70.

52 Bírósági Határozat 1978/7-266

53 Földvári József: Magyar Büntetőjog Általános Rész Tankönyvtár, Bp. 1984.

54 J. Wessels: Strafrecht Allgemeiner Teil 13. Auflage, C.F. Müller Juristischer Verlag Heidelberg 1983., 155-157.

létezése esetén cselekménye a törvényi tényállásnak eleget tenne, azaz a tettes tévesen egy nem fennálló objektív tényállásjegyet feltételez (fordított irányú tényállástévedés).

A vélt bűncselekménynél⁵⁵ az „elkövető” a tények tekintetében nincs tévedésben, de akarata olyan cselekményre irányul, amely csak az ő képzeletében büntetendő, azaz cselekménye tilalmazottságában téved (fordított irányú tilalomban tévedés), vagy pedig a norma alkalmazási területében téved. Ez utóbbi esetben létezik ugyan büntetőjogi norma, de az elkövető a konkrét magatartását helytelenül foglalja büntetőjogi norma alá, mert a helytelen értelmezés következtében kiterjeszti a büntetőjogi norma határát, azaz azt feltételezi, hogy a tényleges tekintetben helyesen felismert magatartása tilalomba ütközik, és olyan büntetőjogi előírásokat sért, amelyek a valóságban nem is léteznek (umgekehrter Subsumtionsirrtum). De vélt bűncselekményről van szó akkor is, ha a jogos védelemben elkövetett magatartását tartja büntetendőnek, mert a jogos védelem határát túllépve, azt feltételezi, hogy a jogos védelem csak az emberi test vagy élet védelmében engedélyezett, a dologi értékek védelmében nem.

Vélt bűncselekményről beszélhetünk akkor is, amikor egy özvegyasszony abban a hiszemben folytat viszonyt felnőtt mostoha fiával, hogy ezzel bűncselekményt követ el, vagy ha két fiú a folyó parton sétálva, az ott megkötött csónakot abban a hiszemben, hogy bűncselekményt követnek elodják és hagyják elsoportatni az árral.⁵⁶

Viszont alkalmatlan kísérlet áll fenn, abban az esetben, amikor a feleség azért kér mérget a kémikus foglalkozású szeretőjétől, hogy azt megölje. A szerető azonban nem kívánja a férj halálát, ezért ártalmatlan port ad az asszonynak, aki azt a fér-

je ételébe szórja. Mindezek következtében a kívánt eredmény, a férj halála nem következett be.⁵⁷

VII.

1. *Összegzőképpen* megállapíthatjuk, hogy a büntetőjogtudomány képviselőinek az alkalmatlan kísérletre vonatkozó nézetei, valamint az egyes törvények szabályozása eltérő képet mutatnak. Az objektivisták abszolút alkalmatlan eszközzel és tárgyon elkövetett kísérletnél eleve kizártnak tartják a bűncselekmény befejezté válását - mivel a szándékolt eredményt soha és semmilyen körülmények között nem idézheti elő - és éppen ezért nem büntethető az, aki a mérgezést porcukor beadásával, vagy az emberölést ráimádkozással kíséri meg, úgyszintén az sem büntethető, aki a hullát késsel leszúrja, vagy ha nem terhes nőn végeznek magzatelhajtást. A relatív alkalmatlan eszközzel, illetve tárgyon való elkövetésnél az eszköz és a tárgy ugyan alkalmas lehet valamely bűncselekmény elkövetésére, de a tettes az adott körülmények között mégsem éri el a célját. Ez esetben az elkövető kísérlet miatt büntetendő, így például akkor, ha azért marad el a bűncselekmény befejezése, mert az elkövető nem elegendő adag mérget kevert a sértett ételébe, italába, vagy olyan revolvért használt, amely 30 méterre hord, de a sértett az adott pillanatban távolabb, 40 méterre áll, vagy a töltött pisztoly a ravasz meghúzásakor csüörtököt mond. Ezen esetekben a cselekmény veszélyezteti a jogtárgyat és csak a véletlen miatt maradt el a bűncselekmény befejezése.

Habár a büntetőjogtudomány által kidolgozott objektivista elmélet megkülönbözteti az abszolút alkalmatlan és relatív alkalmatlan kísérle-

tet, az egyes büntető törvénykönyvek a szubjektív elméletet követve nem tesznek különbséget az abszolút és a relatív alkalmatlanság között és az akaratra helyezik a hangsúlyt. A bírói gyakorlat azonban az abszolút és relatív alkalmatlanság megkülönböztetésével az objektivista elmélet tanainak elfogadása felé hajlik, amely következtében az abszolút alkalmatlanságot nem bünteti, a relatív alkalmatlanságot viszont igen.

Fokozatosan kialakult az alkalmatlan eszközzel, illetve alkalmatlan tárgyon elkövetett kísérlet fogalma is, amelyeket tartalmazza a magyar, a német és az osztrák hatályos jogi szabályozás. Továbbá ismert a német és az osztrák jogtudomány és bírói gyakorlat által az alkalmatlan alany általi elkövetés is, amely hasonlóságot mutat a vélt bűncselekményekkel.

Az objektivista irányzat elveit való magyar büntetőjog az alkalmatlan kísérletnél kivételesen a szubjektivista irányzat elveinek elfogadása felé hajlik, amelynek oka a reális veszélyeztetés, amely az alkalmatlan kísérlet körében is megjelenik.

Földvári József az alkalmatlan tárgyon elkövetett kísérletet a szubjektív körülményekre - az elkövető diszpozíciószerű magatartásban is megnyilvánuló akaratára - és az elkövető társadalomra veszélyességére hivatkozva a büntetés korlátlan enyhítésének, illetve mellőzésének lehetőségével büntetendőnek tartja.⁵⁸

Egyes nézetek azonban - köztük *Tokaji Géza* is - támadják a szubjektivista irányzat érvényesülését az alkalmatlan kísérlet területén. Tokaji Géza szerint, ha az alkalmatlan kísérlet egyáltalán nem veszélyezteti a jogi tárgyat, a cselekmény egyáltalán nem büntethető; távoli veszély esetén viszont a büntetés korlátlan enyhítése indokolt. Ennek érvényesüléséhez a törvény módosítását is szükségesnek tartja. Szerinte a jogrend

55 *Strafgesetzbuch*: Leipziger Kommentar, zehne,völlig neu bearbeitete Auflage, herausgeben:H-H.Jescheck, W. Ru/, G. Willms; Walter de Gruyter Berlin, 1985. 95-96.

56 *Harro Otto*: Grundkurs Strafrecht: Allgemeine Strafrechtslehre 3. Auflage, Walter de Gruyter Berlin 1988, 281.

57 *Harro Otto*: Grundkurs Strafrecht: Allgemeine Strafrechtslehre 3. Auflage, Walter de Gruyter Berlin 1988, 282.

58 *Földvári József*: Magyar Büntetőjog Általános Rész Tankönyvkiadó, Bp. 1984.

nem veszélyeztethető a jogi tárgy veszélyeztetése nélkül. A köznyugalom - mint jogi tárgyat - olyan cselekmények is veszélyeztethetők, amelyek egyébként alkalmatlan kísérlet címén nem büntethetők. Így a halotton megkísérelt ölés az életet nem veszélyezteti, de a köznyugalom megzavarására alkalmas és ezáltal társadalomra veszélyes lehet. Ezért Tokaji Géza szükségesnek tartja az alkalmatlan kísérletre vonatkozó szabályozást kiegészíteni egy további törvényhellyel: "Ha az elkövető alkalmatlan kísérlet címén nem büntethető, de a cselekménye alkalmas a köznyugalom megzavarására."⁵⁹ Ez alapján önálló, sui generis bűncselekményként lenne szabályozva az alkalmatlan kísérletre vonatkozó köznyugalom elleni bűncselekmény.

A magyar büntetőtörvénykönyvek - kivéve a Csemegi kódexet, amely nem tartalmazott az alkalmatlan kísérletre vonatkozó szabályokat - azt

a megoldást alkalmazzák, amely korlátlan enyhítési és a büntetés kiszabás mellőzésének lehetőségét engedi meg az alkalmatlan eszközzel, illetve tárggyal elkövetett kísérlet esetén.

Az osztrák törvénykönyv is biztosítja a büntetlenséget a tárgy, a cselekvés (eszköz) és az alany (személyes tulajdonság hiánya) alkalmatlansága esetén. Ugyanez a megkülönböztetés figyelhető meg a német jogban is. De míg az osztrák törvény az abszolút alkalmatlan kísérletet szabályozva teljes büntetlenséget biztosít az elkövetőnek, a magyar jog a büntetés korlátlan enyhítését, illetve mellőzését teszi lehetővé, a német StGB szabályozása értelmében pedig a bíróság a büntetéstől eltekinthet, vagy csökkentheti, ha a kísérletet alkalmatlan eszközzel vagy alkalmatlan tárgyon követi el a tettes.

A német StGB-ban az alkalmatlan kísérlet magállapításának további

feltételként szerepel a „súlyos tudatlanság” (grober Unverstand) ismérve, amely a tettesnek a közismert okozati összefüggésektől teljesen eltérő képzetére utal. Ezen ismérvet a magyar büntetőtörvénykönyv kifejezetten nem említi meg szabályozásában, de egyes magyar jogtudósok, mint például Tokaji Géza⁶⁰ véleménye szerint is fordított irányú ténybeli tévedés rejlik az alkalmatlan kísérlet mögött, azaz az elkövető tévesen azt feltételezi, hogy a tárgy vagy az eszköz alkalmas, holott az valójában alkalmatlan.

A magyar jogtudományban az alkalmatlan kísérlet területén igény merült fel a szubjektivista irányzat érvényesülésének háttérbe szorítására és a magyar jogi szabályozás módosítására. Ennek során az alkalmatlan kísérlet nem lenne büntethető, mivel az egyáltalán nem veszélyezteti a jogtárgyat és csak a jogtárgy távoli veszélyeztetése esetén engednék meg a büntetés korlátlan enyhítését.

59 Nagy Ferenc-Tokaji Géza: A magyar büntetőjog Általános része 130., JATE Szeged 1993

60 Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban 318.

JOGIRODALOM–JOGÉLET

SOÓS ILDIKÓ:

PhD. hallgató,
Miskolci Egyetem
(Miskolc)

Hajdu Lajos: Bűnözés és büntetőbíraskodás a XVII. század hetvenes éveinek Magyarorszá-gában c. könyvéről*

I. A XVIII. század második felé-nek jogtörténete kevésbé ismert, és nem szívesen kutatott korszaka hazai históriáknak. Hajdu Lajos munká-jában ezen történelmi periódus egy szeletét, az 1769-től 1779-ig terjedő évtized büntetőigazságszolgáltatását veszi vizsgálat alá.

A kutatómunka nehézségét adja, hogy a korabeli történetírás kevés, e téren ma is használható művet ha-gyott az utókorra, csak kisszámú köztörténelmi részfeldolgozás készült, mindezidáig feltáratlan volt a levél-tári anyag nagy része, és továbbra is szinte teljesen érintetlenek a helytör-ténet forrásai. További nehézséget jelenthet a jogtörténet ezen korszakát, és különösen e korszak jogi éle-tét kutató számára az a tény, hogy a XVIII. század jogéletét gyakorlatilag a teljes jogbizonytalanság jellemez-te. A rendi korszak utolsó évtizedei alatt sem jött létre magyar büntető-kódex. (Bár Werbőczy Tripartituma tartalmazott egy sereg büntetőjogi rendelkezést is, de ezek rendszerint más jogágak normáival keveredtek.) Ezt az átmeneti állapotot a bécsi ud-var arra használta fel, hogy a már ak-koriban is idejétmúlt, és korszerűtlen osztrák büntetőjogot becsempéssze a magyar joggyakorlatba. E célból for-dították le az Alsó-Ausztria számára íródott büntető törvénykönyvet né-metről latinra, és adták ki Nagy-

szombaton *Praxis Criminalis* címen 1687-ben. (Ezt követően az osztrák büntető törvénykönyv egészen 1844-ig a magyar törvénytár minden ki-adásában szerepelt). Bár a *Praxis Criminalis* Magyarországon soha nem emelkedett törvényerőre, a bírói ítélkezés révén mégis hatott a ma-gyar büntető igazságszolgáltatásra. A XVIII. század második felére az az ellentmondásos helyzet alakult ki, hogy a *Praxis Criminalis*nak bár kö-telező ereje nem volt, mégis alkal-mazták, de emellett a bécsi udvar számos olyan rendeletet adott ki, amelyben ellenkező értelmű intézke-dések jelentek meg. Így tehát a XVIII. század második felének bírói gyakorlata az ún. „régí eljárásból”, a *Praxis Criminalis*ből, e mellett a *Corpus Juris Hungarici* egyes ren-delkezéseiből kiindulva megyén-ként, szabad királyi városokként, úriszékeként egyaránt rendkívül bi-zonytalan, átláthatatlan és területen-ként eltérő büntetőjogi szokásjogot alakított ki, amelyről bármiféle átte-kintő képet adni óriási vállalkozás. Hajdu Lajos e téren is példaértékű munkásságának jelentős része a tereziánus és a jozefinista korszak igazgatásának és igazságszolgáltatá-sának elemzése köré csoportosul. (Az első (1795-ös) magyar büntető-kódex tervezet. Bp. 1971; II. József igazgatási reformjai Magyarorszá-gon. Bp. 1982; A közjő szolgálatá-ban. Bp. 1983; Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp. 1985.) E sor záróakkordjaként jelent meg az Aka-démiai Kiadó gondozásában 1996-ban a *Bűnözés és büntetőbíraskodás* (a címlapon: *büntetésbíraskodás*!) a XVIII. század hetvenes éveinek Ma-gyarországában című kötete, mely által Hajdu Lajos munkássága teljes-sé vált. A szerző által megvizsgált évtized további érdekességét az adja, hogy – véleménye szerint – ebben az időszakban érezhetőek Magyaror-

szágon legmarkánsabban a felvilá-gosult abszolutizmus büntetőpolíti-kai elvei. Számos reformrendekezés látott napvilágot ekkor, mint például a kínvallatások eltörlése (1775-76), a vármegyék sorozatos tiltakozása el-lenére a halálbüntetés korlátozása (1789), a bíraskodás állandóvá tétele (1785).

2. A bevallottan szakmonográfia-ként, a jogtörténetet ismerő olvasók-nak szánt kötet ismertetése előtt a szerző által követett kutatási mód-szerről szeretnék említést tenni.

A szerző egész munkásságát vé-gigkísérte újszerű, sajátosan kettős szemléletmódja. Egyazon probléma elemzése során párhuzamosan szem-előtt tartotta nemcsak a jogtörténeli, hanem az általános történeli szem-pontokat is.

Másrészt korábbi munkái során is igyekezett az adott korszakot első-dleges források (levéltári anyagok) felhasználásával feltárni, és munká-ja során a monografikus feldolgozá-sok másodlagos szerepet kaptak. Recenzált könyvében is ezt a kutatá-si módszert követi. A központi ható-ságok levéltári forrásanyaga, a ko-rabeli rabtabellák és a perkivonatok alapján vázolja fel a vizsgált évtized bűnözésének tendenciáit, és a ko-rabeli büntető igazságszolgáltatás gya-korlatát. A szerző forrásanyagként Magyarország 47 megyéje vagy sza-bad kerülete, 40 szabad királyi váro-sa és mintegy száz úriszéke 2200-nál is több rabtabelláját veszi vizsgálat alá, amelyből mintegy 57000 őrizetbe vett – elítélt – személy ada-tai olvashatók ki. E mellett a kutató rendelkezésére állt még ezernél több büntetőper-kivonat is. (Ezek olyan jelentések voltak, amelyeket a pallosjoggal rendelkező bíróságok évente megküldtek a Helytartótá-nácsához. Ezen büntetőper-kivonatokat kitűnően kiegészítik a rabtabellákat, mert például részletesen ismertetik,

* Akadémiai Kiadó, Budapest 1996.

hogyan a cselekmény minősítése során a bíróság milyen tényeket, hogyan vett figyelembe, milyen törvényekre vagy egyéb normákra támaszkodott ítélete megalkotásánál.) A szerző tisztában volt azzal, hogy e bőséges levéltári anyag a korszak büntetőjogának teljes megismeréséhez mégsem elegendő, hiszen a források hiányosak, a tények megjelölése helyenként zavaros, félreérthető, és a feldolgozásuk során számos további nehézség is adódik. Ezért csupán a problémát veti fel, utalva a további kutatások szükségességére. Mégis ezen források – minden elemzési és értelmezési nehézség ellenére – alkalmasak a vizsgált periódus kriminológiai viszonyainak megítélésére.

3. E rendkívül érdekes és olvasható, nem kevés jogtörténeti különlegességgel szolgáló munka szerkezetileg két nagy egységből áll. Az *első részben* a szerző négy fejezetben tárgyalja a korszak legtipikusabb bűncselekményeit, azok elkövetési gyakoriságát, területi megoszlását és a korabeli igazságszolgáltatás leggyakoribb reakcióit ezen bűncselekmények elkövetése esetén.

Számbaveszi ugyanakkor azokat az „enyhítő” és „súlyosító” körülményeket is, amelyeket a korabeli ítélő fórumok mérlegeltek. Hajdu Lajos a jogesetek tömegének bemutatásával a következő bűncselekménycsoportokat emeli ki:

– A tulajdon rendjét sértő bűncselekmények, mint a leggyakoribb bűncselekmény csoport. Ide tartozott a jószáglopás, a pénz- vagy dologlopás, az átlagosnál súlyosabb megítélés alá eső szentségtörő lopás, házilopás, súlyos tulajdon elleni bűncselekményként a gyújtogatás, és a ritkábban előforduló csalás és sikasztás;

– A második nagy csoportot az élet és a testi épség ellen elkövetett bűncselekmények alkotják, melyek legszigorúbban megítélt formája a rablói alkosság volt. Ezek mellett a szerző az emberölés különféle formáit, a halált okozó közlekedési baleseteket, a magzatölést, a testi sértést, az öncsonkítást és az öngyilkossági kísérletet elemzi;

– A harmadik kategóriába a „politikai bűntettek” közé – nem egészen kifogástalan érveléssel – azokat a bűncselekményeket sorolja, amelyek elsősorban a közigazgatás rendjét sértik. Itt elemzi a földesúri rendelkezésekkel való szembeszegülést, zendülésnek vagy lázadásnak nevezett egységes és hangos fellépést valamilyen földesúri vagy megyei rendelkezés ellen, a megyei döntés végrehajtásának megtagadását például sorozásnál, újoncozásnál, vagy éppen meghatározott személyek őrizetbe vételénél. Ide tartozónak véli a pénzhamisítást, az okirat- vagy oklevél hamisítást is. A politikai bűntettek mellett – nem tisztázott okok miatt – e fejezetben külön alfejezetben tárgyalja a *nemi erkölcs és a család rendje ellen elkövetett bűncselekményeket*. Ezen bűncselekmények voltak azok, amelyek körül a korabeli jogalkalmazásban a legtöbb volt a fogalomzavar. Ide lehet sorolni a házasságtörést, a paráznaságot, a szajhalkodást, a kurválkodást, a vérfertőzést, a bestialitást, a kettős házasságot és a nemi erőszakot;

– A rész utolsó fejezetében az ún. „egyéb bűncselekmények” találhatók. Itt kaptak helyt azok a deliktumok, amelyeket nem az előző fejezetekben vizsgált jogi tárgyak sérelmére követtek el. A legsúlyosabb volt ezek közül az istenkáromlás, hitelhagyás, az utódok közömbös szellemenben való nevelése, csavargás, a szökés különféle fajtái, a részegeskedés, az adósság fizetésének elmulasztása és a szülőkkel szembeni tiszteletlenség.

E négy fejezetben a szerző nem kívánta tételesen felsorakoztatni valamennyi, a korban elkövethető bűncselekményt, hanem a legfontosabbakat kiemelve vázolta fel e *periódus bűnözési összképét*. A fent vázlatosan ismertetett fejezetek egy sajátos belső logikát követnek. Az adott problémafelvetés kapcsán a szerző először pontosan meghatározza a vizsgált „résztérületet”, majd ismerteti a rendelkezésre álló források alapján a vizsgált évtized adott problémára vonatkozó *kriminálstatistikai adatokat* (kisebb-nagyobb régiókénti bontásban). Ezen adatok

segítségével rámutat a megyei, szabad királyi városi, ill. az úriszéki jogalkalmazás eltéréseire, visszasszaggaira, kutatva ezen eltérő joggyakorlat objektív és szubjektív okait. Könyvének nagy érdeme, hogy megkísérli a korabeli igazságszolgáltatás jogszerűségének, igazságosságának és hatékonyságának vizsgálatát. Ezen logikusan felépített módszer miatt minden fejezet könnyen értelmezhető, világos, a mondanivaló egyértelmű. Az egyes bűncselekmények bemutatása során a szerző nem riad vissza szubjektív gondolatainak, kritikai észrevételeinek olvasóval való megosztásától sem.

Mindemelett ezeket a nehéz, komoly megfontolást igénylő tudományos kérdéseket gyakran könnyed humoros irodalmi formában kínálja az olvasó elé. Álljon itt ezen állításom szemléltetésére egyetlen példa: „Nem gyakran, de olykor előfordultak furcsa nemi bűntettek is: Köpcsény uradalmi börtönében 1771. II. félévében mindössze három rabot őriztek, Rosicska János 52 éves paraszt ügye tiszta: /botrányos életet élt Rabl Márton köpcsényi paraszt feleségével, és őt tiltott közöslésre csábította/. Vutkovics Vitus 60 esztendő horvátjandorfi lakost viszont azért ítélte az úriszék egyhavi börtönre (kezdetén és végén 25-25 bottal, amit a főtéren kapott meg), mert a nemi aktust feleségével, Zahorán Katalinnal /tiltott módon, bár az ő beleegyezésével/ követte el, és ezt /megismételte, de senkinek sem fedte fel/. Húszesztendő felesége 12 ostorcsapásra ítéltetett, ezt azonban férjétől fogant gyermeke megszületése után kellett elviselnie. Ez tabellaadat, részleteket érthetően nem tartalmaz, így a tisztelt olvasót nem tudom felvilágosítani, hogy milyen pozícióban élte a /fiatal pár/ házasesetét, amelyet ilyen kemény büntetéssel súlytott az úriszék, amely más esetben öregnek minősítette volna a 60 éves elkövetőt, és ezért talán nem vagy csak enyhe szankcióval bünteti. Azt sem tudom megmondani, ha a pár senkinek sem tárta fel a szokásostól eltérő módszert, hogyan szerezhetett minderről az úriszék tudomást? Ki volt az, aki

a házasság konkrét örömeit dombra verte? A tabellák alapján az ilyen kérdéseket nehéz a kutatónak megválaszolni."

4. Az írás második nagy egységében a szerző – a rabtabellák és a büntetőper-kivonatok elemzésének rendszerezésével – a vizsgált évtized során alkalmazott *büntetési rendszer változásait*, e változások okait és hatásait vizsgálja az egyes büntetési nemek számbavételének segítségével. A büntetési rendszer vizsgálata során Hajdu megállapításai a következők szerint összegezhetők:

– Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében végbemenő, az egyes büntetésfajták alkalmazását érintő változásoknak több oka is van. A legfontosabbként említhető, hogy az Európához felzárkózni kívánó kormányzat értelmetlennek tekintette az értékeket előállító emberi munkaerő tömeges elpusztítását. Ezért a *korábban halálbüntetéssel sújtott súlyos bűncselekmények elkövetőit* inkább *közmunkavégzéssel összekötött börtönbüntetésre ítélték*. Ehhez az elképzeléshez igazodott a korabeli Magyarország kegyelmi gyakorlata is.

– Ezt követően egyre gyakoribbá vált a *börtönbüntetés*, melyet rendszerint úri kastélyok és megyeházák pincéiben hajtottak végre. Mária Terézia nyugati mintára 1773-ban országos börtönt állított fel Szempcen, amelyet később Tallósra, majd Szegedre helyeztek át, de 1830-ban megszűnt.

– A haladó szellemű reformtörvények közül a szerző kiemeli a *vagyon (pénz-) büntetések háttérbe szorításának szorgalmazását*. Ezen elképzelés indoka – egyéb okok mellett – az volt, hogy a feladatait nem teljesítő vagy a szabályokat megsértő jobbnak a vagyon helyzetét ne gyengítsék tovább, helyette inkább megfelelő számú bot-, ostor-, vagy vesszőcsapás elviselésére kötelezzék.

– Kétségtelenül a fejlődést bizonyítja a kormányzat azon rendelkezése, amely előírja, hogy a *testi büntetés kiszabásánál figyelembe kell venni az elkövető egészségi állapotát*, és orvosnak kell állást foglalnia abban a kérdésben, hogy az elkövető milyen mértékű testi büntetés elviselésére kötelezhető.

A szerző az egyes alkalmazott *büntetési nemek* bemutatását a rendelkezésre álló esetek elemzésével végzi el, s a rendelkezésre álló adatok alapján elkészített kriminálstatistikai mutatók és táblázatok segítségével illusztrálja a korban tettenérhető fejlődési vonalat. A fejezetben az egyes büntetési nemeket külön-külön, a következő sorrendben vizsgálja.

– A *halálbüntetés*;

– A *testi büntetések*, melyet a legjobban arányosítható büntetési nemként tartottak számon. Ide sorolható a bot-, ostor- és korbácsütés, ill. a vesszőcsapás, de a tágabban értelmezett testi büntetésnek tekinthető a megbélyegzés is;

– A *szabadságvesztés büntetés* az, amely leginkább képviseli az átmenetet a régi (középkori, nyers) és az új (humánusabb, objektív mércét alkalmazó) elvárások között. Az udvar – az utilitarista elképzelések jegyében – akkor szorgalmazta leginkább a szabadságvesztés alkalmazását, amikor mocsarakat kellett lecsapolni, csatornákat kellett ásni, járható utakat kellett építeni vagy amikor egyéb területeken szükség volt az emberi munkaerőre. A régi, középkori elvek jelenlétéről árulkodnak azok a korabeli rabtabellák és büntetőper-kivonatok, melyek szerint gyakran a börtönbüntetés csupán kezet szolgáltat a több részletben kiadni rendelt testi büntetésnek, súlyosításként végig bilincsben kellett letöltenie, vagy hetente több nap böjtölnie kellett;

– A *vagyon büntetesként alkalmazott bírságokat és pénzbüntetéseket* e

korban a kormányzat igyekezett háttérbe szorítani. Ebben az a nem titkolt cél vezette az udvart, hogy a bírságból és a pénzbüntetésből részesező bírák „mohóságukban” ne terheljék túlságosan az adófizetőket. A kor érdekességei közé tartozik, hogy a „klasszikus” pénzbüntetés mellett egyéb vagyoni jellegű szankciók is kiszabásra kerültek, úgy mint a páráználkodó férfi által fizetendő „bikapénz”, a születendő gyermek eltarására fizetendő összeg, az emberölés esetén az elhunyt családjának fizetendő „vérdíj”, vagy a sértett ápolási-gyógyítási költségeinek megtérítése;

– Az „egyéb” joghátrányok között a szerző *megszégyenítő és más joghátrányt tartalmazó büntetésről tesz említést*. Úgy mint a szégyenketrecbe állítás, pellengérré állítás, a haj és a szakáll levágása, katonának adás, a tisztségből való elmozdítás és a koldulástól való eltiltás. A legenyhébb büntetések közé tartoznak a nyilvános figyelmeztetés és a becsületes életre való komoly intés.

5. A szerző összegző utószavában arra buzdítja az utána jövőket, hogy jogtörténeti kutatómunkájuk során – elvégezve a források gondos megváltását – tegyék fel, válaszolják meg és gondolják tovább az általa feltett (vagy fel sem tett) kérdéseket. A kutatáshoz kedvet érzők számára segítségül szolgál a kötet végén található – nagy gondossággal összeállított – közel harminc táblázat, és a könyvben feldolgozott rabtabellák és büntetőper-kivonatok levéltári őrzőhelyeinek megjelölése és a precíz helymutató. A Hajdu Lajos posztumusz műve gondolatébresztő kézikönyv, amely nem hiányozhat a korszak iránt érdeklődő történészek, jogtörténészek, büntetőjogászok és a bűnözés társadalmi kérdéseivel foglalkozó olvasók könyvespolcáról.

JOGIRODALOM–JOGÉLET

SZABÓ BÉLA:
egyetemi docens,
Miskolci Egyetem
(Miskolc)

Monográfia a római kereskedelmi jogról*

1. Az elmúlt mintegy másfél évtizedben örvendtes mértékben gyarapodott a hazai római jogi könyvek választéka. 1981 óta szinte alig telt el esztendő, amelyben ne jelent volna meg magyar szerző tollából új római jogi tankönyv vagy monográfia. A közelmúltban Földi Andrásnak, a budapesti római jogi tanszék egyetemi docensének neve is feltűnt e könyvek szerzői között. Az 1980 óta hazai és nemzetközi folyóiratokban rendszeresen publikáló szerző 1996-ban Hamza Gáborral társszerzőségben a Brósz – Pólay-tankönyv teljesen átdolgozott kiadásával jelentkezett, 1997-ben pedig alább ismertetendő könyvével mint monográfia-szerző is debütált.

A mű címe (*Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*) egy alaposan átgondolt témaválasztást takar. Első látásra azt lehet gondolni, hogy a könyv a „római kereskedelmi jogot” kívánja az elődök (Goldschmidt, Huvelin, Castro Corréa stb.) nyomdokain haladva bemutatni. Ám a korábbi szakirodalommal ellentétben Földi András célja nem az ún. „római kereskedelmi jog” elemzése (amelynek létét ugyanis lényegében tagadja), de nem is kimondottan a modern kereskedelmi jog római jogi gyökereinek feltárása (bár ez közvetett célként, ill. eredményként mégis megjelenik), sőt még csak nem is az antik római kereskedelem jogi tükröződésének bemutatása (amelyet ugyanis a szerző által elemzett jogintézmények csak részlegesen prezentálnak). A könyv elsődleges és közvetlen célkitűzése a római ma-

gánjog azon jogintézményeinek bemutatása, amelyek meghatározott vállalkozói (tágabb értelemben „kereskedői”) rétegekre vonatkoztak.

Mindazonáltal a könyv címe által – nyilván szándékosan – keltett aszszociáció, miszerint a könyvben *kereskedelmi jogi* jogintézményekről lenne szó, mégsem alaptalan. A szerző által elemzett jogintézmények ugyanis a római jogban ugyanúgy bizonyos foglalkozások úzőire vonatkozó *ius specialit* képeztek, mint amilyen személyi alapú *ius specialit* jelentettek a szubjektív rendszerű (tehát a középkori, továbbá egyes újkori) kereskedelmi jogok, másrészt a római jog monográfiában bemutatott „kereskedelmi” jogintézményeinek nagy része a modern kereskedelmi jogokban is továbbél. A modern kereskedelmi jog intézményeinek egy része kifejezetten a római jogra vezethető vissza (pl. a közös hajóár szabályai a *lex Rhodiára*), más részük későbbi (középkori, ill. újkori) eredetű, de a római jog megfelelő intézményeivel összevethető jogi konstrukció (ilyenek pl. a kereskedelmi társaságok), ahol a római jog közvetett hatása sok tekintetben kimutatható. Így a szerző által kereskedelminek, ill. rétegspecifikusnak nevezett római jogi jogintézmények közül lényegében csak a büntetőjogi jellegű *actio oneris aversit*ről, valamint a fogadói felelősségről mondhatjuk azt, hogy semmi közük nincs a modern kereskedelmi joghoz, de a szubjektív alapú *ius speciale* ezeknél is biztosítja azt a közös nevezőt, amelynek alapján e jogintézményeket a szerző, ha nem is a „kereskedelmi jogi”, de legalábbis a „kereskedelmi” jelzővel illetheti.

A könyv célját egészen egzaktul fejezi ki a német nyelvű rezümé címválasztása: *Sonderprivatrecht der Kaufleute im antiken Rom*. Az „üzletemberek speciális magánjoga”-ról a német jogot ismerő olvasónak egyértelműen a *Handelsrecht* tankönyvi definíciója jut

az eszébe. Azzal, hogy a szerző a *Handelsrecht* szó helyett annak definícióját használja, jelzi, hogy az ókori Rómában még nem lehet kereskedelmi jogról beszélni, de egyszersmind utal a római jog „kereskedelmi jogintézményei” és a szubjektív rendszerű kereskedelmi jog közös nevezőjére is.

Maga a szerző is hangsúlyozza, hogy a római „kereskedelmi jog” bemutatása során tudatosan vetette el a szakirodalomban hagyományos objektív alapú megközelítést, amely a római kereskedelmi jog intézményeit az azoknak – mint „kereskedelmi ügyleteknek” – tulajdonított objektív kereskedelmi jogi jelleg alapján konstataálta. A szerző meglátása szerint a hagyományos módszer alkalmazása folytán bizonyos mértékig az egyes kutatók szubjektív megítélésének függvényévé vált a római kereskedelmi jog határainak meghúzása. Földi Andrásnak a rétegspecifikumra koncentráló módszere ehhez képest mintegy egzakt módon teszi konstataálhatóvá a római kereskedelmi jog intézményeit.

2. A kiállításában és tipográfiájában egyaránt elegáns, kivételesen gondosan (az új római jogi tankönyv megvalósításánál is jeleskedő Rihmer Zoltán közreműködésével) szerkesztett könyv példásan dokumentált. A forrásmutató több mint félezer, ókori latin és görög nyelvű, jogi és kisebb részben nem jogi forráshelyet tüntet fel. E vonatkozásban mindazonáltal hiányolható, hogy a szerző csak ritkán volt tekintettel a feliratos, az okiratos és a régészeti forrásokra.¹ Gyakran hivatkozik a szerző a középkori és az újkori (mindenekelőtt humanista) jogi forrásokra is (Cuiacius, Faber, Donellus, Noodt). Ami a modern szakirodalom felhasználását illeti, a csak lábjegyzetekben idézett műveket nem is tartalmazó irodalomjegyzék több mint 260 tételt sorol fel, amelyeknek nagy része idegen (német, olasz, angol, francia, spanyol, portugál, orosz,

* Földi András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997. 278. ISBN 963-05-7487X. 24 cm. 980.– Ft.
1 Ezek említési helyeiről csak a tárgymutató ad felvilágosítást.

holland és latin) nyelvű szakmunka. Nagy értéke a könyvnek a közel 1000 tartalmas, több esetben „mini-tanulmányoknak” is beillő, értékes információkat és gondolatokat hozó lábjegyzet. Az egyébként igen logikusan felépített könyvben való eligazodást tárgymutató is segíti. Említést érdemel még ehelyütt a mű olvasmányos és világos stílusa, amely nagy segítséget ad a gyakran nehéz mondanivaló megértéséhez.

A könyv öt, egymástól terjedelmileg jelentősen különböző fejezetre oszlik. Az I. fejezetben (Alapvetés, 13–28. o.) a szerző a szakmai és módszertani premisszákat vázolja. A második, még mindig bevezető jellegű fejezetben a római „kereskedelmi jog” elemzéséhez szükséges *társadalom- és dogmatörténeti alapokat* rögzíti (29–63. o.). A legnagyobb terjedelmű III. fejezetben – a látszólag anakronisztikusan csengő, de a szerző által megfontoltan választott és komolyan vett – „*A fogyasztóvédelem jogintézményei*” cím alatt ismerteti azokat a jogintézményeket, amelyek a kereskedőkkel, vállalkozókkal kapcsolatba kerülő „fogyasztók” érdekeinek védelmét szolgálták (64–185. o.). A IV. fejezet szintén modern szemléletet tükröző, de anakronisztikusnak semmiképpen sem nevezhető cím alatt a *veszélyvisselés és a pénzforgalom jogintézményei* mutatja be (187–237. o.). A szintézis szerepét tölti be az V. fejezet (*Zárókövetkeztetések*, 239–246. o.).

3. Az I. fejezetben a szerző a kereskedelem, a kereskedő és a kereskedelmi jog fogalmát elemzi. A kereskedelmi jog kialakulásának elmaradását az antik Rómában – a szakirodalomban ismert különböző nézeteket részgazságoknak értékelve – három alapvető okra vezeti vissza: a probléma felvetődésének sajátosan római dimenzióira (nem a „kereskedők”, hanem a peregrinusok, ill. meghatározott foglalkozások úzói álltak előtérben), a kereskedői réteg presztízsbeli és vagyoni heterogenitására és a római jogi fogalomrendszernek a gazdasági-társadalmi valóságtól való izolációjára.

A cím- és témaválasztás indokolása céljából külön alpontot szentel a szerző

e fejezetben a jogintézmény fogalmának. A szerző ugyanis oly módon kívánta a téma határait szűkebbre vonni, hogy a római magánjog kereskedelmi (rétegspecifikus) szabályanyagából csak az önálló jogintézmény szintjét elérő szabályok elemzésére vállalkozott, míg a joganyagban elszórtan megtalálható, kisebb jelentőségű rétegspecifikus szabályokat legfeljebb csak megemlíti. A jogintézmény fogalmának alig másfél oldalas, a modern jogelméleti (jogbölcseleti) irodalmat² figyelmen kívül hagyó „elemzése” tartalmaz ugyan néhány értékes gondolatot, de a fejtegetés meglehetősen elnagyolt, és inkább szerzőnek azt az önkritikus beismerését erősíti meg, miszerint a jogszabályok és jogintézmények között a téma szűkítése céljából alkalmazott megkülönböztetése „önkéntes és vitatható”. A szűkítési törekvés eredménye, hogy a szerző a bankárok esetében kizárólag a *receptum argentariū*-val foglalkozik, nem ismervén el jogintézményként a bankárokkal kapcsolatos kötelező *compensatiō*t, a *societas argentariorum*-ot, de még az *editiō*t sem, pedig arra a praetor külön *in factum actiō*-t proponált.³

4. A II. fejezetben a kereskedők, de különösen a hajósok és a fogadósok antik Rómában tetten érhető társadalmi megítéléséről kapunk alapos képet. A szerző nézete szerint az eredeti paraszti mentalitásukat sokáig megőrző rómaiak alapvetően bizalmatlanul és megvetéssel tekintettek a – jelentős részben idegen etnikumú – kereskedőkre. Ugyanakkor elismeri, hogy a *ius commercii* mint a római polgárt megillető egyik alapvető jogosultság, régtől fogva értéként tételeződött, és a kereskedelem megítélése a gazdaság fejlődésével párhuzamosan sokat javult, így a rómaiak viszonya a kereskedőkhöz végül is ambivalenssé vált. (Megítélésem szerint a *ius commercii* fogalmát a szerző itt (31.o.) kissé félrevezetőn, túl szűken értelmezi, mivel nem utal annak „statikus” – a civiljogi tulajdonnal rendelkezést magában foglaló – oldalára. Menti természetesen, hogy témáját tekintve ez az oldal nem áll középpont-

ban.) A rómaiak kereskedelem-ellenes beállítottságát vitató irodalmi álláspontokra (Mommsen, Speck) a szerző kritikailag utal, de azok részletesebb cáfolását nem adja. Célszerű lett volna e vonatkozásban elemezni pl. az ismert, Paulustól származó fragmentumot (Dig. 19, 2, 22, 3), amely a „kalmárszellem” melletti határozott kiállásnak is tekinthető (e nevezetes forráshelyre a szerző másutt sem hivatkozik).

Igen behatóan foglalkozik a szerző a „kedvenc” vállalkozóival: a hajósok és a fogadósok társadalmi megítélésével. Nagyon részletesen – az olvasó figyelmét meglehetősen igénybe véve – elemzi továbbá az e rétegeket jelölő szavak, terminológia fejlődését (39–54. o.). Megállapítása szerint a hajósok és a fogadósok különösen rossz hírűek voltak, ami összefügg az e szolgáltatásokat igénybe vevők fokozott mértékben kiszolgáltatott helyzetével. A szerző foglalkozik a tengeri hajózás szempontjából nagy jelentőségű római-karthágói szerződés kérdésével is.

A terminológiai „kirándulás” azonban meghozza gyümölcsét a figyelmes olvasó számára: a szerző egészen eredeti következtetéseket von le a hajósokra és a fogadósokra vonatkozó megjelölések elemzése alapján. Megalapozott hipotézise szerint az *exercitor* szóval a rómaiak – a klasszikus kori források alapján a modern szakirodalomban kizárólagosan uralkodó nézettel szemben – eredetileg nem a hajósvállalkozót, hanem az annak alkalmazásában álló hajóskapitányt jelölték, mert a hajósvállalkozó megjelölésére eredetileg a *nauta* szó szolgált. Ugyancsak igen meggyőzően cáfolja a szerző azt a modern szakirodalomban majdnem kizárólagosan érvényesülő nézetet is, miszerint a *stabularius*ok béristálló-tulajdonosok lettek volna. Nézete szerint ezek valójában olyan fogadósok voltak, akik béristállóval is rendelkezésre álltak a lovon vagy szekérrel stb. érkező utasok számára. Tudománytörténeti szempontból is igen érdekes és tanulságos a valószínűleg 1800 körül keletkezett félreértés szakirodalomban való elterjedésének bemutatása. A könyv egészére jellemző

2 Id. pl. H. Coing: A jogfilozófia alapjai, Bp. 1996.

3 Id. e témáról részletesen A. M. Giomaro: Actio in factum adversus argentarios, Studi Urbinati 45 (1976/77), idézi Földi: id. m., 227. 168. j.

egyébként a *communis opinio*val való bátor és minden esetben megalapozott szembehelyezkedés (a későbbiekben pl. a 63. és 231. oldalakon).

A dogmatörténeti alapvetés keretében mutatja be szerző a *locatio conductio*nak a hajófuvarozásra kialakított speciális alkalmazásait. Nem szerencsés megoldás e körben a hajófuvarozás fogalmának *genus proximum*ként való alkalmazása, mert az egész hajó kibérzése a kereskedő által éppúgy nem tekinthető hajófuvarozási szerződésnek, mint az utasok és a hajósvállalkozó között létrejött személyszállítási szerződés.

Végül ezen fejezet keretében vázolja a szerző az utazó védelmét szolgáló jogintézmények „külső történetét”. Az itt kifejtett érdekes és figyelemre méltó fejlődéstörténeti hipotézis lényege az, hogy először – még az archaikus korban – a deliktualis jellegű jogintézmények (az *actio oneris averse*i, valamint a hajósok és a fogadósok ún. kvázi-deliktualis felelőssége) jöttek létre, s azután alakultak ki a védelem „magánjogi” eszközei. A hipotézis főbb argumentumait a szerző már itt megadja, de a részletesebb bizonyításra (pontosabban valószínűsítésre) a III. fejezetben kerül sor, ahol az egyes jogintézményeket a szerző az – általa feltételezett – történeti kialakulás sorrendje szerint tárgyalja. Szembetűnő, hogy az egyes jogintézmények egymást követő tárgyalása során a kidolgozottság foka és az elemzés terjedelme egyenes vonalú növekedést mutat, amennyiben az elsőként tárgyalt *actio oneris averse*ről csak egészen vázlatos ismertetés olvasható, majd jóval részletesebben foglalkozik a szerző a hajósi-fogadói kvázi-deliktualis felelősséggel, hogy aztán következhesek a mű két leginkább kidolgozott része: a *receptum*-felelősséget tárgyaló, önálló tanulmánynak is beillő alfejezet (30 oldalon, több mint 100 lábjegyzettel), majd az egész könyv kiemelkedően

legértékesebb részét jelentő, kisonográfiával felérő alfejezet a vállalkozási struktúrák differenciálódásáról (közel 70 oldalon több mint 200 lábjegyzettel).

5. A szerző által először elemzett *actio oneris averse*i a római jogi tankönyvek többsége említésre sem méltatja,⁴ de a *Digestában* is csak egyetlen – viszont meglehetősen terjedelmes – Alfenustól származó fragmentum olvasható e keresetről. Az *actio* abban az esetben volt megindítható, ha a hajós az átvett rakományt nem szolgáltatja ki a jogosultnak. A szerző a szekunder-irodalomban hagyományos nézethez csatlakozva feltételezi, hogy az *actio oneris averse*i a hajós *dolusa*, tehát a rakomány elsikkasztása esetén⁵ megindítható, *duplumra* menő *poenalis actio* volt, amely az *actio furti* mellett a klasszikus jogban fölöslegessé vált. Mivel a forrásszöveg alapján ez az értelmezés egyértelműen nem bizonyítható, a kérdés a szekunder-irodalomban erősen vitatott. A szerző ismertetést ad ugyan az irodalmi vitáról, de nem bocsátkozik az ellentétes nézetek érveinek részletesebb cáfolatába.⁶ Az *actio oneris averse*i elemzése nemcsak igen rövidre fogott (alig 3 oldalt tesz ki), de az – egyébként igen alaposan kidolgozott – munka kevésbé csiszolt részleteihez tartozik, holott az érdekes probléma behatóbb elemzést igényelt és érdemelt volna.

Jóval részletesebben foglalkozik a szerző a hajósokat és a fogadókat terhelő ún. kvázi-deliktualis felelősséggel, és ez nem véletlen: egyrészt az e felelősség érvényesítésére szolgáló két keresetről (*actio furti adversus nautas caupones stabularios* és *actio damni adversus nautas* stb.) jóval több forrás maradt fenn, mint az *actio oneris averse*ről, másfelől e keresetek dogmatörténetileg is jóval jelentősebbek az előbbinél. Rendkívül érdekes az, ahogyan a szerző – mintha egy nyomozás eredmé-

nyét ismertetné – bemutatja a két kereset egymással, valamint a hajósi-fogadói *receptum*-felelősséggel való összetévesztésének több évszázados történetét a glossátoroktól napjainkig.

A szerző az *exercitor*-fogalom fejlődésére vonatkozó, fentebb ismertetett hipotézisére építve meggyőzően rekonstruálja – Lenel rekonstrukcióját korrigálva – az *actio furti adversus nautas*ról szóló *edictum* eredeti szövegét.⁷ Meggyőző az a feltevése is, miszerint ha az utas dolga a hajón, ill. a fogadóban tűnt el vagy szenvedett kárt, akkor mintegy vélelmeztek, hogy a *delictumot* a hajós, ill. a fogadós alkalmazzta okozta. Igen releváns a szerzőnek az a megállapítása, miszerint a kvázi-deliktualis felelősség valójában nem terjedt ki a vállalkozó saját rabszolgái által elkövetett *delictumokra*, mert e vonatkozásban a noxális felelősség érvényesült. A szerző a forrásszövegek interpoláció-kritikai elemzése útján szemléletesen mutatja be, hogy a hajósok és fogadósok ún. kvázi-deliktualis felelőssége a klasszikus jogban az alkalmazottak saját veszélyre történő alkalmazásán alapult, a posztklasszikus jogban viszont már a gyakorlatilag megdönthetetlenül vélelmezett *culpa in eligendón*.

Igen részletesen foglalkozik a szerző hajósi-fogadói *receptum*-felelősség kérdéseivel; ez az alfejezet – mint említettem – a könyv egyik legjobban kidolgozott része. Beható és sokoldalú elemzésnek veti alá a szerző a fokozott felelősség elvállalására használt *salvum fore recipio* klauzulát, valamint a rakomány átvételével kapcsolatos, némileg rejtélyes aktust, a forrásokban, sőt az egész ókori irodalomban is csak egyszer említett *cheirembolont*. Szemléletes áttekintést ad a *receptum*-felelősség létrejöttével és terjedelmével kapcsolatos, nagyon sok és sokféle irodalmi nézetről. A szerző nézete szerint a *recep-*

4 Nem említik az *actio oneris averse*i pl. Jörs-Kunkel, Marton, Di Marzo, Kaser, Guarino, Burdese, Talamanca tankönyvei. Viszonylag részletesen tárgyalja a kérdéses *actiót* Vécsey T.: A római jog institúciói, 6. kiad., Bp. 1902, 404. o. és Személyi K.: Római jog, 2. kiad., Kolozsvár 1941, II. köt. 107. o. Röviden utal rá R. Sohm – L. Mitteis – L. Wenger: Institutionen. 17. Aufl., Berlin 1923. 432. o. 14. j. és természetesen Max Kaser nagy kézikönyve (Das römische Privatrecht, I, 2. Aufl., München 1971, 572. o. 93. j.).

5 Így fogalmaz Vécsey: id. h., aki a *delictumok* között, a lopást követően tárgyalja az *onus averse*um tényállását.

6 A szerző által írottakhoz kiegészítőleg hozzáfűzhetjük, hogy Beseler a rejtélyes keresetet az *actio locati* alkalmazási esetének tekinti (ld. Kaser: id. h.), Személyi Kálmán interpoláció-kritikán alapuló nézete szerint pedig az *actio oneris averse*i éppen a *locatio conductio irregularis* esetében igénybe vehető kereset, ti. amikor a hajóst a tulajdonába került rakománnyal kapcsolatban generikus visszaadási kötelezettség terheli (ld. Személyi: id. h.). Hasonló állásponton helyezkedik Benedek: Római magánjog. Dologi és kötelmi jog, 2. kiad., Pécs 1995, 182 o. is. A szerző a későbbiekben rekonstrukciós javaslatokat tesz az *actio exercitoria* (118. o.) és az *actio (exercitoria) in solidum*ról (148. és a köv.; 174., 419. j.) szóló *edictumok* eredeti szövegére is.

tum-felelősség elvállalása a *locatio conductio*hoz mint főszerszódéshez képest sokáig *accidentale negotii* volt, de a klasszikus jogban megindult az a tendencia, amelynek eredményeként a fokozott felelősség elvállalása *naturale negotiivé* vált. Igen érdekes a *receptum*-felelősség és a *custodia*-felelősség viszonyának elemzése. A sokat vitatott kérdésben a szerző úgy foglal állást, hogy a két felelősségi forma külön utakon fejlődött, és az eredetileg abszolút *receptum*-felelősség közel került ugyan a *custodia*hoz, de abban soha nem oldódott fel. Szintén érdekesek és tanulságosak a *receptum*-felelősség kizárhatóságáról és a vállalkozók befogadási kötelezettségéről szóló fejtegetések, amelyek kapcsán a szerző a vállalkozói autonómia meglétét hangsúlyozza.

A *receptum*-felelősségről szóló értékes fejtegetések a *receptum*-felelősség továbbélését jelentő modern fuvarozói és szállodai felelősség szabályainak mélyebb megértéséhez is jelentős segítséget nyújtanak. A modern jogban e felelősségi formák az általános szubjektív felelősség alóli kivételként jelentkeznek, és ez a tény – ahogy a szerző kiemeli – elhalványítja az általános felelősségi alakzathoz képest meglevő egyéb specifikumait.

6. Mint már utaltam rá, szinte „könyv a könyvben” A *vállalkozások jogi struktúráinak differenciálódása* címet viselő alfejezet, amelyben a szerző tulajdonképpen a járulékos keresetek (*actiones adiecticiae qualitatis*) sokoldalú és beható elemzését adja. A szerző a könyv alap gondolatának megfelelően a járulékos keresetek közül első sorban a „rétegspecifikusnak” tekinthető *actio exercitoria*val, *actio institoria*val és *actio tributoria*val foglalkozik. E keresetek elemzésének alapvető célja azonban nem a rétegspecifikus vonások feltárása, hanem egyrészt – a III. fejezet címével összhangban – a „fogyasztóvédelmi jellegű szabályok”, másrészt pedig – az alfejezet címének megfelelően – a járulékos keresetek mögött meghúzódó vállalkozási struktúrák kimutatása.

Figyelemre méltó tény, hogy egyes, a szerző által a római jogban kimutatott fogyasztóvédelmi szabályok hazánkban csak a monográfia megjelenését követő-

en kerültek megalkotásra és léptek hatályba: a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 9. §-a mondja ki hazai jogunkban először, hogy az árukat „jól olvashatóan [...] közérthetően és egyértelműen” megfogalmazott címkével kell ellátni (vö. Ulp. Dig. 21, 1, 1), és szintén új fejlemény, hogy a Ptk. 209. § (2) bek. az 1997: CXLIX. törvény módosító rendelkezésének köszönhetően ma már a következőképpen hangzik: „Ha a gazdálkodó szervezet és a fogyasztó közötti szerződés tartalma [...] nem állapítható meg egyértelműen, a fogyasztó számára kedvezőbb értelmezést kell elfogadni” (vö. Ulp. Dig. 14, 1, 1, 5). Jól látható a szerző fejtegetéseinek fényében, hogy a fogyasztóvédelemhez és a forgalom biztonságához fűződő érdek nem áll szűkségszerűen elentétben egymással, így pl. a joglátszat elismerése és védelme mindkét érdeket szolgálhatja.

A szerző behatóan elemzi a vállalkozói felelősség kérdéseit. Szemléletesen mutatja be azt a váltakozó sikerekkel végbement hosszú küzdelmet, amelyet a családfőknél (ill. rabszolgatartóknál) a hatalmuk alatt álló „menedzserek”-ért való felelősségét minimalizálni törekvő patriarchális felfogás ellenében a vállalkozói felelősséget szorgalmazó „kereskedelmi” felfogás képviselői vívtak.

A könyv talán legnagyobb tudományos eredménye, hogy a szerző a járulékos keresetek strukturális megközelítéssel elvégzett analízise alapján az eddigi szakirodalom egyoldalú megközelítéseit meghaladva újszerűen és komplex módon ad képet a római vállalkozások szervezeti és felelősségi szempontból megkülönböztethető típusairól. Bizonyos értelemben „felfedezi” az *actio tributoria* tengeri jogi megfelelőjét a római jogi szakirodalomban szinte „agyonyhallgatott” *actio (exercitoria) in solidum*ban, amelyet a hatalomalatti *exercitor* apja vagy tulajdonosa ellen lehetett megindítani. Mindezen vizsgálatok során kiváló distinkciós készségről tesz tanúbizonyságot. Mindazonáltal csak utalás szintjén kerül említésre az *actio quasi institoria*, s a szerző azon állítása sem kerül bizonyításra, hogy a szabad jogállású *institor* préponálása már jóval a Kr.u. II. század előtt szokásban lett volna (123.o.).

A forrásszövegek elemzése nyomán a római egyéni és társas vállalkozások

több tucatnyi variációja bontakozik ki. Ezek között megtalálható a korlátolt felelősségű társaság őse is, amelynek lényege, hogy egy közös tulajdonban álló rabszolga működött vállalkozóként, akinek tevékenységéért a tulajdonostársak csak a rabszolga által kezelt üzleti különvagyon (*merx peculiaris*) erejéig feleltek. A társas vállalkozásokkal kapcsolatban a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy míg a római *societas* tagjai általában megosztva feleltek, a „kereskedelmi” társaságok esetében a praetori jog alapján és a jogtudomány hatására igen gyakran az egyetemlegesség érvényesült. A bonyolult jogviszonyok áttekintését a szerző több ábrával és két táblázattal segíti. A szerző a dogmatikai analízis mellett rávilágít a bonyolult jogi konstrukciók alkalmazásának vélhető gazdasági-társadalmi hátterére is, amely kisértetiesen emlékeztet a vállalkozói felelősség kizárására való törekvés jelenségeire.

7. Míg a III. fejezetben elemzett jogintézmények közös nevezőjét a „fogyasztói” érdekek védelmében lehet megtalálni, a IV. fejezet témáját e szempontból neutrálisnak nevezhető olyan jogintézmények képezik, amelyek a pénzforgalom és a kockázatviselés bizonyos jogviszonyait rendezik. A szerző e körben először és a fejezetben belül a legrészletesebben *tengeri kölcsön*rel foglalkozik, ezt követően két rövidebb lélegzetű alfejezetet szentel a *lex Rhodiának* és a *bankári receptum*-nak. Az egymást követő alfejezetek mind terjedelmi szempontból, mind pedig kidolgozottság terén a III. fejezetben található fejtegetések színvonalát alulmaradnak. Különösen a *receptum argentarii* elemzése hagy hiányérzetet az olvasóban.

A *tengeri kölcsön*rel kapcsolatban a szerző megállapítja, hogy e görög eredetű jogintézmény megjelölésére a római jogi szakirodalomban használatos terminus technicusok közül a forrásokban a *pecunia traiecticia* 'tengeren szállított pénz' csak szűkebb, míg a *faenus nauticum* 'tengeri kamat' csak tágabb értelemben jelenti a hajósnak a hitelező kockázatvállalása mellett magas kamatra nyújtott kölcsönt. Figyelemre méltó a szerző azon megállapítása, miszerint Iustinianus a tengeri kamat szintjének

maximálása során nem az éves szintű kamatlábat, hanem a kamatösszeget maxímálta az adott hajóútra kölcsönzött pénzösszeg 33 %-ában, ami éves szinten – mivel a kereskedelmi hajóutak legfeljebb csak néhány hónapig tartottak – értelemszerűen jóval magasabb kamatlábat eredményezett.

A tengeri kölcsön elemzése alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a tengeri kölcsön a császárkorban a *mutuum*tól lényegében független, a *bona fides*hez igazodó jogintézménnyé vált, amely ókori mércével mérve olyan *kereskedelmi jogi* jogintézménynek tekinthető, amely a modern *biztosítási szerződés* funkcióját töltötte be.

Az ugyancsak görög eredetű *lex Rhodi*át a szerző ugyan viszonylag röviden mutatja be, de tartalmas és szemléletes képet ad e jogintézményről. Egyéni meglátása szerint a római jogtudósok már csak nemzeti büszkeségből sem konstruáltak volna meg egy „*actio legis Rhodiae*”-t. Ehelyett kerülő utat választva az *actio locati* és az *actio conducti*, tehát a kontraktuális felelősség Prokurisztész-ágyába szorították be a kidozott áruk tulajdonosainak valójában kvázi-kontraktuális igényét. Igen érdekes megfigyelése a szerzőnek, hogy a kárelosztás konkrét kvantitatív szabályai a megmenekült áruk tulajdonosainak érdekét szolgálták, ami nehezen egyeztethető össze a szép elvvel, amelyet Paulus a kárelosztás indoklásaként kifejt.

Az utolsóként elemzett *receptum argentarii*, a bankári garancia-vállalás vázlatos ismertetése helyenként alig haladja meg a részletesebb kézikönyvek szintjét. Különösen a *pactum* funkciója marad homályban a nem értő olvasó számára, mivel a szerző csak utal erre, de nem ad biztos – a korábban elemzett jogviszonyoknál megszokott – támpontot. A jogviszony dogmatikai elemzésének a hiánya elsősorban a korábbi részek alaposságához viszonyítva feltűnő.

Eredeti észrevételeket tesz a bankárookra vonatkozó terminológiával kapcsolatban. És ha el is fogadjuk a szerző meglepetőzését, miszerint a római bankárokról a közelmúltban több értékes monográfia is megjelent, a német, olasz és francia nyelvű szakmunkákhoz nehezebben hozzáférő magyar olvasó mégis sajnálja, hogy a szerző e fontos szektort csak korlátozott terjedelemben és mélységben mutatja be. A szerző mindazonáltal sok érdekes tény ismertet a római bankárok tevékenységéről.

8. A monográfia rövid, de igen értékes részét jelenti a szintézist tartalmazó V. fejezet. A monográfia minden intézménytörténeti alfejezete szintézissel zárul, ezért a könyv végén nem a fejezeti szintű szintézisek summáját helyezte el a szerző, hanem egy minőségileg magasabb fokú összegzést ad. Általános következtetése szerint a rétegspecifikus jogintézményekből kirajzolódó „római kereskedelmi jog”-ban a közérdekre és a „fogyasztói érdekek” védelmére való hivatkozáson és a vállalkozók felelősségének erre alapozott megszigorításán kívül nem találhatók olyan általános jellegzetességek, amelyek e joganyagot markánsan megkülönböztetnék a római magánjog, különösen a praetori jog általános érvényű szabályanyagától. Ez a következtetés összhangban áll a szerző azon meggyőződésével, hogy az antik Rómában még nem lehet kereskedelmi jogról beszélni. Ugyanakkor nem szabad elhallgatni, hogy a könyvben elemzett jogintézmények fejlődésében szinte minden esetben a „kereskedelmi jogi” szempontok győzelme jelenik meg az archaikus, a patriarchális, a magántulajdon (szűkmarkúan értelmezett) szentségét hirdető jogfelfogással szemben.

A zárókövetkeztetésekben a szerző csak halvány ecsetvonással vázolhatja a római „kereskedelmi jog” és a modern kereskedelmi jog közötti fejlődéstörténeti kapcsolatokat. Bár viszonylag szép

számmal hivatkozik XIX. és XX. századi jogszabályokra, a felvonultatott szekunder-irodalmi apparátus már jóval szegényesebb. De egy részletes kép megrajzolása több monográfiát igényelne.

Igen tanulságos viszont ebben a fejezetben a *bona fides*ről szóló exkurzus. A szerző hangsúlyozza, hogy az *aequitassal* szinonim, az adekvát, racionális és rugalmas elbírálás zsinórmértékét képező objektív értelemben vett (tehát a szubjektív jóhiszeműséggel nem összetévesztendő) *bona fides* – csakúgy, mint a modern jogok ebből deriválódó megfelelő alapelve – sokszor szigorúbb megoldásokat eredményez, mint a betű szerinti értelmezés alapján álló *ius strictum* követése. A szerző fejtegetése igen figyelemre méltó gondolatokat tartalmaz a polgári jog oktatása, gyakorlati alkalmazása és tudományos művelése számára is.

9. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Földi András könyve mind a gondos szerkesztés, mind a tudományos alaposság és igényesség, mind pedig az új, eredeti meglátások és magyarázatok szempontjából nemzetközi szinten is kiemelkedő hozzájárulást jelent a római jog szakirodalmához. A fentiekben említett kritikai észrevételek nem homályosítják el a munkáról alkotott egyértelműen pozitív képet. A könyv mind az ókortörténész, mind a jogtörténész, mind pedig a modern jog művelői számára rengeteg értékes információt és gondolatot tartalmaz, amelyeknek a jelen recenzio csupán töredékét tudta felvillantani. Csak örülni lehet annak, hogy magyar tudománytörténet jelenlegi inséges időszakában ókortudományi és jogtudományi irodalmunk ilyen értékes munkával gyarapodott. Ugyanakkor kíváncsok lennének, hogy Földi András könyve mielőbb világnyelven is megjelenjék, és így a nemzetközi szakközönség számára is publikussá válhassék.⁸

8 A monográfia egyes részletei mindazonáltal nem ismeretlenek a nemzetközi szakközönség előtt, amennyiben német, olasz és angol nyelvű részpublikációk jelentek meg a *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* 1993. és 1996. évi, a *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1995. évi és a *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 1997. évi kötetében, amelyekre a nemzetközi szakirodalomban már több hivatkozás is történt.

Summary

Róbert Hermann: The Legal Aspects of the Relation of Political and Military Leadership in 1848-49

The author surveys, on the occasion of the fight for freedom in 1848-49, the changes in the relations between the political and military leadership in the light of the changes in public law-constitutional system. He shows the deficiencies and uncertainties, concerning military independence, of the Acts of April of 1848 which were re-established the Hungarian statehood and also the debates on interpretation between the Court of Vienna and the Hungarian government originating from the mentioned. During the government crisis in September 1848 became apparent that the constitution would only be able to fulfil its function if the Court of Vienna also follow the Acts. After the unlawful appointments without ministerial countersign, dissolution of Parliament, the resignation of the government and the introduction of state of war the question were arisen: who would be the leader of the army. This caused many conflicts between the political and military leadership.

Barna Mezey: „Deputy Power Replacing Ministry” (A Special Form of Governing in the Hungarian the Defence Commission)

The author shows the events which caused, on the one hand, the resignation of the Hungarian government were set up in summer of

1848 and, on the other hand, development of the Defence Commission. As a consequence of the dissolution of Parliament and resignation of Government it was the Parliament's responsibility, standing on the basis of the Acts of April 1848 and the Hungarian constitution, to create a provisional organization canalizing the functions of the sovereign and the executive power. The article shows the work of the Defence Commission as a parliamentary board which existed until, the spring of 1849, the declaration of independence dethronement of the Habsburg Royal House and till the set up of the new government.

Gábor Jobbágyi: The Köztársaság tér Case (the Conviction of György Fánicsik)

The author exhausted, on the basis of genuine archives, one of the cases of the retortion after 1956 which is connected to one of the best known place of the revolution and fight for freedom. The study follows the process from the investigation to the execution of the judgement and also the destiny of the nine defendants, four were sentenced to death. The study also amply analyses the unlawful characteristic features of the investigation and of the judicial process.

Tamás Nótári: De iure vitae necisque et exponendi

Ius vitae ac necis, the penal authority of the paterfamilias over his adult children in potes-

tate, was valid up to the 4th century A.D. It gave a father the right to kill even his own child. But the exercise of this right was restricted and kept within bounds. So the paterfamilias had to conduct proceedings – iudicium domesticum – when the consilium necessarium examined the case and gave the defendant an opportunity to answer the charge (cognita et audita causa). If the crime seemed to deserve capital punishment (iusta causa)–, the consilium decided about the guiltiness of the defendant by majority. The verdict was binding for the paterfamilias. The exercise of ius occidendi was further restricted by Augustus in his Lex Iulia de adulteriis coercendis.

Ius exponendi, the power of the paterfamilias to expose a child, was valid until 374 A.D. There were two reasons why a new-born baby could be exposed. One of these reasons had a religious motivation – procuratio prodigii – and it could not be distinguished from killing a new-born child. In the other case the paterfamilias exposed the child, because he did not want to bring it up, but he did not intend to kill it. He counted on somebody to find the child, and adopt it. If the latter case came true, there was a legal question about the status of the child. The regulation of the status was quite different during the centuries, till Justinianus guaranteed almost every exposed and adopted child the status libertatis.

Zusammenfassung

Róbert Hermann: Juristische Aspekte des Verhältnisses von politischer und militärischer Leitung in 1848-49

Der Autor gibt einen Überblick über die Gestaltung des Verhältnisses von militärischen und politischer Leitung im Spiegel der Änderungen von ungarischem öffentlich-rechtlichen und verfassenden System. Er zeigt das Fehlen und die Unsicherheiten der Landesverteidigenden Führung in den April-Gesetzen von 1848 und daraus kommende Auseinandersetzungen zwischen dem Wiener Hof und der Ungarischen Regierung. Durch die Regierungskrise im September 1848 ist offenbar geworden, dass die Verfassung nur dann wirksam ist, wenn es vom Wiener Hof eingehalten wird. Nach der Auflösung des Parlaments, dem Verzicht der Regierung und der Ausführung des Kriegszustand wurde die Frage hochkommen, wer soll die Armee führen? Daraus sind viele Konflikte zwischen dem ungarischen militärischen Leitung und politischen Leitung gekommen.

Barna Mezey: Die Ministerium ergänzende vertretende Macht (Eine besondere Kabinetform in der ungarischen Verfassungsentwicklung: „Landesverteidigende Kommission.“)

Der Autor zeigt die Ereignisse vor, die zum Verzicht der in 1848 gestalten ungarischen Regierung und die Gestaltung der

Landesverteidigende Kommission geführt sind. Der Parlament wurde aufgelöst, der Regierung wurde verzichtet, damit die Aufgabe dem Parlament zufallen hat, zu den Gesetzen 1848 und der ungarische Verfassung entsprechend eine vorläufige Gerichtsvollzieher und Saatsobershauptes Organ errichtet zu haben. Der Artikel zeigt die Landesverteidigende Kommission die bis zur Gründung des neuen Kabinet arbeitet hat.

Gábor Jobbágyi: Der Prozess von Köztársaság tér (die Verurteilung von György Fánicsik)

Der Verfasser hat auf Grund der originalen Dokumenten einer der Klagen von der Vergeltung nach 1956 bearbeitet, der mit unbekanntem Ort der Revolution und Freiheitskampf verbunden. Der Artikel folgte Prozess von der Beginn der Nachforschung bis zum Vollzug des Urteils und das Schicksal der 9 Angeeschuldigten, aus dem 4 zum Tode Verurteilt wurden. Die Abhandlung analysiert ausführlich die schreienden rechtswidrigen Charakteren von der Nachforschung und dem Verfahren.

Tamás Nótári: De iure vitae necisque et exponendi

Das ius vitae ac necis, die Strafgewalt des paterfamilias über seinen erwachsenen Kinder

war bis ins 4. Jh. n. Chr. geltendes Recht, wonach der Hausvater sein Kind sogar töten konnte. Die Ausübung des ius vitae ac necis war jedoch geregelt. Der angeklagte Haussohn wurde im iudicium domesticum belangt, wo das consilium necessarium, den Fall untersuchte, und die Verteidigung des Angeklagten anhörte (cognita et audita causa). Erschien dem consilium die Tat der Todesstrafe würdig (iusta causa), entschied es über die Schuldfrage mit Stimmenmehrheit. Diese Entscheidung war für den Hausvater von bindender Kraft. Augustus schränkte die Ausübung des ius occidendi über die ehebrüchige Tochter in seiner Lex Iulia de adulteriis coercendis weiter ein.

Das ius exponendi, die Gewalt des paterfamilias über sein neugeborenes Kind war bis 374 n. Chr. geltendes Recht. Es lassen sich zwei Gründe für die Ausübung der Aussetzung unterscheiden. Der eine ist hauptsächlich sakraler Natur. In diesem Fall zielte die Aussetzung des Missgeburt, die procuratio prodigii auf dessen Tod ab. In jenem Fall, wo der expositio nur die Tatsache zugrunde lag, dass der paterfamilias das Kind nicht hatte aufziehen wollen, und es deswegen aussetzte, konnte er sogar gut damit rechnen, dass jemand das Kind finden und aufziehen würde. Traf dies ein, so erhob sich die Frage nach dem rechtlichen Status des Findelkindes. Die Regelung des Status zeigt ein ziemlich buntes Bild durch die Jahrhunderte, bis endlich Justinian fast für jedes ausgesetzte und aufgezogene Kind den status libertatis gewährte.

